

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKVIČIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dailininkas) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Tomas KIAUKA
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com

Faksas: 2 62 38 61
© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Remia

SRTRF įsipareigoja
2011 m. Kultūros
barų projektui
suteikti 180 000 litų finansinę paramą.

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Almantas SAMALAVIČIUS. Mirtinai nusipramogavusi televizija, virtualūs politikai ir
į užribį išstumta politika / 2

Problemos ir idėjos

Apie laiko dvasią, švelnias utopijas ir agresyvias fikcijas po nežinomybės skraiste. *Su
Borisu Kapustinu kalbasi Tomas Kavaliauskas* / 6

Europos istorijos

Eglė WITTIG-MARCINKEVIČIŪTĖ. Europiečių dilema. *Kodėl būtina komunistinius
nusikaltimus prilyginti nacistiniams* / 15

Lyginti nereiškia dėti lygybės ženklų. *Su istoriku, genocidų tyrinėtoju Uguru Umitu
Ungoru kalbasi Violeta Davoliūtė* / 21

Nuomonės apie nuomones

Redas DIRŽYS. Kam reikalingas Lietuvos paviljonas Venecijos bienalėje? *Poleminės
pastabos* / 26

Minidramos

Kostas OSTRAUSKAS. Spec(tac)ulum mundi / 29

Paveldas ir paminklai

Leonas STEPANAUSKAS. Tolminkiemio analogija – Liucenas / 31

Kūryba ir kūrėjai

Stasys MOSTAUSKIS. Sigitas Geda: „Aš pats žinau, ką reiškiau savo tautai“ / 33

Kęstutis ŠAPOKA. Polifoniniai reikšmynai, tikrosios būties ūkai ir galinė *Moskvičiaus
sėdynė. Žilvino Kempino instaliacijų paroda „Vartų“ galerijoje* / 41

Andrius JEVSEJEVAS. Teatro antiutopija. *Vido Bareikio „Telefonų knyga“* / 44

Ingrida GERBUTAVIČIŪTĖ. Šiuolaikinio šokio projektas *keđja*: žvelgiant atgal ir į priekį / 47

Viačeslavas Ganelinas: „Tikėjimas ir meilė džiazui įveikdavo visas kliūtis ir draudimus“ / 51

Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ. Ar pradėsime labiau vertinti sutartines / 54

Francesca VERONA. *Toiletpaper* / 58

Retrospektyva

Algirdas GRIGARAVIČIUS. Jono Basanavičiaus trakologija: impulsai ir kontekstai / 61

Laikai ir žmonės

Audronė GIRDZIJAIUSKAITĖ. Monika Mironaitė – mažas eskizas dideliui portretui / 71

Iš kultūros istorijos

Jūratė TRILUPAITIENĖ. Menininkas istorijos verpetuose. *M. K. Čiurlonio 100-osioms
mirties metinėms* / 78

Istorijos puslapiai

Jonas RUDOKAS. Baudžiava Lietuvoje – sąlygos, žlugimas, pamokos / 82

Apie knygas

Ona MAŽEIKIENĖ. Istorijos vingė / 87

Tomas KIAUKA. Aktualus balsas, ataidintis iš tolimesnių praeities / 92

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Politinis poltergeistas / 94

Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Žilvinas KEMPINAS. Pokylių salė. 2010. Poliesterio plėvelė *Mylar*, magnetinė
juostelė, ventiliatoriai, lemputės; dydžiai kintantys

Iš instaliacijų parodos „Vartų“ galerijoje. Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

4 p.: Raimundas SLIŽYS. Triptikas. 1979. Arūno Baltėno reprodukcijos

Almantas SAMALAVIČIUS

MIRTINAI NUSIPRAMOGAVUSI TELEVIZIJA, VIRTUALŪS POLITIKAI IR Į UŽRIBĮ IŠSTUMTA POLITIKA

Televizija yra pagrindinis mūsų kultūros savižinos būdas
Neil Postman

Beveik prieš dešimt metų skaitydamas pagarsėjusią Neilo Postmano knygą „Mirtinas nusipramogavimas“, skirtą televizijos fenomenui,¹ mintyse ginčijausi su kai kuriais autoriaus teiginiais, anuomet man atrodė, kad jis pernelyg sureikšmina televizijos pramoginį vaidmenį, nuvertina ar apskritai neigia jos pažintines, informacijos interpretavimo ir analizės galias. Tada dar turėjau (prisipažinsiu – nepagrįstų) iliuzijų, kad televizijos programų pobūdį ir kokybę galima koreguoti paprasčiausiai pertvarkant ir tobulinant jų turinį. Šiandien kultūrinis ir socialinis kontekstas tiek pasaulyje, tiek Lietuvoje esmingai pakito ir tenka pripažinti, kad negailestinga Postmano diagnozė, nors ji visų pirma taikyta Jungtinių Amerikos Valstijų visuomenei, vienai didžiausių televizijos vartotojų, yra ne tik pranašiška, bet ir universali. Ji padeda suvokti ir tuos

medijų ir žiniasklaidos pokyčius, kurie įvyko Rytų Europoje. Galima drąsiai konstatuoti, kad *brandaus postkomunizmo* sąlygomis televizija apskritai išsižadėjo pareigos informuoti visuomenę, analizuoti socialinius procesus. Demonstruodama ištikimybę savo prigimčiai, ji pergalingai įsuko nesustabdomą pramogų konvejerį. Dėl vaizdo šiokia tokia informacinės funkcijos regimybė yra išlaikoma, tačiau iš esmės televizija virto pelninga šou industrija. Šioje tuštybės mugėje apsukrūs vertėivos nepaliaujamai gamina vaizdinius, kurie pirštu prikišamai rodo, kokia turėtų būti *visavertė* vartotojų visuomenės gyvenmena, ir primygtinai kala žiūrovams į galvas paviršutinišką, banalų gero gyvenimo supratimą.

Vis dažniau peržengiama riba tarp pramogų verslo, ideologijos ir politikos. Panašu, kad tos ribos netrukus apskritai nebeliks, ir tai labai pavojinga

tendencija, turint omenyje didžiules manipuliacines televizijos galias. Nepaisant sparčios interneto plėtros, televizija tebėra galingiausias manipuliavimo visuomene ir viešąja opinija instrumentas. Pramogų industrijos ir politikos sąlytis darosi vis glaudesnis ir netrukus bus jau sunku atskirti pramoginę politiką nuo politinės pramogos.

Visa tai jau darosi panašu į moralinį terorą...

Niekada anksčiau televizijos ekranuose nešmėžavo taip stulbinamai daug šokančių ir trepsenančių, dainuojančių ir ūbajuančių, pozuojančių, save pačius ir savo širdies drauges bei draugus reklamujančių Lietuvos politikų. O televizijos, konkuruodamos tarpusavyje, žada, kad šou programose jų šėls dar daugiau... Nors visai neseniai LR Konstitucinis Teismas išaiškino, kad dalyvavimas pramoginėse TV laidose nesuderinamas su Seimo nario veikla, tačiau nei pramogų verslas, nei politikai, atrodo, nelinkę paklusti tokiam sprendimui. Matyt, bus ieškoma naujų būdų, kaip užsitikrinti legalią vietą ekrane, nes „mirtinas nusipramogavimas“ yra lengviausias būdas kvailinti ne itin brandžią, užguitą ir sutrikusią, nepriteklių kamuojamą visuomenę.

Sovietmečiu buvome mirtinai nuvarginti niūrių, atgrasių, nusenusių kompartijos ideologų, mechaniškai vogravirusių tekstus iš rašto – teleekranas tapo pagrindine melo tribūna, vaizdžiai tariant, tai buvo ideologinės pudros, skirtos sociumo smegenims pudruoti, centrinis sandėlis... Matyt, todėl kilo toks gaivus, kūrybingas, galingas, deja, trumpas tiesos sakymo proveržis *perestroikos* ir Sąjūdžio laikais – viešai, televizijos ekrane, imta svarstyti svarbiausius valstybės ir visuomenės reikalus. Laisvas formatas išliko, bet ilgainiui išblėso pilietinis turinys. Šiandieninės televizijos „debatų“ laidos dažniausiai yra beprasmis ir tuščias oro drebinimas. Teatralizuoti tokių „diskusijų“ spektakliai kaitina (arba slopina) visuomenės emocijas, ir tai labai padeda manipuluoti jos sąmone, formuoti „reikiamą“ nuomonę. Įvairiausio pobūdžio televizijos laidose įsigalėjo anoniminis balsavimas, tarsi nuomonės tvirtumas ar pagrįstumas priklausytų nuo didesnio skambučių

ar žinučių skaičiaus. Tokia demokratijos regimybė neturi nieko bendra su tikrai demokratiškais viešosios nuomonės išreiškimo ir (in)formavimo procedūromis.

Brandaus postkomunizmo epochos politikai, virtę pramoginiais televizininiais personažais, *realią* politinę veiklą vis dažniau tapatina ar tiesiog painioja su televizijos prodiuserių jiems sukurtais, įpirštais ir jų pačių noriai atliekamais vaidmenimis: šoumenų, dainininkų, šokėjų, gatvės pamokslininkų, netgi jaunikių... Žmogus, naiviai tikintis informacinėmis ir analitinėmis televizijos priedermėmis, kas vakarą matydamas, kaip televizijos ekranus užplūsta politikai, apsimetę šou verslo „žvaigždėmis“, nebesusigau do, kas yra kas, kur politika, o kur šou verslas, kur realybė, o kur virtualybė. Kyla net klausimas, ar šia dieniinė Lietuvos politika apskritai nėra prasilenkusi su realybe, su tikruoju daiktų pasauliu? Ar ne todėl didėja socialinė apatija, kad politinis cinizmas jau tapo norma? Tiek politikai, tiek pretendentai į šį vis labiau prastėjančios reputacijos luomą net neslepia, kad į televizijos ekranus veržiasi tikėdamiesi tapti labiau žinomi. Televizinių šokių maratono dalyvis, liberaliajam politinio spektro sparnui save priskiriantis politikas Žilvinas Šilgalis viešai pareiškė sutikęs dalyvauti pramoginėje laidoje todėl, kad taptų populiariesnis. Matyt, politikas mano, kad viražai ant parketo rinkėjams rūpi labiau negu apgalvoti, rimti politiniai veiksmai, kryptinga veikla visuomenės labai ir viešojo gėrio kūrimas. Tam darbui atsidėjęs liksi niekam nežinomas, niekas tavęs nepastebės ir neįvertins. Kad ryškėja tokia visuomenės, bent jau didelės jos dalies, nuostata, irgi yra apgailėtinas pramoginio smegenų plovimo padarinys...

Kita vertus, žinome ne vieną atvejį, kai įgūdžiai, įgyti pramogų versle, politikams pravertė – šlovės spinduliuose kopti karjeros laiptais buvo lengviau. JAV prezidentu tapęs aktorius Ronaldas Reaganas net yra sakęs, kad „politika yra tokia pati kaip ir šou verslas“. Arnoldas Schwarzeneggeris buvo išrinktas Kalifornijos gubernatoriumi greičiausiai irgi ne tiek dėl politinių gebėjimų, kiek dėl kino aktorius šlo-

vės. Vis dėlto pramogų verslo mūza dosni ne visiems ir ne visur. Antai ji nusigręžė nuo žinomo pramogų verslininko, kuris labai trumpai sėdėjo vieno iš trijų aukščiausių Lietuvos valdžios pareigūnų kėdėje. Tai gi garsioji buvusio JAV prezidento ištarmė apie politikos ir pramogų verslo giminybę, susukusi galvas ne vienam šou „žvaigžde“ save laikančiam asmeniui, įtikėjusiam, kad ir jis, kaip „kiekviena virėja“ (bent taip žadėjo proletariato vadas), galės valdyti valstybę, atrodo, yra klaidinga. Tiek Jungtinėse Valstijose, tiek kitose liberaliąją demokratiją išpažįstančiose šalyse tai veikia išimtis negu taisyklė. Suprantama, hollywoodinis Kalifornijos gubernatorius traukė visų dėmesį, buvo smalsu, ką garsusis terminatorius įstengs nuveikti politikoje...

Dabartinis šios valstijos gubernatorius Jerry's Brownas viešu įvaizdžiu nėra iš tolo neprilygsta savo pirmtakui. Šis patyręs politikas, neseniai antrąsyk grįžęs į didžiausios JAV valstijos gubernatoriaus postą, reprezentuoja visai kitokį šiuolaikinio politinio veikėjo tipą nei tas, kuriuo paaugliška seka dalis mūsų krašto politikos prasisiekėlių, dainomis ir šokiais bandančių užkariauti ne tiek publikos, kiek rinkėjų simpatijas. Jau gerą dešimtmetį domiuosi šio žinomo amerikiečių politiko veikla, nes kadaise mane suintrigavo keli jo biografijos epizodai. Jis bičiuliavosi su vienu radikaliausių praėjusio amžiaus filosofų, įžvalgiu visuomenės kritiku Ivanu Illichu, kurio veikalais iki šiol domiuosi. Būtent Brownas, būdamas Oklando meras, šį mąstytoją ir jo bendraminčius sukvietė prie pagarsėjusio „Oklando apskritojo stalo“, nors politikams tartis su intelektualais „ne prestižas“, bent jau Lietuvoje... Jaunystėje Brownas artimai draugavo su roko „žvaigždėmis“ (Linda Ronstadt ir kt.). Vedė bendruomenės klausimams skirtą radijo laidą, balotiravosi į JAV prezidento postą ir savo varžovą Billą Clintoną nugalėjo keturiose valstijose. Vėliau kuriam laikui pasitraukė iš politikos, nes, jo žodžiais tariant, joje „sukasi pernelyg daug pinigų“... Beje, Brownas per rinkimų kampaniją kūrybiškai naudojosi naujausiomis technologijomis – mobiliuoju telefonu pats asme-

niškai atsiliepdavo į rinkėjų skambučius... Įdomu, kad Kalifornijos gubernatoriaus poste Brownas abu kartus pakeitė šou verslo atstovus – dabar Schwarzeneggerį, o kadaise – Reaganą. Rinkėjų simpatijas Brownas užkariavo ne reklaminėmis akcijomis, bet *realia* veikla. Pavyzdžiui, reformavo šios valstijos meno tarybą, paskirdamas jos nariais pačius meno kūrėjus, padidino dotacijas menininkams, Kalifornijos valstijoje panaikino mirties bausmę, nemažą svarbių postų dalį skyrė moterims, sėkminga finansinė ir mokesčių politika lėmė, kad jo valdymo metais gerokai padidėjo valstijos gyventojų pajamos...

Dvi kadencijas sėkmingai dirbęs gubernatoriumi, Brownas dalyvavo rinkimuose į JAV Senatą ir prezidento postą (išgarsėjo tuo, kad atsisakė priimti čekius su didelėmis sumomis rinkimų kampanijai remti), tiesa, pergalės neiškovojo. Tada išvyko į Japoniją, užsidarė *dzen* budistų vienuolyne. O šiemet pergalingai sugrįžo į Kalifornijos gubernatoriaus postą, nors daugeliui politikos analitikų tai buvo tikra staigmena.

Pasitelkdamas šios neeilinės asmenybės pavyzdį noriu pabrėžti vieną esminį dalyką – skirtumą tarp paprasčiausio *noro būti žinomam*, o būtent to siekia *daugelis* Lietuvos politikų, įsitraukusių į pramogų verslą, ir *realios* veiklos, kurios tikslas – visuomenės gerovė. Nesakau, kad mūsų politikams derėtų išminties semtis budistų ar krikščionių vienuolynuose (beje, neabejoju, kad ir tai būtų paversta *realybės šou*), noriu tik pabrėžti – net ir televizijos užvaldyta (ar apnuodyta) visuomenė turėtų stengtis atskirti grūdus nuo pelų, t. y. įvaizdį, susikurtą TV ekrane, nuo veiklos, kuria siekiama visuomenės gerovės.

Gubernatoriaus Brownso tėvynainis Jerry's Manderis, vienos garsiausių ir sėkmingiausiai veikusių Jungtinių Amerikos Valstijų reklamos agentūrų įkūrėjas, ilgainiui metė šį pelningą žmonių mulkinimo verslą. Manipuliacijų technologijas gerai pažinęs „iš vidaus“, Manderis parašė knygą „Keturi argumentai už televizijos panaikinimą“, kurioje pateikė gausybę įdomių ir naudingų įžvalgų apie televizijos

galias ir negalias. Pasak jo, pati televizija yra prekė, glaudžiai susijusi su esamojo meto realybe. Televizija „tiesiogine to žodžio prasme įsibrauna į žmonių vidų, į jų namus, į protus, į kūnus, pertvarkydama jų gyvenimą iš vidaus“. Šis galingas masinio poveikio instrumentas didina ekonominę efektyvumą, nes primeta žmonėms vienodas mentalines ir fizines sąlygas. Televizijos reklaminiai vaizdiniai ar politiniai šūkiai, pritaikyti bendroms visuomenėje vyraujančioms nuotaikoms, neišvengiamai užvaldo ir hipnotizuoja žmonių mąstymą, veikia visus ir kiekvieną, kad ir kaip šie stengtųsi iš jos gniaužtų ištrūkti. Kai „patirties įvairovė redukuojama iki televizijos, saujelė žmonių sugeba kontroliuoti visų kitų sąmonę“. Todėl šią medijų rūšį Manderis laiko patirties priešingybe – *antipatyrimu*, kuris slopina žmonių jautrumą, temdo skaidrų ir skvarbų pasaulio suvokimą. Skatindama pasyvumą ir neveiklumą, televizija blokuoja žmogaus valią ir norą pačiam „susidoroti su kylančiomis problemomis“. Galiausiai televizija „sukuria bendruomenės surogatą, nes ji tampa visų ir kiekvieno patarėja, mokytoja ir vadove“.

Šio įžvalgaus kritiko raginimas panaikinti televiziją veikiausiai yra ir bus viso labo naivi utopija, juoba kad žmonių sukurtos ir kuriamos technologijos agresyviai bando perkurti juos pačius. Tačiau tai nereiškia, kad tiek asmuo, tiek bendruomenė negali sąmoningai imtis radikalių žygių, kad išvengtų proto pinklių, kurias spendžia vis labiau tobulėjanti ir tiesiog proporcingai seklėjanti televizija. Neilas Postmanas papildė Manderio kritiką – pasak jo, televizija „pavertė pramogą natūraliu formatu visai patirčiai atspindėti“. Kuo giliau pasineriame į televizijos gaminamą virtualių pramogų pasaulį, tuo daugiau savasties ir mąstymo galių prarandame.

Ištikimas televizijos žiūrovas (o tokių dauguma) suirzęs ironiškai paklaus – neįprastai yra koks nors savaiminis blogis? Neįprastai šiuolaikinis pluralistinis pasaulis turėtų grįžti prie visuotinai smerkiamų puritoniškų vertybių? Tai tokia pat utopija, kaip ir raginimas panaikinti televiziją. Tačiau šiuolaikinė visuomenė, o ypač ta jos dalis, kurios savarankišką

mąstymą ir savižiną dar taip neseniai ideologiškai kontroliavo totalitarinis režimas, turėtų stengtis adekvačiau suvokti masinio poveikio instrumentų ir manipuliacijos prigimtį. Šių svarstymų išvada labai paprasta – keiksnoti televizijos programų turinį ir vis tiek spoksoti į ekraną reikėtų tapti bevale virtualybės auka. Turėtume pasirūpinti, kad tiek vidurinių, tiek aukštųjų mokyklų programose atsirastų vietos komunikacijos technologijų ir medijų kritinėms studijoms. Atėjo laikas mokytis, kaip tinkamai, t. y. kritiškai, „skaityti televiziją“. Suprantama, jei norime būti sąmoningi ir mąstantys žmonės, o ne individai, kurių smegenis virtualiai pudruoja agresyvūs „mirtino nusipramogavimo“ ideologai... ■

¹ Plačiau žr. Neil Postman, *Amusing Ourselves to Death*. London: Methuen, 1995.

² Žr. Jerry Mander. *Four Arguments for the Elimination of Television*. New York: Quill, 1978.

APIE LAIKO DVASIĄ, ŠVELNIAS UTOPIJAS IR AGRESYVIAS FIKCIJAS PO NEŽINOMYBĖS SKRAISTE

Su Rusijos mokslų akademijos Maskvos Filosofijos instituto ir Yale'o universiteto profesoriumi Borisu KAPUSTINU kalbasi Tomas KAVALIAUSKAS

Tomas Kavaliauskas: *Hegelis manė, kad istorija yra racionali – revoliucijos išreiškia konkrečios epochos dvasią (Geist) ir skatina politinį, teisinį, ekonominį progresą. Niekas nenueina veltui. Istorija turi savo tikslą ir juda pirmyn, nors ne tiese, o spirale.*

Kaip Jūs apibūdintumėte Rusijos pastarųjų dvidešimties metų dvasią? Nuo tada, kai Andrejus Sacharovas iš aukščiausios tribūnos pasakė kalbą, demaskuojančią Gorbačiovo politikos dvilypumą, kai Jelcinas užlipo ant tanko Maskvoje, stabdydamas pučistus, iki šių dienų, kai Sergejus Kovaliovas gina žmogaus teises, kai Andrejus Piantkovskis kritikuoja Putino režimą. Ar jų balsai išreiškia dabartinės Rusijos Geist?

Boris Kapustin: Švelniai perfrazuodamas Josephą Schumpeterį pasakysiu, kad laiko dvasios (*Zeitgeist*) nėra, tai tik ideologinis konstruktas, naudojamas sudėtingai realybei prispausti ir transformacijos įtampoms prislopinti.¹

Ar toji įvykių grandinė, kurią minėjote – atmintina Sacharovo kalba Liaudies atstovų suvažiavime, bekompromisė Jelcino laikysena, kai jis stovėjo ant tanko rugpjūčio pučo dienomis, arba, leiskite man papildyti jūsų sąrašą, milžiniškas mitingas Maskvos Maniežo aikštėje, kai minia, protestuodama prieš Sovietų kareivių įsiveržimą į Vilniaus televizijos bokštą, skandavo nuostabų internacionalinį šūkį: „Už jūsų ir mūsų laisvę!“ – iš tikrųjų reprezentuoja demokratinę 9-ojo dešimtmečio pabaigos ir 10-ojo pradžios dvasią,

kurią vėliau Rusija neva prarado? Jei tai vienintelė to laiko dvasia, ar tai reiškia, kad turėtume nekreipti dėmesio į tuos pat metus *de facto* vykusį masinį nelegalų gamybos priemonių denacionalizavimą ir sutelkimą rankose tų, kuriuos Jaddwiga Staniszkius pavadino „politiniais kapitalistais“? Arba nepaisyti komunistinės nomenklatūros ir demokratinių jėgų atstovų tarpusavio sąmokslų, kurie paklojo pamatus naujoms valdančiųjų klasėms postkomunistinėse šalyse? Lechas Wałęsa 1989-aisiais sprendė dilemą: arba „mes“ vejames Europą, arba kuriame stiprią profsąjungą,² ir tai atspindi to laiko dvasią. Galėtume dar paminėti ir beato-dairišką socialistinės gerovės valstybės išardymą – socializmas, kad ir kiek trūkumų jis turėjo, milijonus žmonių vis dėlto apsaugojo nuo didžiausio skurdo. Tie milijonai žmonių į skurdą nugrimzdė tuoj po socializmo kracho...

Neketinu menkinti demokratinių tendencijų svarbos, verčiau pažvelkime į tai istorinės situacijos fone.

Demokratinių tendencijų sąveika su išskylančiu „iracionaliu kapitalizmu“ nusipelnė išskirtinio dėmesio, jei darysime prielaidą, kad, Maxo Weberio žodžiais tariant, kapitalizmas tampa racionalus tada, kai racionaliai suvaldo iracionalų nežabotą turto godulį.³ Aptariamoje situacijoje jis nebuvo suvaldytas, o juo labiau pažabotas.

Rusijoje demokratija susipynė su kapitalizmu – tai buvo „kapitalizmo revoliucijos“ triumfas demokratijos revoliucijos sąskaita.⁴ Žinoma, ne visos postkomunistinės tautos buvo pasmerktos tokiai negandai, bent jau niekur kitur ji

nepasiekė tokio lygio kaip Rusijoje. Kas lėmė, kad „iracionalus kapitalizmas“ skirtingose postkomunistinėse šalyse pasuko viena ar kita kryptimi ir iškilo skirtingi kapitalizmo tipai? Tai išskirtinai svarbi ir įdomi socialinių tyrimų tema.

Clauso Offe's teigimu, kuo labiau kapitalizmas, ateinantis po socializmo, įtraukia žemesnes klases, tuo jis darosi mažiau laukinis.⁵ Rusijos demokratinis judėjimas, deja, neprilygo Lenkijos *Solidarność*, Lietuvos Sąjūdžiui ar net gerokai efemeriškesniam Vengrijos EKA. Įsigalėjo visuomenę poliarizuojantis, bjaurus, ekonomiškai neefektyvus ir moraliai korumpuotas „oligarchinis“ kapitalizmas. Jis visiškai pajungė demokratiją sau ir privertė ją tarnauti vulgarumui, suvešėjusiam po kraujo praliejimo 1993-ųjų spalį. Demokratija Rusijoje yra politinio žaidimo įrankis naujų šalies valdovų rankose. Maža to, šis įrankis netašytas ir labai negrabiai naudojamas.

Putino autoritarizmas yra tik metodas pratęsti šio keisto Rusijos darinio, vadintino postkomunistiniu kapitalizmu, egzistenciją. Jei Putino režimas, įskaitant jo inkarnaciją, kaip alternatyva pašėlusiam ir negailestingam 10-ajam dešimtmečiui nereiškia naujos *Zeitgeist*, tai kas tada ją išreiškia? Gal naujai laiko dvasiai atstovauja liberalūs Putino kritikai? Deja, jiems įpučia dvasios tik jų nostalgija „prarastoms“ 10-ojo dešimtmečio vertybėms, bet jie priversti savo ilgesį slėpti, nes tas laikmetis Rusijoje visiškai nepopuliarus.

Tad, užuot aiškinęsi *Zeitgeist*, naują ar seną, verčiau sutelkime dėmesį į tuos įtrūkius, kurie vis labiau matomi net tariamai monolitinio režimo paviršiuje. Vis plačiau sklinda protestų prieš šalyje išsikerojusią korupciją ir nusikalstamumą, prieš valdžios neveiklumą žiežirbos.

Galite sakyti, esą tie protestai yra pernelyg padriki, impulsyvūs, lokalūs, politiškai kuklūs, kad įvyktų perversmas, pakeičiantis šalies *status quo*. Tai tiesa, bet, jei atmetame metafizinę istorijos teleologiją, kai siekiama išpildyti Apvaizdos planus, veržiantis (per klasių kovą arba kaip nors kitaip) technologijų, mokslo, ekonomikos pažangos link, tikint modernizacija kaip suvakarietinio eufemizmu ar kuo nors panašiu, tada istorija atsiskleidžia kaip įvykių talpykla. Įvykiai pagal savo prigimtį yra nenusėjami, pasak Walterio Benjamino, – tai „istorijos kontinuumo spro-

gimai“⁶ paviešinantys „istoriją kuriančius“ veikėjus. Tai sunkiausia vieta: veikėjas neina pirmiau įvykio. Veikiau jis iškyla kaip „nuosėda“, esamų struktūrų puvimo padarinys. *Kartais*, esant tam tikrai aplinkybių sumaiščiui, tas negalėjimas įsikibti į rutiną, ta nevalinga inovacija ar išradimas, atmieštas netikrais lūkesčiais, svetimais įsitikinimais, ima ir susilieja su „istorijos veikėju“ ar „veikėjais“, o šis ar šie sugriauna *status quo* ir pagal neplanuotų padarinių logiką, kurią taip iškalbingai aprašė škotų Švietimo filosofai, pakeičia „istorijos kryptį“. Būtent tai ir lemia, kad įvykių neįmanoma nuspėti. Štai keletas pavyzdžių: 1773–1774 m. Amerikos kolonijos, 1789-ųjų Prancūzija, 1917-ųjų Rusija, tarp kitko, ir 1989-ųjų Vidurio Rytų Europa...

Neprognozuojau Rusijos ateities, tik sakau, kad šiuo metu vykstantys neorganizuoti, lokalūs, impulsyvūs, politiškai kuklūs protestai irgi turės politinių padarinių, kurie gali būti net didesni negu garsiųjų liberaliųjų vakariečių daromas poveikis, nes šie Putino režimo kritikai perdirbinėja gerai žinomą didžiadvasišką, bet jau nuvalkiotą, 10-ojo dešimtmečio žmogiškumo mantrą. Vienokių ar kitokių netikėtumų verta laukti visada. Rusijai tai ypač tinka.

Johnas Rawlsas „Teisingumo teorijoje“ rašo, kad nešališkas teisingumas įmanomas tada, kai žmonių status quo yra suspenduotas, nežinomas, kitaip tariant, kai kiekvienas yra po „nežinomybės skraiste“.

Rawlso teisingumo teoriją Adamas Przeworski pritaikė Lenkijos apskritojo stalo fenomenui: 1989-aisiais komunistų partija nenučiuokė, kokia yra tikroji Solidarność galia, o Solidarność nenumanė, kokie vis dar stiprūs yra komunistai. Ar tai reiškia, kad lenkų Apskritojo stalo diskusijos irgi vyko po „nežinomybės skraiste“?

Manau, lenkų 1989-ųjų Apskritojo stalo derybos ir įtartinos jų imitacijos kitose šalyse neturi nieko bendra su Rawlso „teisingumo kaip nešališkumo“ koncepcija ir „nežinomybės skraiste“ – juo geriau Lenkijai ir visoms šalims, atsikračiusioms komunizmo, galėčiau pridurti.

Nevarginkime skaitytojų nesibaigiančiais ir ne itin vaisingais ginčiais apie Rawlso palikimą, nes „nežinomybės skraistę“ jis išaudė taip prastai, kad joje pilna skylių. Empirinis socialinis pažinimas, nors ir griežtai ribojamas, vis

ties prasismelkia į totaliai angeliškų asmenų (pasak Rawlso, tai „pradinė pozicija be ankstesnės patirties“) protus. Kas kontroliuoja empirinį pažinimą, kas daro tokią atranką, kokie yra kontrolės mechanizmai, Rawlsas neatskleidžia, bet galima įtarti, kad tas kontrolierius turėtų būti ne mažiau galingas už Orwello *Didįjį Brolį*.

Rawlso „pradinė pozicija“ visiškai netinka Lenkijos Apskritojo stalo deryboms, kaip ir bet kokiam kitam svarbiam transformatyviam politiniam fenomenui. Apskritojo stalo diskusija nebūtų įvykusi, o juo labiau pasisekusi, jei jos rengėjai būtų buvę tokie kvaili, kad mėgintų Rawlso teoriją pritaikyti praktikoje. Laimė, tokios fatališkos klaidos jie nepadarė.

Apskritojo stalo derybos pasisekė būtent todėl, kad nebuvo jokios „nežinomybės skraistės“. Užuoat pasidavę Rawlso savikūros amnezijai, derybininkai realistiškai nusprendė pirmiausia susitaikyti su karčia praeities patirtimi (*Solidarnosc*, kaip judėjimas už demokratiškus darbo santykius, iškilo 1980-aisiais ir buvo žiauriai malšinamas, įvedus net karo padėtį). Tai leido nustatyti tam tikrus sąlyčio taškus iš pradžių derybose, o vėliau ir viešose diskusijose.

Privatumas buvo būtina sąlyga, kad prasidėtų derybos tarp priešų – Lecho Wałęsos ir generolo Kiszczako, nes *Solidarnosc* ir *Lenkijos vieningoji darbininkų partija* tam priešinosi.⁷ Tad prie Apskritojo stalo buvo susėsta slapta ir visiškai nedemokratiškai – juk *Solidarnosc* ir *Vieningosios darbininkų partijos* šalininkų, skirtingai nei Rawlso gyventojų, atseit neturinčių „išankstinės patirties“, niekas negalėjo priversti, kad jie prarastų istorinę atmintį.

Vidaus reikalų ministerijos vila *Magdalenka* pasirodė esanti puiki simbolinė vieta nedemokratiškiems susitikimams tarp komunistų ir vadinamojo demokratijos elito, taip prasidėjo naujos valdančiosios klasės kūrimas (*Bildung*). Kai tik išskildavo rimtų sunkumų viešose derybose, elitinės *Solidarnosc* ir *Vieningosios darbininkų partijos* grupelės vykdavo į *Magdalenką*. Tokia schema leido „atvėsinti“ nuomones, nustatyti interesų hierarchiją ir pasiekti „kompromisų“, apeinant darbininkus, kurie net 1989-aisiais vis dar klaidingai manė, kad *Solidarnosc* siekia darbo sąlygų pagerinimo, socialinės lygybės (didesnio egalitarizmo nei tas, kuris egzistavo komunistinėje santvarkoje!) ir darbi-

ninkų savivaldos, kaip deklaruota *Solidarnosc* programoje, kurią priėmė Pirmasis nacionalinis kongresas.⁸

Apskritojo stalo derybos buvo meistriškai orkestruotos, įtraukiant sofistikuotus priešiškus galių – dar nenusilpusios senosios ir stiprėjančios naujosios – žaidimus, taikant dominavimo ir išstūmimo strategijas, pasitelkiant „simbolinę prievartą“, kad simbolinį kapitalą būtų galima pelningai konvertuoti į ekonominį ir politinį (viena veikėjų grupė) arba atvirksčiai – turimą ekonominį kapitalą sutvirtinti simboliniu (kita veikėjų grupė).

Tai nereiškia, kad nebuvo jokių netikėtumų. Pavyzdžiui, kas galėjo įsivaizduoti, kad komunistų datuojamos profsąjungos (OPZZ) nūsūsks nuo politiškai galingesnės *Vieningosios darbininkų partijos* ir taps aistringomis *ouvrierismo* šalininkėmis, nors tuo pat metu *Solidarnosc* jau ėmė nuo jo atsiriboti? Negalima ignoruoti ir taktinių klaidų, padarytų prie Apskritojo stalo skirtingais derybų etapais. Istorijoje taip atsitinka nuolatos – organizuoti veiksmai duoda ir visai nelauktų rezultatų. Pavyzdžiui, kas galėjo tikėtis, kad komunistų bosai „pakibusius“ komunizmo likučius taip entuziastingai atiduos *Solidarnosc*, nors prieš prasidedant Apskritojo stalo diskusijai neturėta tokių lūkesčių?⁹

Bet argi tokie netikėtumai, proto silpnumo pasireiškimai ir netikėtos pasekmės reiškia „nežinomybės skraistę“?

Savo knygoje „Moralinis pasirinkimas politikoje“ teigiate, kad moralė negali kontroliuoti politikos arba jai vadovauti, net jei pasiekiamas konsensusas. Net jei visi norime laimės kuo didesniai žmonių skaičiui arba visi pripažįstame poreikį paklusti Kanto moraliniam imperatyvui, vis tiek kyla nesutarimų, kaip visa tai įgyvendinti, laimės sąvoka ar paklūsimo moralei prasmė taip pat skirtingai suprantama. Tokiame kontekste, pasak Jūsų, politika yra pirmesnė už moralę. O ar galėtume sakyti, kad 1989-aisiais moralė buvo svarbesnė už politiką, nes buvo keliamas teisėtas moralinis nepriklausomybės reikalavimas, lėmęs Sovietų Sąjungos žlugimą? Tiesa, po didžiojo įvykio politika ir vėl nustelbė moralę...

Knygoje „Moralinis pasirinkimas politikoje“ neteigiu, kad politika yra pirmesnė už moralę mechanisticiniu materialistiniu požiūriu, kaip medžiaga pirmesnė už protą. Jei *Realpolitik* suvokiame kaip paradigmą ar politiką, pa-

grįstą išimtinai galia ir visiškai nepaisančią moralės, tada jos priešybė yra tokia chimera kaip „moralė politika“, kurią kontroliuoja moralė.

Moralė negali būti politikos valdovė, prieš kurią politika kauptųsi ant kelių, kaip pasakytų Kantas, aptardamas „de-ramą“ jų santykį. Yra priešingai – politika su jos konfliktais, įtampomis, pasipiktinimais, lūkesčiais, suardytais ir atkurtais balansais lemia moralės funkcijas konkrečiu istorijos tarpsniu (ir netgi lėmė istorinį moralės atsiradimą). Tai viena iš svarbiausių pamokų, kurias gauname iš Hegelio „Proto fenomenologijos“, Marxo „Vokiečių ideologijos“ arba Nietzsche’s „Moralės genealogijos“. Būtent besikeičiantis moralės *funktionalumas*, kuris pasireiškia skirtingais modusais ir istorinėmis manifestacijomis, verčia moralę paklusti politikos logikai. Tačiau moralė, siejama su tam tikromis politikos formomis/modalumais, įgyja dar svarbesnę funkciją. Pažvelkime į Prancūzijos revoliuciją, kuri siekė sukurti „doros valstybę“ ir kurios neatsiejama dalimi tapo teroro siautėjimas, į Gandhi įkvėptą Indijos pasipriešinimą Britanijos imperializmui ar į 1989-ųjų Vidurio Rytų Europos moralinį entuziazmą, kurį lydėjo cinizmas ir nuovargis...

Moralė suvaidino milžinišką vaidmenį laisvėjimo procese, kai siekta įrodyti sovietinio režimo (ar to, kas iš jo buvo likę 1989-aisiais) neteisėtumą, ji mobilizavo pasipriešinimo galias ir opoziciją, sutvirtino valią kovoti prieš nelygias galimybes. Ji suteikė impulsą ir šlovę įkvepiančiai utopijai, kuri tapo įrodymu, kad „yra dalykų, už kuriuos verta kentėti“, kaip rašė prieš mirtį Janas Patočka. Nebe-svarbu, kad tai utopija – tiek Lenkijos *Solidarność* programa, tiek Havelo „antipolitinė politika“, tiek Sacharovo vizija, išdėstyta Nobelio paskaitoje, taigi nė vienos iš jų įgyvendinti neįmanoma. Svarbu tai, kad revoliucijos varikliu tapo „pareigos moralė“, o ne utilitarizmas. Václavas Havelas teisus pabrėždamas, kad, pradėdamas pasipriešinimą komunizmui, baigiant paskutine to pasipriešinimo stadija, vyko žaidimas „viskas arba nieko“, o juk sunku įsivaizduoti racionalų žmogų, kuris imtųsi tokių veiksmų vien todėl, kad šiandienos pasiaukojimas galbūt atneš vaisių rytoj, bent jau bendra padėkos forma.¹⁰

Aš pasitikiu Kantu, todėl nemanau, kad moralė pati galėtų daryti poveikį heteronominiam pasauliui – sugriauti

imperiją, įkurti naujas valstybes, pakeisti globalią geopolitiką. Absoliučiai gera valia yra (politiškai) visiškai impotentiška, apie tai Kantas įžvalgiai rašė „Amžinoje taikoje“. Kad įvyktų toks stebuklas kaip 1989-ieji, šią gerą valią turėjo energizuoti interesai, kylantys iš heteronominės plostmės. Ši esminė sąjunga su interesais įveikia politinę geros valios impotenciją, tačiau nublukina moralinį grožį, netgi sugriauna gerumo *vienareikšmiškumą*.

Štai kodėl ir terminas „teisingumas“, nesvarbu, kas jį vartotų, verčia mane suklusti. Istorškai žvelgiant, „teisuoliai“ yra negailestingų, arogantiškų ir įžūlių žmonių gentis – tai viduramžių kryžiuočiai, baltųjų imperializmo ramsčiai, komunistinės revoliucijos zelotai, šiandieniniai neoliberalizmo fanatikai ir panašūs į juos. Tie, kurie pripažįsta, kad jų moralumas nėra be priekaištų, tie, kurie suvokia, kad politikos sferoje nekaltybė yra oksimoronas, net darydami tai, kuo šventai tiki, vykdo kur kas doresnę politiką.

Reziumuojant galima teigti, kad nei 1989-aisiais, nei iki jų ar po jų moralė nebuvo pirmesnė už politiką. Tačiau istorijos posūkiai ir 1989-ieji įtikina, kad moralė gali atlikti tam tikras svarbias funkcijas ir nulemti išsilavinimo sėkmę. Šios išvados tinka nacionaliniams išsivadavimo sąjūdžiams Baltijos regione ir kitur, prisidėjusiems prie Sovietų Sąjungos režimo ir imperijos išardymo.

Tačiau nuoširdžiai linkiu, kad tų sąjūdžių paveldėtojais, skanaujantys laisvės pergalių vaisius, atkreiptų dėmesį į Schumpeterio žodžius: „Suvokti savo įsitikinimų patikimumo reliatyvumą [pridurčiau – ir savo darbų vertės reliatyvumą], bet vis tiek atkakliai juos ginti, ir yra esminis bruožas, civilizuotą žmogų atskiriantis nuo barbaro.“¹¹

1968-aisiais sukilo abi Europos pusės, bet viena stengėsi išsivaduoti iš vartotojiškumo ir korporacinių interesų, o kita – iš komunizmo gniaužtų. Paryžius 1968-aisiais kritikavo „spektaklio visuomenę“ remdamasis tokiais autoritetais kaip Guy Debord’as, o Prahoje tokie disidentai kaip Václavas Havelas rizikavo asmenine laisve, kad pasakytų tiesą apie totalitarinį režimą. Paryžius, kur telkėsi vartotojų visuomenės kritikai, socializmą laikė alternatyva, o Praha stengėsi išsivaduoti iš prievarta primestos socializmo „alternatyvos“...

Pateiksiu grynai hipotetinį klausimą: jeigu Jaltos konferencija 1945-aisiais būtų leidusi Vidurio Europai šlietis prie Vakarų ir Varšuvos paktas nebūtų egzistavęs, ar Prahos 1968-ieji būtų niekuo nesiskyrę nuo Paryžiaus 1968-ųjų? Kitaip tariant, jei Vidurio Europa nebūtų turėjusi karčios totalitarizmo patirties, gal kairuoliškas flirtas su komunizmu būtų imponavęs ir jai? Išėity, kad politiniai įsitikinimai ir vertybės priklauso nuo geopolitinių atsitiktinumų?

Labai sunku atsakyti į jūsų klausimą, supriešinantį faktus. Jei Vidurio Europa nebūtų buvusi sukaustyta sovietinio komunizmo, Vakaruose 1968-aisiais tikriausiai nebūtų nieko įvykę arba maišto tikslai būtų buvę visiškai kitokie.

Maištingi Vakarų studentai 1968-aisiais išėjo į gatves, reikalaudami keisti socialinį modelį, ne todėl, kad buvo susižavėję komunizmu ar pasiklydę jo utopijoje. Sovietų komunizmas jau tada buvo beveik diskredituotas, antraip „senosios kairės“ nebūtų pakeitusi „naujoji kairė“. Kinų komunizmas irgi, nors maoistai sudarė vieną iš studentijos grupuočių ir dalį to srovių melanžo, kuris sukėlė 1968-ųjų revoliuciją.

Komunizmas buvo suvokiamas kaip potencialus didžiulis pavojus Vakarams, o nuolatinės pastangos šio pavojaus kaip nors atsikratyti paskatino gilią kapitalizmo perversijas. Tie iškrypimai rezonavo ir siejosi su pokariniu, vadinamuoju fordistiniu, kapitalizmo modeliu, kuris atrodė toks veiksmingas pirmaisiais dviem pokario dešimtmečiais. Prisiminkime dar ir Vakarų bandymus daryti poveikį Trečiojo pasaulio šalims pagal vadinamąją „komunizmo sutramdymo“ strategiją. Ši strategija daugeliui atrodė amorali, neteisėta, reikalaujanti didelių kaštų ir net kelianti grėsmę žmonijai. Kento universiteto (Ohajo valstija) studentai 1970-aisiais surengė protestą prieš JAV bombardavimus Kambodžoje, bet protestuotojus nutildė Nacionalinė gvardija. Šios žudynės sukretė amerikiečius ir per visą šalį nusirito protestų banga.

Man priimtina Luco Boltanskio pateikta 1968-ųjų gegužės sukilimo interpretacija: viena vertus, tai buvo gilios krizės, vertusios abejoti kapitalizmo veiksmumu, išraiška, antra vertus, tai buvo galingas postūmis kapitalizmui radikaliai transformuotis tiek struktūros, tiek erdvės, tiek ideologijos, tiek politikos atžvilgiu.¹² Komunizmas ir pa-

golino pokarinio kapitalizmo krizę, ir suteikė postūmį jam restruktūruoti. Be to, kad ir koks nepatrauklus būtų faktiškai egzistuojantis komunistinis režimas, dauguma maištaujančių studentų laikė jį praktine kapitalizmo *status quo* alternatyva.

Istorija vis dar atrodė atviras procesas, pasiduodantis žmogaus protui ir pastangoms. 9-uuju ir 10-uuju dešimtmečiais, ypač po Sovietų Sąjungos žlugimo su visais to padariniais, kai dramatiškai nusileido istorijos uždanga, kapitalizmas buvo restruktūruotas. Ši uždanga prislopino etinį ir politinį kūrybingumą, pati inovatyvumo idėja buvo redukuota iki vadybos, komercijos, mokslo ir technologijų. Tai gilioji „istorijos pabaigos“ prasmė, kurią iššventino liberalizmo bardai, baigiantis „trumpam dvidešimtajam amžiui“.¹³

„Istorijos pabaiga“ – jei nepripažįstame idealistinio „istorijos iš(si)pildymo“ – reiškia, kad istorija yra pakankamai galinga, todėl visas kitas istorines alternatyvas ji nužemina iki „svaičiojimo“ ar „neatsakingo mąstymo“ lygmens. Taigi vienintelis tikras įrodymas, kad istorija dar nesibaigė arba kad ji gali tęstis po laikinos savo pabaigos, yra politinis iššūkis tokios pabaigos *status quo*. Abejoju, ar kas nors įtikinamai tą padarė po to, kai XX a. 9-uuju dešimtmečiu buvo liberaliai paskelbta „istorijos pabaiga“. Aš skeptiškai vertinu triukšmingus pareiškimus, kad nauja revoliucija yra neišvengiama, kaip teigia Michaelas Hardtas ir Antonio Negris.¹⁴

Reziumuojant tai, kas pasakyta, Vakarų 1968-ieji negali būti redukuojami iki protestų prieš „spektaklio visuomenės“ absurda, prieš ją apėmusią vartojimo obsesiją. Bet ir Vidurio Rytų Europos 1968-ųjų negalima redukuoti iki kovos už žmogaus orumą, politinę, o iš dalies ir pilietinę laisvę. Prahos pavasaris aiškiai rodė poreikį imtis gilių struktūrinių reformų, ir kas žino, kaip jos būtų transformavusios komunizmą, jei tas žiedas nebūtų buvęs sutryptas per Sovietų vadovaujamą Varšuvos pakto šalių invaziją.

Manųčiau, tai nušviečia keletą svarbių paralelių tarp 1968-ųjų maišto Europos Vakaruose ir Vidurio Rytuose, nepaisant akivaizdžių skirtumų. Kai kurie autoriai šias paraleles taip išpučia, kad abu fenomenus apskritai sulieja ir vadina tai „1968-ųjų revoliucijos pasauliu“.¹⁵ Abu maištai kilo, kai išsisėmė progresavusios sistemos, kurios iki tol

daugiau ar mažiau sėkmingai veikė tose pasaulio dalyse. To sukelta struktūrinė įtampa išskėlė „reformų veikėjus“, kurie abiem atvejais sviro į kairę, nors skirtingais būdais, ir tikėjo, kad galima tęsti išsivadavimo projektus. Abiem atvejais tie veikėjai buvo politiškai nugalėti, nors tai padaryta skirtingais metodais, tad jų „programos“ nebuvo įvykdytos (vienu atveju siekta demontuoti kapitalizmą, kitu – atsikratyti neostalinizmo, nors tikrai ne socializmo kaip tokio).

Tuo paralelės baigiasi ir išryškėja milžiniškas skirtumas tarp šių dviejų įvykių. Vakaruose, kaip minėjau, nepasisekusi revoliucija suteikė kapitalizmui antrą kvėpavimą, nes pastūmėjo radiklios transformacijos kryptimi, nors vargu ar jis įgavo daugiau moralinio patrauklumo arba laisvės. Rytuose susiklostė kitaip: revoliucijos nesėkmė¹⁶ įstūmė komunizmą į stagnaciją, paspartino istorijos puvimo procesą, o nuosmukį padarė nebegrižtamą. Tai dar kartą įrodo, kad revoliucijos vertė reliatyvi, viską lemia kontrrevoliucijos kokybė.

Šiuo požiūriu 1968-ųjų revoliucija Vakaruose pranašesnė už tą, kuri vyko Rytuose.

Dabar aptarkime kitą lūžio datą. Praėjus dvidešimčiai metų po 1989-ųjų, akivaizdu, kad Havelo posakis „gyvenimas tiesoje“ – arba gyvenimas demokratinėje tiesoje – yra ne tik naivus, bet netgi klaidinantis. Pereinamuju laikotarpiu nebuvo sukurta sąlygų „gyventi tiesoje“. Žiniasklaida žaidžia įvaizdžiais ir kuria tiesos iliuziją, nors buvo kovojama už gyvenimą tiesoje. Savo garsiojoje esė „Begalių galia“ Havelas darė prielaidą, kad egzistenciškai kovojama už „tikrąją laisvę“. Šioje idealistinėje esė apie disidendo kovą už laisvę ir tiesą jis nenumatė, kad idealai gali būti iškraipomi...

Nemanau, kad Havelo „gyvenimas tiesoje“ vertintinas epistemologinėmis kategorijomis (tikra *versus* klaidinga) arba pagal tai, kiek toks teiginys atitinka realybę ar jos neatitinka. Kaip jau minėjau, Havelo „antipolitinė politika“ su „gyvenimu tiesoje“ iš esmės yra tobulas politinės utopijos pavyzdys, kaip ir turėtų būti moralinio autentiškumo požiūriu.

Utopijos niekada nesimaterializuoja. Maža to, jos niekada nepadedą konstruoti „naujos visuomenės“. Tai galioja ir Havelo „gyvenimui tiesoje“, panašiai kaip „Naujajai Je-

ruzalei“ – Cromwellio Anglijos revoliucijos švyturiui, kaip prancūzų „doros respublikai“ arba Lenino „socializmui“, aprašytam Spalio perversmo išvakarėse. Pasirodo, praktikoje tai nieko nereiškia. Svarbus politinės utopijos elementas ir yra jos nepraktiškumas. Utopija turi daug svarbesnių funkcijų, kurias bene pirmasis aiškiai apibrėžė Karlas Mannheimas.

Utopija tampa galinga, jei sugeba „peržengti“ *status quo* ir kritikuoti jo teisėtumą nuo jo nebėgdama, t. y. nevirsdama svajingu mąstymu. Mannheimo teigimu, utopijos apglėbia „idėjas ir vertybes, kurios savyje sukaupia tas nerealizuotas ir neįgyvendintas tendencijas, kurios reprezentuoja kiekvieno amžiaus poreikius. Tie intelektualiniai elementai tampa sprogstamąja medžiaga, kuri griaua egzistuojančią tvarką.“¹⁷

Tai rodo, kad utopijos negali sutapti su „realybe“ – jos atspindi ne tai, kas yra, o tai, kas užspausta, ir tai, kas galėtų pasireikšti (viena ar kita forma), jei *status quo* būtų sugriautas. Bet utopijos niekada nepadės įgyvendinti to, apie ką svajojama, nes pats realizacijos procesas reikštų, kad tai jau nėra *užspausta tendencija*. Pavyzdžiui, tai paaiškina prancūzų revoliucijos virsmą iš *liberté, égalité, fraternité* į aistringą Termidoro korupciją ir biurokratinį Napoleono imperijos monstrą.

Antra, utopijos yra galingi instrumentai ir tuo atžvilgiu, kad padeda įkvėpti maištaujančias socialines jėgas ir išsikristalizuoti maištininkų sąmonei. Toji kristalizacija dažniausiai nesusijusi, jei apskritai turi ką nors bendra su „deramu“ istorinės „realybės“ suvokimu ir dabarties tendencijomis. „Proto gudrybė“ ir pasitelkiama tam, kad revoliucijos veikėjai nesuprastų, už ką „objektyviai“ jie kovoja, t. y. kas realiai įvyks po herojiškų jų žygdarbių.

Pergalingos revoliucijos dalyviai paprastai pirmieji patiria triumfo vaisius. Tai galioja tiek prancūzų *sans-culottes*, kurie išsikovojo sau kapitalizmo jungą, tiek bolševikų Raudonosios armijos valstiečiams, kuriuos pavertė vergais Stalino kolektyvizacija. Tai galioja ir Gdanskio laivų statytojams, kuriuos socialinei marginalizacijai pasmerkė jų pačių heroizmas.

Visa tai yra anapus apdairumo, utilitarinio išskaičiavimo ir netgi anapus savisaugos instinkto. Suspaudus iki riešuto kevalo, tai reiškia vienokią ar kitokią Martino Lutherio va-

riaciją: *Štai aš stoviu prieš jus. Nieko kita negaliu padaryti.* Jokia didelė socialinė transformacija negali įvykti be tokios nuostatos, kuri neišvengiamai palaimina nenusipėjimą ateitį. Todėl Maxas Weberis ir sakė, kad žmogus nepasiektų to, kas įmanoma, jei nesiektų to, kas neįmanoma.¹⁸ Taigi Havelo gyvenimo tiesoje siekinys atliko politinės utopijos funkciją.

Jūs, be abejo, teisus sakydamas, kad postkomunistinių transformacijų rezultatai sukėlė kartų nusivylimą. Ar tą daugybę nusizengimų, nenuoseklumą, korupcijos faktų, akį rėžiančio neteisingumo pereinamuoju laikotarpiu reikėtų priskirti vien buvusių komunistų gobšumui, velniškam jų piktavališkumui, nes jie, pakeitę ideologines spalvas, pasiliko galią savo rankose? Toks postkomunistinių negalavimų aiškinimas yra naivus – gerai žinome, kad demokratai gali tapti tokiais pačiais nepasotinamais socialiniais grobuonimis kaip ir jų partneriai/konkurentai komunistai. Politinė ir ekonominė galia skatina jos turėtojus elgtis korumpuotai, ir tai nesusiję su ideologinėmis jų orientacijomis, kad ir kaip nuoširdžiai jie jas teigė, kol pakilo valdžios laiptais.

Demokratijos nekuria pasišventę demokratai. Kapitalizmo nekuria aistringi kapitalistai.¹⁹ Demokratija ir „racionalus“ kapitalizmas iškyla kaip nepageidaujami ir nelaukti kompromisai, kurie niekam nebuvo pirmasis pasirinkimas. Apgalvotas demokratijos ir kapitalizmo kūrimas visada šališkai nusistatęs prieš kito interesus ir visada veikia kito sąskaita. Todėl reikia būti dvigubai budriems, kad išvengtume sukčiavimo.

Tačiau to budrumo stinga. Kodėl taip nekritiškai priimama valdžios „demokratinė retorika“, užuot pasipriešinus egoistiškiems jos projektams? Kas lėmė, kad gausybė postkomunistinių šalių sudarė sąlygas nevaržomai kaupti kapitalą keletui parazitų? Kodėl politinė galia taip dažnai yra susijusi su turtu? Kodėl toleruojame begėdišką atotrūkį tarp turtuolių ir vargšų? Kodėl demokratija tokia bejėgė, kai reikia įtvirtinti teisingo išteklių paskirstymo schemą? Manau, jei bandytume susidoroti su šiais kliuviniais, užuot visas nesėkmes priskyre užsilikusiai komunizmo praeičiai, užčiuoptume naują „gyvenimo tiesoje“ prasmę.

Rusija ir Baltijos šalys turi Antrojo pasaulinio karo stigmą, kurią vertina iš skirtingų perspektyvų, tad abi pusės kaltina viena kitą neteisingu istorijos supratimu.

Ar sutiktumėte, kad konfliktuojančių pusių dialogui užmegzti tiktų hermeneutinis metodas, apglėbiantis visus mitinius klaidingumus, o gal tai irgi yra utopija? Kitaip tariant, ar būtų vaisinga hermeneutiką taikyti atminties interpretavimui?

Manau, istorinių įvykių prigimtis yra tokia, kad jie egzistuoja kaip „iš esmės besivaržantys fenomenai“, jei aptariamam klausimui galima taikyti garsią Walterio Bryce'o Gallie'o „iš esmės besivaržančių koncepcijų“²⁰ sampratą. Kai tik įvykiai liaujasi konkuravę, jie nuvysta ir virsta istoriniais faktais.

Sakoma, kad Londoną įkūrė romėnai tuoj po savo invazijos į Britaniją 43 m. Gal tai tiesa, bet kam ji svarbi, išskyrus etatinius istorikus, kurie šiam teiginiui pritaria arba jį atmeta? Alternatyvi *Historia Regnum Britanniae* versija Londono įkūrimą priskiria Brutui, kuris įspūdingai nugalėjo milžinus Gogą ir Magogą, – tai skamba daug linksmiau.

O štai „Amerikos atradimas“ 1492 m. – saugiai įtvirtintas istorinis faktas. Mažai kas abejoja, kad Kristupas Kolumbas išsilaipino tose teritorijose, kurios vadinamos *Americas*. Bet daug kas, ypač intelektualai, nelaiko šio įvykio „atradimu“, greičiau okupacijos pradžia, jei ne tiesioginiu genocidu. Įdomu, kad tokia 1492 m. interpretacija buvo išgirsta tik XX a., ypač rengiantis švęsti 500 metų atradimo/užkariavimo jubiliejų. Ar tai reiškia, kad kruvini ir bjaurūs šio įvykio (ir jo serialų) aspektai nebuvo žinomi ar deramai įvertinti iki tol? Juk svarbūs dokumentai, liudijantys apie negirdėtas sistemiskas žudynes, įvykdytas Europos „tyrinėtojų“/užkariautojų, buvo prieinami nuo XVI a. Kuo tada paaiškinti, kad tai, kas egzistavo kaip tvirtas „istorijos faktas“, tik visai neseniai tapo ganėtinai nauju ir karštai aptarinėjamu „istorijos įvykiu“?

Tikriausiai visų pirma tuo, kad iškilo politinės jėgos, kurios anksčiau buvo priverstos tylėti ir kurios nepakluso valdančiosios ideologijos kanonui. Tai nėra dar viena manipuliatyvi „politinė atmintis“ ar trivialus „istorijos perrašymas“, istorinę „tiesą“ priderinant prie pakitusios politi-

nės konjunktūros. Verčiau tai kyla iš simbolinių ir politinių praeities išteklių, kurie istorinius įvykius transformuoja pagal šiandienos tikslus.

Kai kurie aspektai, laikyti neaiškiais arba iki tol „užmirštais“ (Nietzsche's požiūriu), yra iš naujo nušviečiami, o naujų prasmų jiems suteikia jungtis su beatsiskleidžiančia dabartimi, taip, pasak Walterio Benjamino, atsiranda ryšys tarp praeities ir dabarties. Vienintelis būdas atgauti praeitį, „atstatyti“ dingusį pasaulį ir sustabdyti triumfojančių laimėtojų procesiją yra iš naujo inkorporuoti „praeities“ įvykį į „dabarties“ realijas ir naujai jį apibrėžti. Jei 1492-aisiais įvyko ne „atradimas“, bet buvo įvykdytas „užkariavimas“, tai griaua metafizinį ir nepajudinamą „atradimo“ pobūdį ir paverčia šį įvykį grynai politiniu veiksmu. Lotynų Amerikos išsivadavimas suvokiamas kaip praktinė politinė vergovės, to, kas, anot minimo naratyvo, buvo primesta nuo 1492 m., „dekonstrukcija“.

Tai rodo, kad istorinė tiesa visada yra interpretacinė, ji visada pateikiama iš kieno nors „perspektyvos“ ir niekada nepajėgsime pakilti virš „perspektyvizmo“, net jei mūsų „perspektyva“ įgautų Kanto/Arendt *sensus communis* proporcijas. Tai galite vadinti „hermeneutine prietimi“, ir aš su jumis sutiksiu, bet paisydamas tam tikro atsargumo. Tai politinių kovų, o ne Gadamerio, Ricoeuro, Vattimo ar kieno kito, galinčio artikuliuoti fundamentalų hermeneutikos *praxis*, hermeneutika.

Štai kodėl aš netikiu, kad hermeneutiškai interpretuodami 1945-ųjų gegužės 9-ąją, t. y. bandydami sutaikyti priešingus požiūrius, atvėrsinsime perkaitusius debatus, vykstančius „racionalių pagrindų“, ar juos labiau subalansuosime. Šiuo atžvilgiu turime daryti, ką galime, bet istorinis suderinamumas tarp Rusijos ir Baltijos valstybių, panašus į tą, koks atsirado tarp Prancūzijos ir Vokietijos ar tarp JAV ir Japonijos, nebus įmanomas, kol 1945-ųjų gegužės 9-osios neintegruosime į iš esmės naują nacionalinį politinį ir ideologinį projektą, kurį ateityje tęstų abi pusės. Jau anksčiau, sekdamas Benjaminu, tą pavadinau dabarties ryšio su praeitimi rekonfiguracija. Trumpai paaiškinsiu, ką turiu omenyje, susiedamas tai su mūsų aptariamu klausimu.

Tol, kol Rusija bus socialiai ir kultūriškai kenksminga šalis, kurioje klesti korumpuotos oligarchijos kapitalizmas,

tuo ryšiu ji negalės pasigirti. Rusija švartuojasi prie Gegužės 9-osios fikcijos, nes tai vienintelis *didingas* netolimos praeities darbas, užtikrinantis, pagrindžiantis šlovę, nepaisančią laiko ribų. Kaip žinome, o neseniai Derrida ir vėl tą priminė, kiekviena tauta yra pagrįsta *performative-constative* fikcija. Tos fikcijos gali maskuotis, smurtą imama vadinti užmirštu/perkeistu proto veiksmu, kad būtų sukurta teisingumo ir racionalumo aura.²¹

Vėlyvoji sovietų/posovietų Gegužės 9-oji, kaip visos žmonijos laisvės ir nesavanaudiško sovietinių žmonių heroizmo lydinys, yra itin agresyvi fikcija, nepajėgianti nuslėpti priespaudos ir imperialistinių kėslų. Pergalingas sovietinių žmonių veržlumas buvo institucionalizuotas pagal stalinistinę formą. Karo veteranai, tokie kaip Vasilijus Grossmanas ir Aleksandras Solženycinas, giliausiai ir iškalbingiausiai aprašė kruviną Gegužės 9-osios tamsą, nors daugelis kitų, tarp jų ir ne rusai iš *užkariautų tautų*, nuolankiai atsisakė kvestionuoti šios datos prasmę. Šiandieninė Rusija savo išsilaisvinimą turėtų pradėti nuo pripažinimo, kad didžiąją Gegužės 9-osios pergalę sutepė stalinizmas, bet tai sunkiai įsivaizduojama, kol normatyviniai ištekliai yra autoritarinių konservatorių, kurie valdo Rusijos politiką, rankose.

Leiskite man nekomentuoti naujo Baltijos šalių demokratijos projekto, kuris padėtų naujai interpretuoti Gegužės 9-ąją. Manau, būdamas rusas, turiu susitelkti ties Rusijos negerovėmis, o kitką palikti kitų nuožiūrai. Antraip kaipgi atskirsime patriotizmą nuo nacionalinio kvailumo ir trumparegystės? Tačiau ar iš tikrųjų Rusija ir Baltijos šalys Gegužės 9-ąją skirtingai traktuoja todėl, kad rusams tai pergalės prieš fašizmą diena, o Baltijos šalims – antrosios komunistų okupacijos pradžia? Neaptarinėsiu, koks rusų procentas giria (Stalino) komunizmą ir kodėl jis tapo toks populiarus po 10-ajame dešimtmetyje šalį nusiaubusio *liberalaus kapitalizmo*. Man įdomu, ar minėta antitezė, interpretuojant Gegužės 9-ąją, reiškia, kad žvelgiant iš Baltijos šalių perspektyvos fašizmas nėra blogis?

Patikslinsiu: Baltijos šalims fašizmas be išlygų yra blogis. Lietuva pripažino kolaboravusi su naciais, vykdant Holokaustą, per kurį nužudyta apie 220 000 žydų Lietuvos teritorijoje. Prezidentas Algirdas Brazauskas, nuvy-

kęs į Izraelį, atsiprašę už tai visos žydų tautos, dabartinis premjeras Andrius Kubilius pažadėjo 141 milijono litų finansinę kompensaciją žydų bendruomenėms. O kad Baltijos šalyse Gegužės 9-oji neturi tokios pačios pergalės prasmės kaip Rusijoje, lėmė tragiška trijų okupacijų patirtis. Štai kodėl kalbu apie hermeneutines pastangas, kurios padėtų jautriai suvokti skirtingas Gegužės 9-osios perspektyvas ir istorinės atminties prielaidas. Manychiau, kaip Kristupo Kolumbo išsilaipinimas vieniems buvo atradimas, o kitiems užkariavimo pradžia, taip ir Gegužės 9-oji, deja, ne visiems, net ir išvaduotiems, atnešė pergalės džiaugsmą...

Supratau: nors daugelis buvusių Baltijos *Waffen-SS* narių, jų gynėjų ir advokatų fašizmo nelaiko blogiu, tai neatspindi Baltijos šalių oficialaus požiūrio, nes Lietuva oficialiai pripažino kaltę dėl kolaboravimo su naciais naikinant žydus. Jei taip, tada kodėl Gegužės 9-oji vienpusiškai matoma išimtinai kaip okupacijos emblema ir kaip skausmo šaltinis, tarsi nebūtų nieko pagirtina tame, ką ši pergalė simbolizuoja?

Nejau nieko pagirtina ir tuo atžvilgiu, kad Lietuva atgavo Vilnių 1939 m. spalio 10 d. ir tas atgavimas istoriškai buvo užantspauduotas 1945-ųjų gegužės 9-ąją? Ką ši vienpusė Gegužės 9-osios interpretacija reiškia Baltijos regiono projektui, kuriant nacionalinę valstybę, o ypač įtvirtinant legitimuotas fikcijas (čia prisiminčiau ankstesnę pastabą apie Derrida fikcijų koncepciją ir tai, kaip Rusija tą koncepciją naudoja Gegužės 9-ajai)? Ar tai nėra taip pat apgailėtina vienpusiška?

Apibendrinami klauskime: ar nacionalinės valstybės kūrimą grindžiant prancūziška formule *vienas ir nedalomas* pavyks išvengti trinties multikultūralizmo ir globalizacijos amžiuje?

Dėkoju už pokalbį. ■

¹ J. A. Schumpeter, *Imperialism and Social Classes*, ed. P.M. Sweezy. NY: Augustus M. Kelley, 1989, p. 144–145.

² D. Ost, *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005, p. 37.

³ M. Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, tr. T. Parsons. L-NY: Routledge, 1992, p. xxxi.

⁴ A. Åslund, *Russia's Capitalist Revolution. Why Market Freedom Succeeded and Democracy Failed*. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics, 2007, especially p. 277–307.

⁵ C. Offe, "Capitalism by Democratic Design?" in *Social Research* 58 (Winter 1991): 865–892.

⁶ W. Benjamin, "Theses on the Philosophy of History", in *Illuminations*, ed. H. Arendt. NY: Schocken Books, 1978, p. 261 ff.

⁷ W. Osiatynski, "The Roundtable Talks in Poland", in *The Roundtable Talks and the Breakdown of Communism*, ed. J. Elster. Chicago: University of Chicago Press, 1996, p. 29.

⁸ C.E. Zirakzadeh, *Social Movements in Politics*. NY: Palgrave-Macmillan, 2006, p. 114–116.

⁹ W. Osiatynski, *Ibid*, p. 67, note 56.

¹⁰ V. Havel, et al., *The Power of the Powerless*, ed. J. Keane. Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1985, p. 45.

¹¹ J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*. NY: Harper, 1976, p. 243.

¹² L. Boltanski, and E. Chiapello, *The New Spirit of Capitalism*. L-NY: Verso, 2005, p. 168 ff (and the whole of chapter 3).

¹³ E. Hobsbawm, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991*. L.: Michael Joseph, 1994.

¹⁴ M. Hardt, and A. Negri, *Commonwealth*. Cambridge (MA): Belknap Press, 2009, Part 6.

¹⁵ I. Wallerstein, "New Revolts Against the System", in *New Left Review*, No. 18, Nov.-Dec. 2002, p. 33

¹⁶ With the Prague Spring in mind, some would say "revolution from above".

¹⁷ K. Mannheim, *Ideology and Utopia*. NY: Harcourt, Brace and Co, 1949, p. 179.

¹⁸ M. Weber, "Politics as Vocation", in *From Max Weber*, ed. H.H. Gerth and C. Wright Mills, NY: Oxford University Press, 1946, p. 128.

¹⁹ *Democracy without Democrats?* Ed. G. Salamé. L-NY: I.B. Tauris, 2001, particularly Introduction and Part I and I. Szelenyi, et al, *Making Capitalism without Capitalists*. L-NY: Verso, 2001.

²⁰ W.B. Gallie, "Essentially Contested Concepts", in W.B. Gallie, *Philosophy and the Historical Understanding*. L.: Chatto and Windus, 1964.

²¹ J. Derrida, "The Laws of Reflection: Nelson Mandela, in Admiration", in *For Nelson Mandela*, ed. J. Derrida and M. Tlili, NY: Seaver Books, 1987; J. Derrida, "Declarations of Independence", in *Negotiations: Interventions and Interviews, 1971-2001*, ed. E. Rottenberg. Stanford (CA): Stanford University Press, 2002.

Eglė WITTIG-MARCINKEVIČIŪTĖ

EUROPIEČIŲ DILEMA*

Kodėl būtina komunistinius nusikaltimus prilyginti nacistiniams

Teisių lygybės idėja ir Romos Statutas

Pirmoje straipsnio dalyje jau aptariau, kad 1948-aisiais apibrėžta genocido sąvoka yra pernelyg siaura. Dabar pasvarstykime, ar yra juridinis pagrindas ją atimesti. Dalykas tas, kad Romos Statutas nėra atskiras dokumentas, jis priklauso Jungtinių Tautų chartijos dokumentų visumai. Jau preambulėje Romos Statutas nurodo, kad jo principai ir tikslai atitinka Jungtinių Tautų chartijoje apibrėžtus principus ir tikslus. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948) yra vienas iš kertinių aktų, į kuriuos nurodo daugelis Jungtinių Tautų dokumentų. Ir suprantama kodėl. Tautų teisė, kaip ir filosofiniai jos šaltiniai, visada rėmėsi žmogaus teisėmis ir argumentavo nuorodomis į jas. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos įžangoje primenama, kad Jungtinių Tautų chartija (1945) – o ji yra Romos Statuto (1998) pamatas – gina fundamentaliąsias žmogaus teises.

Taigi, remiantis vienu pagrindinių (antruoju) „Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos“ straipsniu, „kiekvienas žmogus turi tas pačias teises ir laisves, pripažintas šioje deklaracijoje, nepriklausomai nuo jokių tų žmogų išskiriančių savybių, tokių kaip jo rasė, odos spalva, lytis, kalba, religija, nacionalinė ar socialinė kilmė, politinė ar kitokia nuomonė, jo nuosavybė (kursyvas mano – E. W.-M.), gimimo statusas ar kitas statusas“. Kadangi Visuotinė žmogaus teisių deklaracija viena-

reikšmiškai įtraukia ir socialinę kilmę, ir politinę ar nepolitinę nuomonę kaip dalykus, kurių pagrindu diskriminacija yra nepateisinama, nėra logiška teigti, kad smerktinas sistemiškas susidorojimas tik su tam tikra žmonių grupe, o dėl kitos žmonių grupės naikinimo nusikaltėlius galima visiškai ar bent iš dalies išteisinti. Jungtinių Tautų teisinė matrica pateikia nuorodą į tai, kad žmogaus teisių redukavimas, motyvuojant socialine jo kilme ar politine pozicija, yra priešingas Visuotinės deklaracijos idėjai. Jau pats bandymas diskriminaciją nacionaliniu ar religiniu pagrindu išskirti kaip didesnę moralinę blogį negu diskriminacija socialinės kilmės ar asmens nuomonės pagrindu prieštarautų pamatinėms šios deklaracijos, taigi ir pamatinėms Jungtinių Tautų, vertybėms.

Gal kas paprieštaraus, girdi, jau pats žodis „genocidas“ nurodo į naikinimą rasiniu, etniniu ar nacionaliniu pagrindu, tad plėsti jo prasmę lyg ir prieštarautų lingvistiniams principams. Bet šį priekaištą nesunku atremti. Pirmiausia, lotyniško ar graikiško žodžio *genus* prasmų spektras yra labai platus, todėl žodis „genocidas“ gali aprėpti ne tik nacionalinės ar rasinės priklausomybės, bet ir socialinės kilmės aspektus. Antra, dabartinis genocido apibrėžimas įtraukia naikinimą religiniu pagrindu, nors religija menkai susijusi su lotyniška žodžio *genus* etimologija. Trečia, jeigu žodis *genocidas* atrodo pernelyg siauras, tada, etimologų ramybės dėlei, būtų galima vartoti tokias sąvokas kaip *sociocidas* ar *classicidas* – jos tikėtų apibrėžti tiems atve-

* Tęsinys iš KB nr. 2. Pabaiga

jams, kai bendruomenė ar jos dalis sistemiškai naikinama dėl savo socialinės kilmės ir klasinės priklausomybės. Taip pat galima būtų įvesti ir *opinioncido* sąvoką, kai bendruomenė ar jos dalis sistemiškai naikinama dėl to, kad laikosi tam tikrų nuostatų ir pažiūrų. Reikėtų tik nurodyti, kad *sociocidas*, *classicidas* ir *opinioncidas* yra genocidui prilygstančios kategorijos ir kad visi šie nusikaltimai teisės ir moralės požiūriu vertintini vienodai. Dėl lingvistinių dalykų nevertėtų mesti už borto moralinių principų.

Teiginys, kad genocidas yra sunkesnis nusikaltimas už sociocidą prieštarauja pagrindinei Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos idėjai, kad žmogaus teisių ir statuso negalima atmesti jokių to žmogaus specifiškumo pagrindu, nes visi žmonės turi lygias teises vien todėl, kad yra žmonės. Teisių *lygybės* idėja yra žmogaus teisių diskurso pamatas nuo tada, kai šis diskursas atsirado. Į ją nurodo ne vienas Jungtinių Tautų dokumentas. Galima sakyti, kad žmonių *lygybės* idėja yra fundamentalesnė už žmogaus *teisių* idėją, nes žmogaus teisių teorijos pradininkai rėmėsi prigimtaine individų lygybe. Tad jeigu vienu pagrindu padarytą žmogaus teisių laužymą vertinsime griežčiau už kitu pagrindu padarytą tų pačių teisių laužymą, nusižengsime *lygybės* idėjai, be kurios nėra ką kalbėti ir apie žmogaus teises. Todėl genocido sąvoka, kaip ją šiandien apibrėžia Romos Statutas, prieštarauja esminiems Jungtinių Tautų principams, vadinasi, ir paties Romos Statuto prasmei. Kad būtų išsaugotas JT politikos nuoseklumas, reikia arba išplėsti genocido sąvoką, orientuojantis į Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos antrąjį straipsnį, arba Romos Statute išvardytų tarptautinių nusikaltimų sąrašą papildyti kitais, analogiškais, kurių sunkumas būtų prilygintas genocidui.

Jau dabar aišku, kad tarptautinė teisė nėra nusiteikusi žūtbūt „kabintis“ į esamą genocido straipsnio formulotę. Pavyzdžiui, Tarptautinis Baudžiamasis Tribunolas pripažino, kad masiniai grupiniai moterų išprievartavimai Ruandoje yra esminis šioje šalyje vykdyta genocido elementas (Metinė JT ataskaita, 1999, §16), nors seksualinė prievarta neįrašyta tarp penkių veiksmų, kuriuos Romos Statutas pripažįsta kaip genocidą.

Bet pabandykime diskusijos dėlei priimti genocido apibrėžimą tokį, koks jis yra dabar, ir pasvarstykime, ar, remiantis šia gana siaura sąvoka, tikrai negalima apkaltinti genocidu komunistinio režimo. Ar tikrai yra pagrindas sakyti, kad bolševikų organizuotas Lietuvos žmonių naikinimas vyko ne pagal nacionalinį principą, kaip teigia tie, kuriems nepriimtina nusikaltimų sulyginimo idėja?

Pradėkime nuo to, kad represuodami ir naikindami Lietuvos žmones sovietai *klasini* atrankos principą taikė nenuosekliai, nes tarp represuotų asmenų esama visų klasių atstovų. Manychiau, pats bolševikų abejingumas atrankos tikslumui rodo, kad klasinis aspektas jiems buvo ne pagrindinis, o antrinis. Suprantama, nebūtų neteisinga sakyti, kad nusitaikyta pirmiausia į tuos sluoksnius, kurie, klasikinio marksizmo supratimu, yra „liaudies priešai“, – tai turtingi žmonės, inteligentija, ūkininkai, valstybės tarnautojai ir dvasininkija. Panašu, kad toji „liaudies priešų“ kategorija yra identiška „imperijos priešų“ kategorijai. Juk šviesuomenė, dvasininkija, laisvi verslo ir ūkio atstovai yra kiekvienos tautos struktūrinis stuburas, taigi atranka nebūtinai buvo klasinė. Oponentai galėtų ir vėl paprieštarauti, esą visiškai nesvarbu, ar buvo atrenkama pagal priešišumą proletariatui, ar pagal priešišumą Rusijos imperijai, nes genocido sąvoka vis tiek taikytina tik tuo atveju, jei lietuviai būtų buvę represuojami vien dėl to, kad jie yra lietuviai. Iš tokio prieštaravimo logiškai sektų: jeigu atranka vykdoma kokiu nors kitu principu nei nacionalumas, tai jau automatiškai paneigia atranką pagal tautinę priklausomybę. Ar tokia prielaida teisinga? Tarkim, bolševikai būtų nusprendę, kad reikia naikinti tik lietuves moteris, nes jos mažiau spyrtojasi, o tautos gyvybingumas vis tiek bus neabejotinai pakirstas, – argi iš to darytina išvada, kad naikinimas vyko lyties, o ne nacionaliniu pagrindu? Aišku, kad ne. Antrinis atrankos aspektas nepaneigia, kad egzistuoja ir kitas – pirminis. Tai labai lengva pailiustruoti buitinių pavyzdžių: tarkime, nusprendėme atskirti bulves nuo morkų ir imamės jų atrankos. Morkas paliekam, bulves paimam, bet, kadangi neturime galimybės paimiti visų bulvių, nusprendžiam atrinkti tik sveikas ir

dideles. Jeigu bulvės atrenkamos pagal sveikumą ir dydį, ar iš to jau seka, kad bulvės nuo morkų buvo atskirtos ne todėl, kad jos yra bulvės? Manau, sutiksite, kad tokios išvados daryti negalima. O tokiu atveju visas argumentas netenka svorio. Lietuvių naikinimas klasiniu pagrindu logiškai nepaneigia, kad buvo vykdomas *lituanocidas*, t. y. lietuvių naikinimas todėl, kad jie yra lietuviai.

Ruandoje vyrų nužudyta kur kas daugiau negu moterų, ypač pradinėje genocido fazėje. Vyrai ir berniukai buvo nuosekliai atskiriami nuo moterų ir nužudomi, nes juos laikė potencialiais priešų rekrutais. Tačiau Tarptautinio Tribunolo teisėjai, susipažinę su tokiais liudytojų parodymais, nepadarė išvados, kad tai ne genocidas, bet *gendercidas* – žudymas lyties pagrindu. Tribunolas nepaneigė, kad vykdytas genocidas, nors kai kurios aukos buvo atrinktos pagal politinę nuomonę. Hutų etninės daugumos radikalai ne tik sistemiškai naikino tutsių mažumos vyrus, bet ir prievartavo moteris. Žudė ir tuos hutų, t. y. savo genties, vyrus, kurie buvo laikomi nuosaikiais, prievartavo panašios politinės orientacijos moteris.

Tad kyla klausimas: kodėl Lietuvos gyventojų ar lietuvių tautos genocidas turėtų būti paneigtas, argumentuojant tuo, kad atranka buvo vykdoma pagal socialinę, klasinę priklausomybę ir politinę nuomonę, jeigu Ruandos gyventojų genocidas nebuvo paneigtas, nepaisant to fakto, kad atranka vyko pagal lytį ir politinę laikyseną?

Kitas argumentas tų, kurie neigia lituanocido tapatumą genocidui, yra toks: net jeigu bolševikai ir naikino lietuvius nacionaliniu pagrindu, vis dėlto lituanocidas nebuvo toks baisus kaip holokaustas, nes bolševikai bent jau nebandė sunaikinti *visų* lietuvių, o naciai siekė sunaikinti *visus* žydus. Antai filosofas Andrius Bielskis,¹ „moraliniu neįtaipumu“ apkaltinęs visus, kurie siekia komunistinius nusikaltimus sulyginti su nacistiniais, rašo: „*Nejau Lietuvos išsilavinusi visuomenė yra tiek moraliai nejautri, kad nesuvokia, kokio masto nusikaltimas buvo Holokaustas? Iš kur mūsų pažiūrose yra tiek daug savo skaudžių žaizdų sureikšminimo, jog nerandame jėgų vienareikšmiškai ir be jokių „bet“ pripažinti*

akivaizdžių tiesą: Sovietų Sąjungos vykdytas genocidas prieš Lietuvos gyventojus negali prilygti nacių vykdytam Holokaustui.“

Priekaištą Lietuvos visuomenei, kuri yra išsilavinusi, bet „moraliai nejautri“, Bielskis, regis, bando pagrįsti tokiu sakiniu: „*Nacistinė Vokietija siekė fiziškai sunaikinti visus Europos žydus vien dėl to, kad jie buvo žydai.*“ Iš to lyg ir išeitų, kad, Bielskio manymu, žydų holokaustas buvo nepalyginamai didesnis nusikaltimas už bolševikų vykdytą lietuvių ir kitų tautų genocidą todėl, kad naciai planavo *pilną* genocidą, o bolševikai apsiribojo *daliniu* genocidu.

Kodėl yra būtina sulyginti komunistinio ir nacistinio nusikaltimus

Iki šiol mūsų diskusija sukosi apie patį komunizmo ir nacizmo nusikaltimų sulyginimą, tokio sulyginimo pagrįstumą. Išdėsdama poziciją, kad nėra *jokio* objektyvaus moralinio ar teisinio pagrindo, kad tie nusikaltimai nebūtų sulyginti ir pasmerkti kaip vienodai kraupūs. Dabar norėčiau pasvarstyti, kodėl mums, Lietuvai ir visai Europai, toks sulyginimas yra būtinas ir netgi esminis žingsnis bendros Europos vizijos link.

Veikale „Baudžiamojo kodekso permąstymai“ (*Rethinking Criminal Law*) George'as P. Fletcheris, vienas įtakingiausių teisės teoretikų, teigia: jeigu norime suvokti teisę, ypač tą jos dalį, kuri apibrėžia ir aprašo nusikaltimus, pirmiausia turime suprasti svarbiausią šios teisinės srities aspektą – tai bausmė ir nusikaltėlio nubaudo procesas.⁵ Pasak Fletcherio, JAV teisės supratimas yra toks: jeigu reikalaujama bausmės, visada implikuojama, kad padarytas nusikaltimas, kita vertus, jeigu koks nors veiksmas įvardijamas kaip nusikaltimas, iš to visada išplaukia ir teisė siekti, kad nusikaltėlis būtų nubaustas.

Įdomu, kad pati lietuvių kalba pabrėžia bausmės ryšį su nusikaltimu. Anglakalbiai turi „nusikaltimų kodeksą“ (*criminal law*), o lietuviai – „baudžiamąjį kodeksą“. Nusikaltimo ir bausmės neatsiejama patvirtina ir vokiečių kalba (*Strafrecht*). Taigi, nors reikalauti nusikaltimų sulyginimo ir reikalauti (vienodos) bausmės

yra du skirtingi dalykai, vis dėlto pats nusikaltimų sulyginimas – dėl nusikaltimo sąvokos fundamentalaus ryšio su bausme – būtų tolygus pripažinimui, kad panašių nusikaltėlių aukos turi teisę reikalauti panašių bausmių.

Vis dėlto, nors pati nusikaltimų sulyginimo prasmė yra susijusi su bausmės prasme, mūsų svarstomu atveju būtent bausmė, tiksliau, klasikinė jos funkcija, neatrodo pati svarbiausia. Modernūs teisiniai ir filosofiniai diskursai išskiria dvi bausmės funkcijas – tai atpildas už padarytus veiksmus (*desert*) ir tolesnių nusikaltimų prevencija (*deterrence*). Prevenciją galima suprasti dvejopai: kaip nukreiptą į tuos, kurie nusikaltimą jau padarė, ir reikia užkirsti kelią, kad tai nesikartotų, arba kaip nukreiptą į *galimus* nusikaltėjus, nes reikia „atbaidyti“ juos nuo noro peržengti normas. Akivaizdu, kad didžioji dauguma komunizmo nusikaltėlių nesulauks atpildo, kaip ir jų aukos – teisingumo, nes ir vienu, ir kitu mažai bėra tarp gyvųjų. Be to, bausmėms įvykdyti reikėtų Rusijos sutikimo bendradarbiauti, o ši šalis, SSRS paveldo perėmėja, per artimiausius dešimtmečius, net jei to reikalautų Europos Sąjunga, vargu ar imsis kokių nors atgailos veiksmų. Išskyrus vieną kitą atvejį, bausmė ateitų per vėlai, taigi atpildas nėra įmanomas. Tuo nenoriu pasakyti, kad nusikaltimų sulyginimo procesas neturi svarbios praktinės ir dvasinės prasmės. Tiesa, prasmė šiuo atveju yra labiau susijusi su nusikaltimų pasmerkimu kaip *simboliu* negu su realia bausme.

O kodėl nusikaltimų sulyginimas turėtų būti reikšmingas Vakarų Europai?

Čia vėl norėčiau grįžti prie Fletcherio, kuris apmąsto įvairias bausmės funkcijas, tarp jų ir tą, kurią įvardija kaip koreguojančią (*corrective*).⁶ Bausmė, kaip nusikaltimo koregavimas, siekia, kad nusikaltėlis kentėtų taip, kaip kentėjo jo auka arba aukos šeima.⁷ Fletcheris nurodo, kad ši koreguojanti bausmės funkcija yra tiesiogiai susijusi su bibliniu bausmės funkcijos supratimu. Remdamasis žymaus hebrajų, romėnų ir biblinės teisės tyrinėtojo Davido Daubešo darbais, Fletcheris rašo, kad biblinės kultūros požiūriu „žmogžudys kontroliuoja aukos kraują“, todėl jis turi būti nužudytas, kad aukos kraujas galėtų grįžti pas Dievą, kaip tai esą įvyktų natū-

ralios mirties atveju.⁸ Pasak Fletcherio, biblinė bausmės prasmė atspindi senovinę archajišką bausmės funkcijos supratimo tradiciją, kurios išeities taškas yra aukos kančia, o bausmė – atpildas už ją. Iš biblinės bausmės logikos seka ir tai, kad bendruomenė, kurios pareiga nubausti žudiką, to nepadariusi pati tampa kalta, nes sutrukdė „išlaisvinti aukos kraują“. Pasak Fletcherio, šis vaizdinys, pagal kurį nusikaltimas yra aukos kraujo kontrolė, šiandien galėtų būti interpretuojamas kaip metafora – nusikaltėlis užvaldo auką ir aukos šeimą: „*Nusikalstamas elgesys įtvirtina nusikaltėlio pranašumą jo aukos ir aukos šeimos, jei nusikaltimas yra žmogžudystė, atžvilgiu.*“⁹ Bausmė panaikina aukos ir jos šeimos „užvaldymą“, atstato lygybę tarp aukos ir nusikaltėlio, versdama nusikaltėlių iškęsti tokias pačias kančias, kokias patyrė jo auka. Fletcherio teigimu, viena iš bausmės funkcijų yra išreikšti solidarumą su auka ir jos šeima, vienas iš būdų pasakyti: „Jūs ne vieni. Mes stojame jūsų pusėn prieš nusikaltėlių.“ Fletcheris daro išvadą: biblinė metafora šiandien aktuali tuo atžvilgiu, kad visuomenė, kuri neatlieka pareigos nubausti kaltuosius, tampa nusikaltėlių bendrininke. Tokiu būdu ji išsižada aukų ir įtvirtina nusikaltėlio dominavimą.¹⁰ O bausmės taikymas išreiškia bendruomenės solidarumą su auka. Būtent šiame kontekste Fletcheris pateikia Rytų europiečių siekimą nubausti komunistinius nusikaltėjus, kad pelnyta bausmė sustiprintų bendruomenės solidarumą.

Tokio pobūdžio samprotavimai šiuolaikinės teisės teorijos diskursuose yra itin reti. Bausmės kaip atpildo supratimas apskritai darosi nepopuliarus, jau nekalbant apie bausmės interpretaciją per Biblijos prizmę. Vyrauja pragmatiškos bausmės tikslo koncepcijos, susijusios su visuomenės apsaugojimo idėjomis, su vadinamąja „socialine higiena“ (H. L. A. Harto terminas).¹¹ Tuo svarbiau, kad tokias mintis išsako asmenybė, kurios reputacija tarp šiuolaikinių anglakalbių teisės teoretikų yra jau vos ne kultinė. Ir būtent šios Fletcherio mintys, man atrodo, adresuotinos Vakarų Europai. Prasminga sulygtinti komunizmo ir nacizmo nusikaltimus, nes tai sustiprintų Europos solidarumą. Kol Vakarų Europos valstybės nesutiks žengti šio žingsnio, tol jos iš esmės

vertins Rytų Europos valstybes kaip nepriklausančias ES bendruomenei. Pasak Fletcherio, atmesdama komunizmo ir nacizmo nusikaltimų sulyginimo idėją, Vakarų Europa nesisolidarizuoja su Rytų Europa, nestoja jos aukų pusėn ir tokiu būdu netgi tampa simboline nusikaltimų bendrininke. Vakarai, priešindamiesi nusikaltimų sulyginimo idėjai, kartu parodo, kad Rytų Europos prisijungimas jiems reiškia ne ką daugiau negu naują rinką savo prekėms parduoti.

Europiečiams reikėtų kada nors išmokti pamoką, kad kiekviena pozityvi idėja turi savo negatyviąją pusę, net pats moraliausias tikslas gali pasiekti momentą, kai jo vardu imama trypti žmogaus teises. Nuo to momento, kai toks lūžis įvyksta, gera idėja virsta savo priešybe. Svarbu suvokti ir tai, kad idėjas koreguoja, galimą tragišką jų lūžį paskatina dar ir skirtingas istorinis kontekstas, ir skirtingi asmenys, kurie toms idėjoms atstovauja. Ir atsitinka taip, kad vienoje pasaulio pusėje tam tikra politinė jėga sukyla prieš magnatų diktatą, o kitoje – tokio pat pavadinimo politinė jėga tarnauja piniguočių interesams...

O ką komunizmo ir nacizmo nusikaltimų sulyginimas reikštų Rytų Europai? Savaiame suprantama, mums jis yra dar reikšmingesnis, be to, labai įvairiais aspektais, ypač išskirčiau vieną, susijusį su vadinamuoju procedūriniu teisingumu.

Filosofai ir teisės teoretikai išskiria dvi teisingumo formas – tai substancialusis (*substantial justice*) ir procedūrinis teisingumas (*procedural justice*). Procedūriniam teisingumui priskiriami, be kita ko, ir tokie dalykai kaip nešališkas teismas, teisė būti išklausytam ir ginamam advokato, būti teisiamam pagal pripažintus standartus. Tipišku procedūrinio *neteisingumo* pavyzdžiu yra laikoma Franzo Kafkos romane „Procesas“ aprašyta situacija: herojus išgyvena tikrą košmarą žinodamas, kad yra teisiamas, bet jis nežino, kuo yra kaltinamas, ir neturi galimybių to išsiaiškinti. Procedūrinio teisingumo akimis, teisingos gali būti net „drakoniškos bausmės“ ar kitokie nepamatuoti ir morališkai neproporcingi sprendimai. Tarkim, valstybė praktikuoja žiaurias

bausmes, kurios substancialiojo teisingumo požiūriu yra visiškai neadekvačios. Bet, jeigu tos bausmės yra taikomos visiems be išimties už tokį patį nusikaltimą, tada jos vis tiek yra teisingos, žvelgiant iš procedūrinio teisingumo pozicijų. Pavyzdžiui, daugumai iš mūsų turbūt atrodys, kad pakarti žmogų už tai, kad jis pavogė dešimt litų, yra neteisinga. Bet, jeigu mirties bausmė taikoma be išimties visiems, kas sąmoningai ir piktybiškai pavogė dešimt litų, vis tiek galima tvirtinti, kad *procedūriškai* tokia teisinė sistema yra teisinga.

Teisinės valstybės pagrindams procedūrinis teisingumas yra, ko gero, svarbesnis už substancialųjį teisingumą. Ten, kur nėra procedūrinio teisingumo, visuomenės struktūra yra paremta fundamentalia piliečių *nelygybe*. Nors ši teisingumo rūšis negarantuoja visų humanistinių principų, ji garantuoja piliečių lygybę prieš įstatymą. Tai ir yra svarbiausia priežastis, kodėl būtina sulyginti komunizmo ir nacizmo nusikaltimus – tai lems Rytų Europos valstybių ateitį Europos Sąjungoje. Pagal *procedūrinio teisingumo* logiką vieno nusikaltimo auka jausis pažeminta, jei kito nusikaltimo auka, kurios patirtoji skriauda atitinka tą patį baudžiamojo kodekso straipsnį, bus labiau ginama, o jos skriaudikas labiau smerkiamas. Atmetusi komunizmo ir nacizmo nusikaltimų sulyginimą, ateities Europa bus pasmerkta tapti dviejų rūšių piliečių visuomene – įstatymas vienus gins mažiau, o kitus daugiau. Net jei bus pasiekta lygiateisiškumo kitose srityse, bet nebus tolygaus komunizmo ir nacizmo nusikaltimų pasmerkimo, Rytų europiečiai jausis antrarūšiai, morališkai mažiau vertingi subjektai.

Mykolo Romerio universiteto docentas, Vilniaus universiteto Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės instituto direktorius Dainius Žalimas apeliuoja būtent į *procedūrinį* teisingumą teigdamas: „*Teisingumo principas reikalauja vienodai traktuoti nusikaltimus, kurie vienodai teisiškai kvalifikuojami (neatmetant to, kad faktinės šių nusikaltimų aplinkybės ir priežastys, žinoma, skiriasi), t. y. būtina vienodai moraliniu ir teisiniu požiūriu pasmerkti, vertinti ir traktuoti vi-*

*sus genocido nusikaltimus, žmoniškumo nusikaltimus ir karo nusikaltimus, kad ir koks režimas būtų už juos atsakingas, ir nepaisant to, kas yra konkretūs nusikaltimų vykdytojai ir kokia ideologija šių nusikaltimų vykdymas buvo grindžiamas.*¹² Žalimas taip pat atkreipia dėmesį į tą aplinkybę, kad aukos statusas ir jos teisė į teisingumą nesikeičia, priklausomai nuo to, ar ji buvo genocido, nusikaltimų žmoniškumui, nusikaltimų prieš taiką ar tiesiog karo nusikaltimų auka: „Bet kokia skirtingų totalitarinių režimų aukų diskriminacija yra nepriimtina demokratinėje visuomenėje ir nesuderinama su europinėmis teisingumo, žmogaus teisių, teisinės valstybės ir demokratijos vertybėmis.“

Kalbant specifiškai apie Lietuvą, dar reikėtų pabrėžti, kad, šalia procedūrinio teisingumo, komunizmo nusikaltimų pasmerkimas, oficialus moralinis ir teisinis jų kaip tolygių nacizmo nusikaltimams, įvertinimas suteiktų nors ir nedidelę, bet vis dėlto galimybę, kad prasidės bent jau šiokia tokia Lietuvos desovietizacija. Žalimas rašo: „Niurnbergo principų universalumas taip pat implikuoja tų pačių teisinių standartų taikymą sprendžiant susijusius su totalitarinių režimų nusikaltimais klausimus; tuo pačiu ir komunistinių režimų nusikaltimų neigimas neturėtų būti toleruojamas, kai netoleruojamas nacistinių režimų nusikaltimų neigimas.“

Pražiopsota desovietizacija leido įsigalėti kairiesiems ir atvedė prie to, kad nepriklausomoje Lietuvoje labai išplito fenomenas, kuriam tinka žodis *lituanofobija* – ji pasireiškia kaip lietuvių patirtų kančių ir represijų neigimas, tyčiojimas iš pasipriešinimo kovų, iš Lietuvos istorijos apskritai. Lietuva, regis, tampa vienintele Europos Sąjungos šalimi, kurioje lituanofobija yra nebaudžiama. Bet kur kitur tokį elgesį būtų galima apskusti pagal straipsnį, draudžiantį praktikuoti ksenofobiją. Bet lietuviai lietuviams Lietuvoje juk nėra „svetimi“, tad lituanofobų traukti baudžiamojon atsakomybėn kaip ir neišeina...

Panašu, kad Lietuva neranda savyje jėgų užkirsti kelio agresyviai brukamai lituanofobijai, kaip ir kadaise nebuvo pajėgi sustabdyti iš pradžių bolševikų

skverbimosi, o vėliau lituanocido. Esant tokiai situacijai, glaudesnis bendradarbiavimas su ES institucijomis ir bendros iniciatyvos su kitomis Rytų Europos valstybėmis galėtų būti vienintelis (paskutinis?) kelias sustabdyti lėtinę Lietuvos valstybės destrukciją. ■

¹ Andrius Bielskis, Nepripažinę Holokausto neprisiimsime atsakomybės už šią tragediją, *www.delfi.lt*, 2010 gruodžio mėn. 10 d. Kiti Bielskio teiginiai taip pat paimti iš šio straipsnio.

² Eglė Samoškaitė, Emanuelis Zingeris: Komunizmo nusikaltimai nepasmerkti, nes sovietai nesijautė nugalėti, *www.delfi.lt*, 2009 kovo mėn. 24 d.

³ Tiems, kurie nori geriau suprasti, kaip tam tikri iš pažiūros prožydiški veiksmai ir teiginiai gali būti antisemitiniai pagal savo prasmę ir logiką, siūlyčiau perskaityti žymaus žydų kilmės kanadiečio, filosofijos profesoriaus Michaelo Neumanno knygą *The Case Against Israel* (2005).

⁴ Ramūnas Bogdanas, Drambliai porceliano parduotuvėje, arba Dar kartą apie P. Stankę, *www.delfi.lt*, 2010 m. gruodžio mėn. 15 d.; Monika Garbačiauskaitė-Budrienė, Pasiklydę vertybėse (atsakymas A. Bielskiui), *www.delfi.lt*, 2010 gruodžio mėn. 13 d.

⁵ George P. Fletcher, *Rethinking Criminal Law*, Boston, Toronto, Little, Brown and Company, 1978, p. 409.

⁶ George P. Fletcher, Punishment versus Treatment, In: *Basic Concepts of Criminal Law*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1998, p. 25–42.

⁷ Ten pat, p. 37.

⁸ Ten pat, p. 37. (*The view in biblical culture, as one leading scholar argues, was that a manslayer acquired control over the victim's blood; the slayer had to be executed in order to release the blood, permitting it to return to God as in the case of a natural death.*)

⁹ Ten pat, p. 37. (*Criminal conduct establishes the supremacy of the criminal over the victim and, in the case of homicide, the victim's family.*)

¹⁰ Ten pat, p. 38. (When we fail to prosecute and punish a known violent offender, we all become complicitous in maintaining the victim's state of subservience.)

¹¹ Hartas turėjo omeny tokius plačiai paplitusius šiuolaikinės teisėsaugos veiksmus kaip „sandoriai“ su nusikaltėliais, siūlant jiems laisvę mainais už vertingą informaciją apie jų sėbrus. (Herbert Lionel Adolphus Hart. *Punishment and Responsibility. Essays in the Philosophy of Law* Oxford University Press 1973.)

¹² Dainius Žalimas, Lietuva – ne vieniša, siekdama vienodo totalitarizmo nusikaltimų traktavimo, *www.delfi.lt*, 2011 sausio mėn. 6 d.

LYGINTI NEREIŠKIA DĖTI LYGYBĖS ŽENKLO

Su istoriku, genocidų tyrinėtoju Uguru Umitu Ungoru kalbasi Violeta Davoliūtė

Olandijos Utrechto universiteto istorijos profesorius, knygos apie armėnų genocidą (*Mass Violence and the Nation State in Eastern Turkey, 1913–1950*, Oxford University Press, 2011) autorius Uguras Umitas Ungoras priklauso naujam genocido tyrinėtojų kartai. Jauną turkų kilmės olandą galima vadinti klasikiniu kosmopolitu – studijavo Holokausto ir genocidų istoriją Olandijos ir Kanados universitetuose, dėstė Anglijoje, puikiai moka dešimt kalbų (tarp jų – armėnų, rusų ir lenkų), jaučiasi priklausantis kelioms skirtingoms kultūroms ir visuomenėms. Pasak istoriko, toks daugialypis tapatumas gali padėti pažvelgti į genocido reiškinių plačiau, neužsidarant vienos etninės bendruomenės kiaute. Apie tai šnekučiavomės studentų pamėgtoje Amsterdamo kavinukėje netoli Europos genocido simboliu tapusio garsojo Annos Frank namo-muziejaus.

Violeta Davoliūtė: *Genocido tyrimai yra sudėtinga ir labai politizuota tyrimų sritis. Įvairios bendruomenės skirtingai interpretuoja istorines traumas ir dažnai nesutaria net dėl genocido apibrėžimo. Ar įmanoma tyrinėti šį reiškinį, neįsivieliant į politines ar ideologines batalijas?*

Ugur Umit Ungor: Manau, akademinis tyrimus turėtų motyvuoti noras suprasti masinio smurto priežastis, dinamiką, santykį su kitais istorijos procesais, o ne siekis sustiprinti savo priklausomybę kuriai nors bendruomenei ar atlikti ideologinį kryžiaus žygį.

Be to, svarbu neapsiriboti kurio nors vieno genocido tyrimais, reikia ieškoti bendrų sisteminių šio reiškinio bruožų. Tada atsiras tam tikra distancija ir matysime platesnę perspektyvą. Kitaip tariant, jei tyrinėtume tik armėnų genocidą ar tik Holokaustą,

Ugur Umit Ungor

nesuvoksime šių istorinių procesų įvairiapusiškumo, jiems būdingų bendrų ypatybių.

Esate turkų kilmės, pirmąją knygą parašėte apie armėnų genocidą. Tyrinėjote Holokaustą, Gulagą, kitas masines žudynes. Kodėl ėmėtės tyrinėti būtent šią sritį?

Iš smalsumo. Galima sakyti, kad armėnų genocido tyrimus pasirinkau atsitiktinai – tiesiog mokėjau tam reikiamas kalbas. Būčiau rinkęsis ir Ruandos genocidą ar smurtą Kambodžoje, bet tada būtų reikėję mokytis dar daugiau kalbų.

Mane visada domino kitos kultūros, santykiai tarp bendruomenių. Gal tai yra natūralus kiekvieno imigranto bruožas... Gimiau Turkijoje, dar būdamas kūdikis atsidūriau Olandijoje. Visada gyvenau tarp trijų ar daugiau kalbų ir kultūrų – olandų, turkų, anglų, vėliau vokiečių, prancūzų. Mano karta Olandijoje augo su CNN, MTV ir kitais amerikiečių kultūros atributais, tad galima sakyti, kad esu ir amerikietiškos kultūros produktas.

Ar priklausymas kelioms bendruomenėms iš tikrųjų gali padėti išlaikyti tam tikrą distanciją, tyrinėjant įvairių bendruomenių istorines traumas?

Manau, kad taip, tačiau, žinoma, kalbu tik už save. Nors esu kelių skirtingų bendruomenių narys, natūraliai nepriklausau nė vienam nacionalistiniam projektui: olandų nacionalistai mane atmestų todėl, kad esu turkas, turkų nacionalistai laikytų mane olandu. Vidurio Europoje yra tekę išgirsti antisemitinių komentarus, nes mane palaikė žydu – štai Lenkijoje viena dama tiesiog prekybos centre apdovanojo mane pikantišku epitetu *jebany zyd*. Gal tokia patirtis iš tikrųjų padeda atmesti pačias nacionalizmo prielaidas ir išlaikyti tam tikrą atstumą, tyrinėjant su etninių grupių tapatumu susijusius reiškinius.

Be to, pastebėjau, kad labai stiprų lojalumo kuriai nors tautai jausmą turintiems žmonėms, tarp jų ir mokslininkams, sunku pajusti užuojautą kitų tautų kančioms, nes labai griežtai nubrėžiama linija – čia mūsų kančia, o čia kitų kančios ir mes jomis nesidomime. Konferencijose dažnai tenka susidurti su stipriai tautiškai angažuotais tyrėjais ir jiems visiems būdingas vienas bruožas – jie domisi tik savo tautos kančiomis.

Kaip keitėsi genocido tyrimų sritis per pastaruosius dešimt penkiolika metų?

Ji labai išsiplėtė. Išaugus Europos Sąjungai, įvairūs genocidai įgavo didesnę reikšmę. Imkime Gulago temą – maždaug prieš penkiolika metų čia, Vakarų Europoje, apie šį reiškinį žinota labai mažai. Buvo neįprasta lyginti stalinizmą ir nacizmą – du nusikalstamus režimus ar jų vykdytus genocidus. Kai Vidurio Europos šalys įstojo į Europos Sąjungą, o Ukraina išreiškė norą tapti šios bendruomenės nare, Gulago temai imta skirti gerokai daugiau dėmesio, atsirado daugiau lyginamųjų tyrimų.

Kitas svarbus dalykas – buvo atverti archyvai, pavyzdžiui, sovietiniai. Anksčiau būta įvairių svarstymų, kas nužudė 22 tūkstančius lenkų karininkų, o dabar turime nepaneigiamą įrodymą – jų masines žudynes įrodantį dokumentą. Yra ir čečėnų, Krymo totorių, kitų tautinių grupių tremtį įrodantys dokumentai. Ši informacija suteikia daugiau pagrindo lyginti įvairius genocidus, o tai leidžia naujai pažvelgti į šį sudėtingą reiškinį.

Be to, išaugo nauja genocido tyrinėtojų karta. Dauguma iš jų nėra asmeniškai patyrę istorinių traumų. Nepamirškime, kad pirmieji armėnų genocido ar Holokausto tyrinėtojai buvo patys nukentėjusieji. Pavyzdžiui, garsusis Holokausto istorikas Jehuda Baueris, taip pat Saulas Friedlanderis, Ellie's Wieselis. Jie siekė liudyti pasauliui savo etninių bendruomenių kančias ir nuveikė didžiulį darbą. Kas kitas būtų tai padaręs?

Jūs į genocido apibrėžimą įtraukiate ne tik etninių, bet ir socialinių grupių masinį naikinimą, nors šiuo metu galiojantis teisinis genocido apibrėžimas neapima smurto, vykdyto socialinių grupių atžvilgiu.

Genocido konvencija, parengta 1948 m., yra derybų tarp Vakarų sąjungininkų ir Sovietų Sąjungos rezultatas. Pats genocido sąvokos autorius Rafalis Lemkinas norėjo įtraukti socialines klases, tačiau sovietai spaudė Jungtines Tautas, kad toks siūlymas būtų atmestas – greičiausiai todėl, kad žinojo vykde socialinių grupių genocidą. Jiems pasisekė pasiekti savo, ir socialinių grupių masinis naikinimas nebuvo įtrauktas į šią konvenciją.

Tačiau šiandien dauguma tyrinėtojų sutaria, kad genocidas buvo vykdomas ne tik etninių, bet ir įvairių socialinių grupių atžvilgiu – pavyzdžiui, visuomenės intelektualinio elito, valstiečių ir kt. Kitaip tariant, naikinta remiantis tam tikrais bendrais grupės bruožais, o ne baudžiant už kokius nors individualius veiksmus. Pavyzdžiui, Kambodžoje buvo žudomi akiniuoti žmonės, nes manyta, kad visi jie yra intelektualai ir bendradarbiauja su Vakarais. Tai ne kas kita, o konkrečios socialinės grupės – intelektualų – naikinimo pavyzdys. Taigi teisinis ir sociologinis genocido apibrėžimai skiriasi.

Lietuvoje priimtas genocido apibrėžimas taip pat apima socialinių grupių naikinimą, tačiau esama nemažai tokio sprendimo kritikų.

Toks genocido apibrėžimas man atrodo pagrįstas – kaip minėjau, jį naudoja dauguma genocido tyrinėtojų.

Tačiau svarbu nepamiršti: kai į diskusijas apie genocidą ima veltis valstybė, dažniausiai siekiama ne visapusiškai suvokti šį procesą, o pasinaudoti vienu ar kitu apibrėžimu kolektyviniam tapatumui pagrįsti. Visai nesvarbu, ar tai

daro Lietuva, ar kokia kita šalis. Nemanau, kad valstybei derėtų kištis į genocido apibrėžimų formulavimą, nes tai yra per daug susiję su politinėmis manipuliacijomis ir savanaudiškais tikslais.

Apskritai šiuo metu genocido terminas yra eksploatuojamas kaip grynai lobistinė sąvoka. Jis tapo politinių tarpusavio rietenų įrankiu – *kampfbegriff*, kaip sako vokiečiai. Pavyzdžiui, per Rusijos ir Gruzijos karą abi pusės be jokių tyrimų tuoj pat apkaltino viena kitą genocidu. Beje, šią sąvoką eksploatuoja ne tik valstybės, o ir pačių įvairiausių politinių tikslų siekiančios lobistų grupės – kovotojai prieš AIDS, prieš kolonializmą, prieš abortus ir t. t.

Tačiau ar platus sąvokos „genocidas“ apibrėžimas nekelia pavojaus, kad taip bus vadinamas bet koks masinio smurto proveržis?

Toks pavojus nekils, jei remsimės ne politinėmis spekuliacijomis, o empirine medžiaga. Tiesiog reikia atidžiai tyrinėti, kokie veiksmai buvo atliekami kiekvienu konkrečiu atveju, ar kokia nors grupė buvo masiškai naikinama dėl kolektyvinio jos tapatumo, kokie to smurto mastai ir panašiai.

Genocidą galima vykdyti įvairiais būdais. Net Stalino veiksmai Rytų Europoje buvo daugialypiai – egzekucijos, tautinės ir klasinės deportacijos, masinės žudynės. Visi šie veiksmai turi savo specifiką, skirtingą struktūrą ir šiuo atžvilgiu yra unikalūs. Štai Normanas M. Naimarkas puikioje knygoje „Stalino genocidai“ kalba apie šešias ar net septynias skirtingas genocido rūšis. Pavyzdžiui, 1932–1933 m. buvo badu numarinti 4,5–5 milijonai ukrainiečių. Dar anksčiau vyko akcija *raskulačivanije* – skaičiai rodo, kad tai irgi buvo genocidas. 1937–1938 m. – vadinamoji *ježovščina*. Dar 1920 m. prasidėjęs ir 1937 m. pasiekęs viršūnę Baltarusijos inteligentijos naikinimas. Būtent todėl kalbama apie įvairius genocidus. Įsidėmėtina, kad jie buvo vykdomi taikos metu.

Nacistinėje Vokietijoje taip pat buvo vykdomi keli genocidai – žydų, sintų ir romų. Buvo sunaikinta maždaug trys milijonai lenkų – tai didžiulė šios bendruomenės neektis. Dar viena grupė – Rusijos karo belaisviai. Juos naciai tiesiog sugrūdo į vieną teritoriją ir paliko mirti bado kančiose.

Tačiau lyginti nereiškia dėti lygybės ženklą. Ieškant paralelių, jokių būdu negalima išleisti iš akių skirtumų, kiekvieną atvejį būtina tyrinėti atskirai. Geras pavyzdys yra Baltarusija. Kai nacių Vokietija okupavo šią šalį, buvo sunaikinta beveik visa žydų bendruomenė – vyko klaikios masinės žudynės. Kai SSRS atgavo Baltarusijos teritoriją, prasidėjo trėmimai – vokiečių kolaborantų, sovietinio režimo priešų, prieš sovietus kovojusių partizanų. Aki-vaizdu, kad šie trėmimai ir Baltarusijos žydų genocidas nėra lygintini, nes pernelyg skiriasi šių reiškinių mastai ir specifika. Tačiau bendrus Stalino veiksmus baltarusių atžvilgiu galima vadinti genocidiniais.

Jei genocido sąvoką taikysime tik kokiam nors vienam specifiniam masinio smurto pasireiškimui, nesugebėsime išvelgti struktūrinių paralelių, t. y. nesuvoksime, kad tas pats procesas gali būti vykdomas ne tik naudojant lagerių sistemą, bet ir kitais būdais – pavyzdžiui, mačėtėmis ar rengiant vadinamuosius „mirties žygius“.

Esate lyginamosios perspektyvos šalininkas. Tačiau ar lygindami įvairius genocidus nesumenkiname istorinio jų išskirtinumo? Štai Europoje jau kuris laikas verda ginčai dėl to, ar Stalino režimo vykdytą masinį smurtą įvairių grupių atžvilgiu lygindami su nacių Vokietijos vykdytu žydų naikinimu nesumenkiname Holokausto atminimo, istorinio jo unikalumo.

Manau, gana paprasta atskirti, kada siekiama sumenkinti Holokaustą, o kada tiesiog bandoma genocidų tyrimus papildyti naujais faktais, parodyti, kad modernioji žmonijos istorija yra dar brutalesnė, negu manyta iki šiol.

Jei kas nors sako, kad Aušvice nebuvo taip jau blogai, o „mes irgi kentėjome“, tai galima laikyti Holokausto menkinimu ir gal net genocido neigimu. Tačiau jei teigiama, kad Holokaustas – bene brutaliausias genocidas Europos istorijoje, bet esama dar ir kitų genocidų, aki-vaizdu, kad masinio smurto suvokimą siekiama praplėsti naujais faktais.

Jau sakiau, kad lyginti nereiškia dėti lygybės ženklą. Be to, visada būtina aiškiai apibrėžti, ką ir kokiu aspektu lyginame.

Struktūriškai, ideologiškai ir net grynai statistiškai stalinizmo, nacizmo ar kitų nusikalstamų režimų vykdytus

genocidus galima ir reikia lyginti – tai neatsiejama jų suvokimo dalis.

Stalino ir Hitlerio režimai turi daug skirtumų, tačiau tarp jų esama ir panašumų. Pavyzdžiui, abu stengėsi įgyvendinti utopiją. Jos formos skyrėsi, nes stalinizmas siekė realizuoti klasinę, o nacizmas – rasinę utopiją, tačiau struktūriškai abi ideologijos yra labai panašios.

Grynai statistiškai, demografiškai Stalino režimas greičiausiai sunaikino daugiau žmonių. Tačiau, jei lyginsime genocidų vykdymo mechanizmus, pamatysime daugybę skirtumų. Esminis skirtumas tas, kad naciai steigė mirties stovyklas, o sovietinių lagerių sistemoje nieko panašaus į Treblinką ar Belzeką nebuvo. Net baisiausiose Stalino koncentracijos ir priverstinio darbo stovyklose buvo vykdoma ir kitokia veikla – ne vien žudomi žmonės. Šiuo atžvilgiu genocido mechanizmai skiriasi.

Kita vertus, patyrinėję stalinizmą rastume unikalių aspektų – tai būtų, pavyzdžiui, sunkiai įsivaizduojamo masto smurtas prieš savo pačių visuomenę, net prieš savo politinės partijos narius. Kiekvienas buvo įtariamasis, potencialus „liaudies priešas“, kiekvieno gyvenimas akimirksniu galėjo būti baigtas masinėje kapavietėje ar Gulago lageriuose. Toks paranojos laipsnis ir toks smurto mastas, kai bet kuris asmuo bet kada gali tapti priešu ir auka, yra unikalūs.

Tačiau tokie palyginimai nereiškia, kad kuris nors vienas genocidas yra „geresnis“ ar „blogesnis“, „unikalesnis“ ar „mažiau unikalus“. Manau, svarbu pripažinti, kad kiekvienos masinės žudynės turi savo specifiką, struktūrą, taigi šiuo atžvilgiu yra unikalios. Tokiems istoriniams reiškiniams apskritai nederėtų taikyti moralinių lyginimo kriterijų, nes tai nepadedą suvokti jų esmės.

Deja, tokių lyginimų netrūksta. Pavyzdžiui, Danielis Goldhagenas naują savo knygą apie genocidus pavadino „Blogiau nei karas“. Blogiau nei karas? Tikrai? Tai jei aš rašysiu apie beprasmišką milijonų žmonių žūtį per karą ir apie kitus baisesius karo padarinius, gal derėtų knygą pavadinti „Geriau nei genocidas“? Tai, žinoma, absurdas. Nemanau, kad prasminga ar etiška smurtą lyginti iš moralinės perspektyvos, svarstant geresnis jis ar blogesnis.

Kas, Jūsų nuomone, skatina tokius palyginimus?

Bendruomenės dažnai pasitelkia istorines traumas, kad išryškintų savo unikalumą, pagrįstą išskirtinumą. Šitaip siekiama konsoliduoti bendruomenę. Tai vadinamoji tapatumo politika – ji dažniausiai būna nacionalistinių projektų dalis.

Be to, kova dėl genocidų unikalumo ar vertingumo glaudžiai siejasi su kova dėl moralinio imuniteto. Teiginys, kad „mūsų“ genocidas buvo „unikalesnis“ negu „jūsų“ iš esmės reiškia: *mes* turime moralinį imunitetą ir *jūs* negalite mūsų kritikuoti.

Yra ir konkretus politinis aspektas: aukos statusas gali būti naudingas politiškai. Jei esi auka, sulauki atjautos, o ta atjauta gali suteikti galimybę formuoti tokią ideologiją ar vykdyti tokią politiką, kuri būtų sunkiau pateisinama, jei jos vykdytojai nebūtų laikomi aukomis.

Kodėl kolektyvinės aukos statusas šiuo metu yra toks pageidaujamas? Kodėl būtent jis suteikia bendruomenėms minėtą moralinį imunitetą?

Manau, tai glaudžiai siejasi su tarptautiniu žmogaus teisių judėjimu. Pavyzdžiui, prieš šimtą metų niekas nebūtų teigęs: „Aš esu auka, todėl privalote mane gerbti.“ Tai nebūtų suteikę didesnės pagarbos, nes anuomet galiojo stipriojo teisė: turi būti stiprus, nugalėti priešus ir pasiimti tai, ko sieki. Kova už žmogaus teises, ypač Vakaruose, iškėlė atjautos svarbą.

Tai teigiamas dalykas, tačiau reikia pripažinti faktą, kad bendruomenės patirta istorinė trauma vėliau gali atsiskleisti per agresiją ir matome tokią naujų konfliktų dinamiką, kur aukos statusą turinti grupė pati imasi nusikalstamų veiksmų. Taip yra todėl, kad istorinę traumą patyrusi bendruomenė yra įgijusi kolektyvinio nesaugumo jausmą. Pavyzdžių esama pakankamai – armėnai, izraeliečiai, serbai, tutsiai ir kiti.

Tarkime, jei Europos žydai nebūtų patyrę ypač brutalaus genocido, tarptautinė bendruomenė šiandien stipriau ir vieningiau smerktų Izraelį už kai kuriuos kontroversiškus veiksmus savo šalies gyventojų atžvilgiu. Armėnai savo okupacinius veiksmus taip pat aiškina kolektyvinės aukos statusu. Štai per konfliktą Kalnų Karabache buvo naudojami tokie argumentai: „Jei mes nesiimsime akty-

vių veiksmų, įvyks antrasis armėnų genocidas, todėl turime būti karingi, aktyvūs, pirmieji smogti azerams, kad apsisaugotume.“ Panašiai elgiasi ir tutsiai: šiuo metu Ruandoje jie įvedė diktatūrą ir vykdo okupacinius veiksmus Kongo teritorijoje. Tokių pavyzdžių esama ir daugiau.

Ar galima išvengti tokių istorinės traumos pasekmių?

Mums visiems svarbu suvokti, kad konsoliduoti bendruomenę istorinės traumos pagrindu yra pavojinga. Tai nepadeda užmegzti dialogo.

Manau, šiandien didžiausia diskurso apie istorines traumas problema yra tai, kad stokojama atjautos ir solidarumo tarp aukų grupių. Kai galvojama tik apie savo kančias, nebelieka atjautos kitiems. Atjautą užgožia konkurencija dėl pripažinimo ir savo etninio vertingumo užtikrinimo.

Tai iš tikrųjų pavojinga, nes įvairiausi galios centrai egoistiškai varžosi tarpusavyje. Pavyzdžiui, jei lankėtės Budapešte, turbūt matėte vieną gražiausių Europos sinagogų. Greta jos yra Holokausto muziejus, o visai netoliese – vadinamieji Teroro namai, kur anksčiau buvo įsikūręs Gestapas, vėliau NKVD. Pasivaikščioję po Teroro namus, įsitikinsite, kad aukos daugiausia buvo vengrai, o tiesioginiai nusikaltimų vykdytojai – taip pat vengrai, dirbę NKVD. Šias dvi atminties vietas skiria vos kelios gatvės, bet apžiūrėjus abi ekspozicijas susidaro įspūdis, kad tai dviejų skirtingų šalių istorinė patirtis. Jokio dialogo – greičiau konkurencija.

Kas, Jūsų manymu, padėtų sukurti sveikesnę atmosferą?

Aktyvesnės pastangos prisiminti ne tik pačių patirtas, bet ir kitiems suteiktas kančias. Kiek žinau, tik Vokietija šiandien vykdo tokią politiką, kai vienos bendruomenės istorinė atmintis yra neatsiejama nuo kitos bendruomenės kančių atminimo. Kitos valstybės mieliau prisimena savo kančias, o ne kitiems padarytą blogį.

Manau, ir Vidurio Europos šalims reikėtų dar nemažai nuveikti, kad Holokausto tragedija taptų neatsiejama jų istorinės atminties dalimi. Nepakenktų atidžiau patyrinėti savo bendruomenės narių dalyvavimą ne tik Holokauste, bet ir SSRS vykdytuose naikavimo procesuose.

Juk visose Sovietų Sąjungos respublikose smurto prieš savo šalies žmones akcijose dalyvavo vietiniai. Žinoma, galios centras buvo Maskvoje ir, jei nebūtų atsiradę vietinių, iš centro būtų buvę atsiųsti kiti. Bet vis dėlto negalime paneigti fakto, kad vietinių atsirado visur ir jie dažnai buvo tiesioginiai smurto vykdytojai – sudarinėjo sąrašus, tempė žmones iš namų, grūdo į sunkvežimius. Ukrainoje smurtą ukrainiečių atžvilgiu vykdė patys ukrainiečiai, Baltarusijoje – baltarusių komunistai, panašiai ir Baltijos šalyse.

Būtent todėl genocido tyrimas yra toks sudėtingas ir skausmingas. Ypač tais atvejais, kai kalbame apie vadinamuosius autogenocidus, t. y. kai tos pačios bendruomenės nariai persekioja vieni kitus. Žinoma, tai labai skaldo visuomenę.

Atrodo, kad istorinės traumos dar ilgai kankins europiečius...

Manau, kad taip. Apskritai po Antrojo pasaulinio karo, kai buvo sakoma: „Tai niekada nebus pasikartos“, pasaulyje įvykdytas jau ne vienas genocidas. Apie kai kuriuos iš jų dauguma europiečių net nėra girdėję. Tenka pripažinti, kad šis reiškinys niekur nedingo – tai yra moderniosios istorijos dalis.

Jei Europos Sąjunga dar labiau plėsis – pirma į rytus, o po to į pietryčių Europą – diskusijų apie įvairius masinio žudymo atvejus dar padaugės. Juk ir Turkijoje, ir Balkanuose buvo vykdomi gana dideli genocidai. Pavyzdžiui, Srebrenicos žudynės, praėjus pusei amžiaus po Antrojo pasaulinio karo, XX a. pabaigoje, vyko pačioje Europos širdyje. Niekas nepajėgė to sustabdyti – ir Jungtinės Tautos, ir Europos Sąjunga buvo tik stebėtojos.

Turkijos vyriausybė, kaip žinote, iki šiol neigia genocido veiksmus prieš armėnus ir, jei Turkija įstos į ES, armėnų genocidas taps bendra visų europiečių problema. Kuo labiau ES plėsis, tuo aktualesnis bus įvairių istorinių traumų palikimas, nes teks derinti skirtingą istorinės atminties ir tapatumo politiką.

Dėkoju už pokalbį.

■

KAM REIKALINGAS LIETUVOS PAVILJONAS VENECIJOS BIENALĖJE?

Šiomet 54-oji Venecijos bienalė ketina siekti ypatingo sąlyčio tarp nacionalinių paviljonų ir tarptautinės parodos, kurios direktorė Bice Curiger šią ambicingą koncepciją žaismingai pavadino *ILLUMInations*. Ankstesnėse bienalėse, pasak Curiger, minėtas sąlytis arba santykis dažniausiai pasireiškėdavo anachronistiškai. Naujos koncepcijos pamatus sustiprina tokiems megalomaniškiems projektams jau įprasti pareiškimai, kuriais saistomasi su ilgamete bienalės tradicija, su pasauline meno istorija (šįkart tai Renesanso tapytojas venecijietis Tintoretto), su šviesa ir netgi ekstaze (*sic!*), taip pat su elitine auditorija ir šiandieninių meno hierarchijos viršūnių palankumu. Atrodytų, argi blogai, jei pasaulinis meno Olimpas, kurio atitiktumu yra „šviesa ir tiesa“, sukirs rankomis su nacionalinėmis „šviesomis ir tiesomis“? Bet gal ne viskas čia taip šviesu, kaip atrodo iš pirmo – „apšviestųjų nacijų“ (*ILLUMInations*) apakinto – žvilgsnio?

Savo kuruojamos parodos struktūrai apibrėžti direktorė neatsitiktinai pasirinko pastaruoju metu pasaulyje aktualią tendenciją – menininkų būrimąsi į lokalius kolektyvus. Curiger nesivargina atskleisti platesnio tokių grupių radimosi konteksto, akivaizdu, kad jai jis nenaudingas, nes tokių „menininkų grupių“ radimasis – tai sąmoningas radikalių anarchistinių autonominių grupuočių veiklos rekuperavimas į „saugų“ (t. y. meninį) formatą. Šis procesas labai tendencingai skatinamas nuo 8-ojo dešimtmečio pradžios, jį dosniai remia stambusis kapitalas ir Vakarų supervalstybės.

Venecijos bienalės kuratorės cinizmas peržengia ribas, kai naujo sukirpimo menininkų „bendruomenės“ ji demonstratyviai atsainiai (pasak jos, „metaforiškai“) įvardija kaip „mažas nacijas“. Ar reikėtų stebėtis, kad Lietuvos paviljono rengėjas ir jam talkinantys ŠMC kuratoriai pa-

sirinko strategiją, begėdiškai prisitaikančią prie parodos kuratorės suformuluotų postulatų? Argi ne tokio prisitaikymo jau du dešimtmečius moko neoliberalaus kapitalizmo brukama projektinė strategija, spėjusi išauklėti bent kelias „projektiniu mąstymu“ apsikrėtusias kartas? Taigi, reikia bet kokia kaina prisitaikyti prie kriterijų, prie naujų tendencijų ir madų, operatyviai atsižvelgti net į menkiausias galios struktūrų daromas užuominas, nes tik pataikūnai gauna *grantus*, yra įvertinami ir gali pasigirti nacionalinėje aplinkoje: „Esame svarbūs pasauliui – mus truputį pagyrė...“ Argi ne tai buvo eskaluojama po kiekvieno Lietuvos pasirodymo Venecijos bienalėje?

Paanalizuokime, kaip Lietuva ketina prisistatyti šiemet. Idėjų dizaineriu pasivadinęs, beje, anksčiau save laikęs „koncepcijų menininku“, Darius Mikšys nacionalinę vaizduojamojo meno kolekciją pasišovė sudaryti iš valstybinę stipendiją gavusių autorių darbų, kurie buvo sukurti stipendijos gavimo laikotarpiu. Tie darbai nebus eksponuojami, idėjų dizaineris sako laikysiąs juos stelaže, o konkretų „objektą“ parodys konkrečiam žiūrovui, jeigu šis to pareikalaus.

Vadovaujantis reklaminiais rinkos principais, padaryta viskas, kad kūrinių niekas nepamatytų. Tai labiausiai ir skaudina didžiąją dalį Lietuvos dailininkų, bet jie nedrįsta prieštarauti, nes žodis „Venecija“ daugeliui yra svajonių viršūnė. Mikšys gundo dailininkus „šviesa ir tiesa“, o kartu taiko į paklausos formatą, kuris (sėkmės atveju) garantuos žalią šviesą tolesnei jo paties karjerai.

Svarbi detalė – Mikšio projektas paremtas iš esmės fašistine ideologija (*lot. fascio – kuokštas, ryšulys*), kuri netikėtai sulaukė plataus dailininkų ir fotomenininkų sąjungų, pasižyminciu tiek atvirai „kuokštinėmis“ pažiūromis (ypač tautos ir hierarchijos, estetikos ir valstybės atžvil-

giu), tiek disciplinuota struktūra, pritarimo. Kadaisė Benito Mussolinis mokė: „Fašizmas – tai ne tik įstatymų leidimas ir institucijų steigimas, bet ir dvasinio gyvenimo mokymas bei jo propagavimas. Jo tikslas – ne tik iš naujo įvertinti gyvenimo formas, bet ir pertvarkyti patį jų turinį – žmogų, jo charakterį ir tikėjimą. Kad tai pasiektų, fašizmas, pasitelkęs valdžią ir discipliną, įsiskverbė į sielą ir ten nevaržomai šeiminkauja“ („Fašizmo doktrina“, 1932 m.).

Taigi Mikšys bando labai tiksliai atkartoti Bice Curiger pasiūlytą modelį: menininkų (jie patys atnešė savo darbus) kolektyvas, suburtas taikant valstybės biurokratų sudarytą vardinį sąrašą, ir yra toji maža „apšviestoji nacija“, pagal direktorės metaforą... Kad tai nėra atsitiktinė analogija, patvirtina ir labai konkreti Lietuvos paviljono projekto autorių užuomina į pirmąją lietuvių dailės parodą: „*Įdomu, kaip atrodytų pirmoji tautinė 1907-ųjų metų lietuvių dailės paroda, jei ji būtų surengta šiandien? 1907-aisiais lietuvių dailininkai kūrė skirtinguose geografiniuose kontekstuose, tačiau juos jungė siekis formuoti naujos nacionalinės kultūros pagrindus. Ar šiandien panašus tikslas galėtų sutelkti menininkus, gyvenančius toje pačioje geografinėje plotmėje, tačiau priklausančius skirtingiems kultūriniais kontekstams? Pirmosios lietuviškos parodos įspūdius aprašinėje kritikai dailės kūriniuose išvelgė ne vien naujas lietuvių dailės galimybes, menines vertes, bet ir simbolinę tautinę prasmę, labai svarbią tame laikmetyje...*“

Nacionalizmo korta visada ima viršų – ir XX a. pradžioje, ir šiandien. O projekto autorius įsiteikinėja valdžios struktūroms ir glosto menininkų savimeilę: „*Lietuvos valstybės dėmesys menui ir menininkams leidžia manyti, kad meno ir menininko funkcija visuomenėje yra svarbi...*“

Pastaraisiais metais Lietuvoje ryškėja liberalistinė šiuolaikinio meno tendencija, kurią Afrikoje įkūnijo Okwui Enwezoras, vadinamas „meno brokeriu“. Tai toks ypatingas reiškinys, kai virtuosiškai žongliuojama šiuolaikinio meno terminais, nesuteikiant jiems jokios prasmės, ir demonstruojama begalinė arogancija tautiečių, t. y. iš Afrikos kilusių menininkų, atžvilgiu. Taigi Mikšys yra ne koks nors paprastas išsišokėlis, o globalaus reiškinio epigonas. Įdomi detalė – jis taiko net į tokį patį aprangos kodą kaip

minėtasis Enwezoras... Šis reiškinys turi ir konkretų pavadinimą – tai neokolonializmas.

Kuo įdėmiau analizuojame jau antrą dešimtmetį besitęsiantį projektą „Lietuvos paviljonas Venecijos bienalėje“, tuo geriau atsiskleidžia jo beprasmybė: kad ir kas vyktų, kad ir kas kabėtų ar kaip nors kitaip būtų eksponuojama tam tikroje fiziniėje erdvėje, vis tiek tai yra tik užpildas, nes šios didžiulės parodos tikslas – sukurti globalumo iliuziją. Panašius, tik kuklesnius užmojus puoselėjo ir garsusis VEKS... Čia kaip ir su demokratija – nesvarbu, už ką balsuosi (net jei nebalsuosi), vis tiek valdys tie patys.

Jeigu Lietuvos paviljono Venecijoje projektas žlugtų, nesvarbu, dėl kokios priežasties – ar atsisakytų dalyvauti menininkai, ar netikėtai persigalvotų kuratorius, ar būtų nutrauktas finansavimas, ar dar kas nors atsitiktų, – toks scenarijus vis tiek būtų kur kas atraktyvesnis nei bet kuris vietinės „rimtosios kultūros“ propagavimo *piaras*. Tačiau nuo mūsų apsisprendimo apskritai niekas nepriklauso – Venecijos bienalės mašina riedės kaip riedėjusi, o už globalumo efektą, kuriamą nacionalinių paviljonų ir juos pristatančių valstybių sąskaita, bus apmokėta simboline „garbe“ dalyvauti svarbiame įvykyje. Stambusis kapitalas savo ruožtu susišluos pelną, bet šito niekas neafišuos, nes visas abejones užgoš auksinių liūtų spindesys.

Nacionalinės valstybės ir korporacinio kapitalo santykius panagrinėkime istoriniame Venecijos bienalės kontekste. Nuo 1930 m. iki Antrojo pasaulinio karo bienalės valdymą buvo perėmusi fašistinė Italijos vyriausybė, aktyviai siekusi savo tikslų: nacionalinė valstybė yra aukščiau už viską, o jos pasirinkta pagrindinė ekonomikos organizavimo forma – korporacija – *besąlygiškai* pavaldi valstybės valdymo struktūroms. Įdomu, kad 1930 m. nacionalinę paviljoną Venecijoje įrengė net ir JAV.

Po Antrojo pasaulinio karo atsinaujinusioje Venecijos bienalėje 1948 m. JAV propagandos mašina, atrodo, susprogdino dar vieną atominę (meninio liberalizmo) bombą, t. y. 79 abstraktaus ekspresionizmo atstovai pranešė pasauliui gerąją žinią, kad liberalizmas – tai laisvė. Nuosekliai kalama į galvas, nors ir neišvengusi krizės 7–8 dešimtmečių sandūroje, liberalistinė „doktrina“ suvešėjo 1980 m., iškilus tokiems meno pasaulio veikėjams kaip Achille Bonito Oliva, Haraldas Szeemannas ir daugybei

kitų „žvaigždžių“, sugebėjusių amerikinių liberalizmo modelį išplėtoti Europoje. Šiandien gyvuoja kažkas panašaus į apverstą fašistinį modelį – nacionalinės valstybės *besąlygiškai* paklūsta globaliam korporaciniam kapitalui.

Viename iš lietuviškojo Venecijos projekto aptarimų Skaidra Trilupaitytė ir Laima Kreivytė iškelė meninei visuomenei skaudžią diskriminacinę problemą – kodėl iš pakviestųjų dalyvauti projekte (o ir iš vizualiojo meno sampratos apskritai) išbraukti taikomojo meno specialybės baigę menininkai? Dailėtyrininkės išsamiai argumentavo, kad „taikomasis menas“ šiandien yra netgi labiau vaizduojamasis, o toks primityvus skirstymas yra seniai atgyvenęs sovietinis reliktas (juolab kad pati Venecijos bienalė, kai ją pradėta rengti 1895 m., ketino rodyti būtent dekoratyvius menus).

Problema čia gilesnė, jos esmė – hierarchija. „Objektyvių“ kriterijų mene nėra, bet žmones vis tiek reikia suskirstyti į vartotojus ir kūrėjus, o šiuos savo ruožtu – į mėgėjus ir profesionalus, kurie toliau skirstomi pagal specializacijas ir kiekviena iš jų pasistato savo piramidę, į šios viršūnę iškeldama vis daugiau „apdovanotųjų“. Taigi piramidė ne tik išliko, bet ir sutvirtėjo. Taikomųjų menų diskriminacijos faktas – tai tik pretekstas parodyti, kad ne jie „pakilo“ iki vaizduojamojo meno lygio, bet vaizduojamasis menas nusileido iš butaforinių aukštumų.

Tokio skirstymo tarsi savaime suprantamas pagrindas buvo tai, kad „vaizduojamieji“ menai kuria prasmes, o „taikomieji“ jas viso labo apipavidalina. Ar nevertėtų susimąstyti, kokias gi prasmes sukūrė „vaizduojamieji“ menai per pastaruosius 20 metų? O per pastaruosius 70 metų? O per pastarąjį šimtmetį? Ar menininkų veikloje buvo kas nors daugiau, išskyrus sąmoningą ar nesąmoningą tarnystę valstybinei ideologijai ir propagandai (tautinei, komunistinei, neoliberaliajai)? Ar jie ką nors padarė, kad sumažintų skurdą ir apgintų paprastus žmones nuo niekada neišnykusios prievartos, taip pat ir kultūrinės? Kai kurie menininkai desperatiškai stengėsi užsitikrinti kūrybos laisvę asmeninės autonomijos sąlygomis, bet dauguma vis dėlto labiau rūpinosi hierarchinės piramidės stabilumu, nes tai sėkmingos karjeros ir/ar kultūrinio statuso garantas.

Statusas yra kultūros produkto *brendas*, leidžiantis konkuruoti rinkoje, – tai ekonominė reikalo pusė. Sociopolitiniu požiūriu kultūrinė produkcija yra tuščiagarbiškas buržuazinis ritualas. Griežtai tariant, kultūra neoliberalistinio kapitalizmo sąlygomis padeda ritualizuoti socialinius santykius ir kaupti pelną. Tai ypač akivaizdu, kai panagrinėji nacionalinių valstybių finansus, kurie nuteka į korporacinio kapitalo žabtus: nacionaliniai muziejai, visokie LNOBT'ai, guggenheimai ir bene genialiausias praeito šimtmečio išradimas – bienalizacija jau senokai įsišaknijo kaip globalus reiškinys.

Kalbėdamas apie ritualizaciją, tiesiog privalau sugrįžti prie Mikšio projekto, kuris traktuoja žiūrovus kaip meną vartojančius robotus. Jiems bus sudarytos sąlygos tik labai konkrečioms veiksmams atlikti: apžiūrėti meno kūrinius kataloge, užsisakyti meno kūrinių prie užsakymų stalo ir atsisėdus kėdėje (arba stoviniuojant šalia jos) laukti, kol bus atneštas meno kūrinys, o tada jį apžiūrėti ir kontempliuoti. Šis scenarijus labai primena liberalistinės demokratijos spektaklį, paprastai vadinamą valdžios rinkimais. Mikšiui pavyko sukurti socialinio kultūros vaidmens pastišą: meno vieta sandėlyje, žiūrovų pareiga mokėti mokesčius, o kuratorių privilegija – gauti atlygį... Ir mechanizmas veikia.

Šis projektas akivaizdžiau negu kuris nors kitas per pastaruosius porą dešimtmečių demonstruoja, kad vadinamasis meno ir menininkų vaidmuo mūsų visuomenėje – tai viso labo eilinė kapitalistinė kanalizacija, kuri pridėtinę vertę nudrenuoja privilegijuotiems sluoksniams. Projektas apnuogina valstybės remiamų menininkų kuriamo produkto perteklinį statusą, o juk nerealizuotus produktus kapitalizmas vadina šiukšlėmis. Taigi sveiki atvykę į šiukšlių kultūrą. „Mazefakeris“ Benas Morea jau 7-ajame dešimtmetyje konstatavo: „Bachais užsikimšę ausis, nebegirdime šiukšlių gamavimo garso...“

Deja, nei Lietuvos paviljono idėjos autorius, nei jo talKininkai nenori pripažinti kontrkultūrinės savo projekto vertės ir bando jį supakuoti į patrauklų konceptualizmo formatą pagal tarptautinės rinkos standartus – užuot generavę autonomiškas prasmes, atlieka saugų jau suformuluotos prasmės užpildo vaidmenį. Labiausiai šioje istorijoje liūdina menininkų naivumas, nes jie sutinka, kad būtų ciniškai manipuliuojama jų vardais ir jų kūriniais. ■

Kostas OSTRAUSKAS

SPEC(TAC)ULUM MUNDI

Jaunystė – kvailystė

SENATVĖ. Ak, sugrįžki, kvailyste.

*

Tarp kvailystės ir išminties

– Kvailyste, kur tavo išminties ribos?

*

Optimistas

– Viena koja jau grabe, o pas dantistą bėga.

*

Gyvenimas – amžina kova

– Nebent tam, kuris amžinai nori kautis.

*

Visi už vieną...

TAS VIENAS. ...bet tik jau ne aš vienas už visus.

*

Credo

NETIKĖLIS. Tikiu, kad netikiu.

*

**Atiduok, kas Dievo – Dievui,
o kas ciesaoriaus – ciesaoriui**

– Geriau neduok nei vienam, –
jiedu jau ir taip per daug turi.

*

Pažink save

– Nepatartina, – ko gero, išsigąsi.

*

Reikalinga kaip vežimui penktas ratas

ŠUO (*nustebęs*). Ne kaip man penkta koja?

*

Štai kur šuo pakastas

TAS PATS ŠUO (*apsidairo*). Kur?

*

Palaida bala

– Kartais geriau palaida bala, negu per didelė tvarka.

*

Vis tą pačią giesmę gieda

– Matyt, neranda geresnės.

*

Tyla – gera byla

– Ypač kai neturi ką pasakyti.

*

Kas gimė, tas ir mirs

KAS ir TAS. Nejaugi?

YRA ŠALIS...

- Pasirodo, yra šalis, kuri *Down Under* vadinasi...
- Taip, Australija.
- ...ir net šalis vardu *Under Down Under*.
- O kaipgi, Tasmanija.
- Tolimos šalys.
- Tačiau yra šalis net ir visai *Under Down*.
- Nejaugi? Kur?
- Po velėna.

DIEVIŠKOJI KOMEDIJA

Rojus

DANTĖ. O! Paradiso!

MILTONAS. Alas, Paradise lost.

Skaistrykla

MILTONAS. Kaip ilgai teks čia tupėti?

DANTĖ. Kol ateis laiks.

MILTONAS. O kada?

DANTĖ. Tada.

Tyla.

MILTONAS. Kad nors būtų kas skaityti.

DANTĖ. Čia ne skaitykla.

Pragaras

DANTĖ. Kaip tu manai: koks skirtumas tarp pragaro ir peklos?

MILTONAS. Nebuvau – nežinau.

DANTĖ. Tas pats velnias.

MILTONAS (*nusikvatoja*). Ačiū Dievui.

Post scriptum

MILTONAS. O kur dangus?

DANTĖ. Man jis buvo per aukštai.

PASKUTINIS DIALOGAS

(*su savimi*)

– Kas dar?

– Nieko.

– Nieko?

– Nieko daugiau.

– Viskas?

– Tobulai.

Trumpa tyla.

– Tačiau vis dėlto...

– Jau nebeliko jokio „vis dėlto“.

– Net ir „bet“?

– Deja.

Leonas STEPANAUSKAS

TOLMINKIEMIO ANALOGIJA – LIUCENAS

Saksonijos miestelis Liucenas (vok. *Lützen*) nuolat minimas istorikų raštuose, mat šioje netoli Leipcigo esančioje vietovėje per Trisdešimties metų karą, 1632-aisiais, kautynėse žuvo skandinavams brangus karvedys karalius Gustavas II Adolfas iš Vazų dinastijos. Tai istorinė vieta visų pirma švedams. Čia ir paminklas pastatytas, ir muziejus įrengtas. Kai vokiečių baltistai praėjusių metų rudenį konferencijoje Berlyne, Humboldtų universitete, išgirdo apie lietuvių rūpesčius dėl Kristijono Donelaičio memorialinio muziejaus Tolminkiemyje (Čistyje Prudy – taip užkariautojai pavadino istorinį Rytprūsių žemės lopinėlį) išsaugojimo, iškart buvo prisimintas Liucenas.

Šių eilučių autoriui jau anksčiau teko Liucene lankytis, vienas išsilavinęs gidas net pajuokavo, esą tai... „švedų anklavas“, suprask – Švedijos įsigyta teritorija. Vietos gyventojai kartais irgi taip sako, tačiau be menkiausio apmaudo. Liuceno meras, plačiai šypsodamasis, paaiškino, kad Vokietija niekada nepardavė šių žemių, o Švedija nieko panašaus ir nesiūlė. Tai tik „moderni legenda“, kurią sukūrė ilgas, gražus ir kūrybingas dviejų šalių bendradarbiavimas. Ši legenda padėjo vokiečių-saksų bažnytkaimiui tapti turistų mielai lankomu miestu. Suprantama, tai žadina smalsumą, bet kartu tampa ir pavyzdžiu, kaip vaisingai plėtoti tarptautinius kultūros ryšius. Tai aktualu, ypač mums, dabar svarstantiems, kaip išsaugoti Kristijono Donelaičio atminimą ten, kur jis

beveik keturiasdešimt metų klebonavo, pastatydino mokyklą, klebonų našlių namą, perstatė kleboniją ir bažnyčią, o svarbiausia – parašė poemą „Metai“, kurioje vaizduojamas Rytų Prūsijos lietuvių valstiečių gyvenimas. Rusijos valdžios noras, nors ir atidėtas, Donelaičio memorialinį muziejų, įrengtą buvusioje evangelikų liuteronų bažnyčioje, perleisti Stačiatikių cerkvės žinion, kelia grėsmę, kad didžiojo poeto pėdsakų Karaliaučiaus žemėje ilgainiui nebeliks...

Na, bet grįžkime į Liuceną ir istorijos laiptais leisimės į praeitį. Religinių aistrų įžiebtame Trisdešimties metų kare Šv. Romos imperijos interesus ginanti kariuomenė, kuriai vadovavo žymus karvedys Valenrodas, 1632-aisiais stojo į mūšį su karaliaus Gustavo II Adolfo vadovaujamais švedų ir kitais antihabsburginės koalicijos daliniais. Švedų valdovas parodė išskirtinę drąsą – ištaręs žodžius „Melskitės už mane!“ jis kovėsi pirmose karių gretose. Pasak legendos, karalius šventai tikėjo, kad yra nepažeidžiamas. Vis dėlto jį, narsų raitelį, pakirto kulka. Karaliaus žūtis mūšio lauke tapo daugelio meno kūrinių siužetu. Šalia kovėsis karys, pats sunkiai sužeistas, gerai įsiminė, kur visa tai įvyko. Išsigydęs žaizdas, sugrįžo ir, padedamas vietinių žemdirbių, paženklino istorinę vietą dideliu granito akmeniu. Ant jo iškalė raides „G. A. 1632“. Tai buvo pirmas ir vienintelis paminklas žuvusiam valdovui ir karvedžiui iki pat 1832-ųjų (karaliaus palaikai amžino poilsio iškart buvo nuvežti į Švediją). Paminėti karaliaus žū-

ties 200 metų sukaktį atvažiuavę švedai kartu su vietos gyventojais nutarė apgaubti „švedų akmenį“ žalumynais, o istorinę vietą gražia alėja sujungti su Liucenu, kurį metraštininkai mini jau nuo 1269 m.

Taip užsimezgė švedų ryšys su jiems brangia „atminties vieta“ svetimos valstybės teritorijoje ir su ten gyvenančiais žmonėmis. Sumanyta aplink kuklų paminklą – granito akmenį – pasodinti parką. Jis buvo padidintas, kai praėjusio šimtmečio pradžioje vienas ūkininkas testamentu skyrė papildomą žemės sklypą. 1904 m. iš Švedijos, iš ypač miškingos Dalarmos provincijos prie Siljanzės ežero, buvo atvežta ir pasodinta ąžuolų, bukų, berželių... Švedijos karaliaus Oskaro II nurodymu visa tai vykdė šalies Žemės ūkio ministerija.

Visą šią atminimo įamžinimo programą švedai (tarp jų ir aukščiausi valdžios atstovai) vykdė ir vykdė glaudžiai bendradarbiaudami su atitinkamomis vokiečių įstaigomis ir kultūros organizacijomis. Tai vyksta sklandžiai: 1837 m. rudenį istorinis „švedų akmuo“ su iškaltais ženklais buvo pašventintas. Vėliau virš akmens buvo pastatytas 10 metrų aukščio metalinis baldakimas. Puošnaus stogelio viršų su išgręžtomis žvaigždėlėmis papuošė karališkosios Vazų dinastijos herbas. Dar aukščiau – kryžius. Paminklo priekyje aukso raidėmis įrašyta: „*Čia 1632 metų lapkričio 6 dieną žuvo karalius Gustavas II Adolfas.*“

1907 m. lapkričio 6-ąją buvo pašventinta karaliaus karvedžio atminimo koplyčia, pastatyta šalia. Jos bokšte istorinę dieną suskamba varpas, išliedintas Stokholme. Plazda Švedijos vėliavos. Vietovę – bent jau simboliškai – tada tikrai galima vadinti švedų „anklavu“. Į iškilmes atvyksta Švedijos delegacija ir daugybė turistų. Tai galima net vadinti tikru turistų iš Skandinavijos antplūdžiu, beje, prisidėjusiu prie seno vokiečių provincijos miestelio suklestėjimo...

Kas tie žmonės, nuolat kurstantys kultūrų suartėjimo ugnį? Iš Švedijos pusės – daugiausia jaunimas. Bet esama ir visai netikėtų akcentų. Dažnai per „atostogas“, taigi privačiai, atvyksta Skandinavijos valstybių galvos, Liuceną ypač pamėgo dabartinis Švedijos karalius Karolis XVI Gustavas su karaliene

Silvija. Ne vienas liuceniškis didžiuojasi fotoaparatu įamžinęs karališkosios poros pašnekesius su miesto gyventojais prie namų ar tiesiog gatvėje. Juolab kad vasarą išeiti pasivaikščioti po gėlynuose skendintą Liuceną – tikra atgaiva. O muziejuje galima pamatyti ir tos tolimos praeities atspindžius – antai senajame Trisdešimties metų karo lauke grumiasi pusšesto tūkstančio (!) alavinių kareivėlių, kuriuos pagamino mokiniai.

Smalsu, kaip visa tai vertina vietiniai žmonės. Kalbėjau su Liuceno gimnazijos direktore Dietlinde Bahr. Ji dabar jau pensininkė, bet ir toliau laisvą laiką skiria kraštotyrai, sudarė gražiai išleistą knygą „Lützen“. Patyrusi pedagogė sako, kad praeities pažinimas, o šiuo atveju gilinamasi dar ir į Baltijos kaimynų istorinius ir kultūrinius jausmus, – labai praturtina liuceniečius. Daug kas net ėmė mokytis švedų kalbos (mieste esama tokių kursų), susidomėjo skandinavų literatūra. Draugauja įvairios vokiečių ir švedų kultūros organizacijos. Išgirdusi apie lietuvių susirūpinimą dėl didžiojo poeto Kristijono Donelaičio memorialinio muziejaus kaimynų žemėje likimo, Dietlinde sakė, kad tik neblėstantis poeto tautiečių aktyvumas gali įpūsti bendrumo ir pasitikėjimo dvasią. Jei jau esama muziejaus, tai jis turėtų būti įvairių renginių vieta, o pats nuolatos papildomas ir atnaujinamas. Bendradarbiauti su vietos ir apylinkių žmonėmis būtina kuo glaudžiau. Aišku, labai svarbu, kad kuo dažniau ten lankytųsi suinteresuotos šalies autoritetai (rašytojai, menininkai ir pan.). Ne mažiau svarbus valstybės vadovų nuolatinis dėmesys, bet jie turi ten pasirodyti ne kaip altoriaus šventieji, o kaip savo kultūrą mylintys ir puoselėjantys paprastieji piliečiai. Būtent tokia švedų laikysena užkariavo liuceniečių širdis, – teigia pedagogė, kraštotyrininkė ponia Bahr ir priduria, kad tokiam nuoširdžiam ryšiui rasti reikia laiko. Pašnekovė pacitavo vokiečių filosofo Friedricho Nietzsche's, beje, gimusio, o ir amžino poilsio vietą radusio Röcken kaimelyje netoli Liuceno, žodžius: „*Jei nori pagimdyti žaibą, turi ilgai būti debesiu.*“ ■

Stasys MOSTAUSKIS

SIGITAS GEDA: „AŠ PATS ŽINAU, KĄ REIŠKIU SAVO TAUTAI“

Kai skaitau Sigitos Gedos kūrybai skirtus interpretacinius tekstus – pirmiausia savo paties – apima keistas jausmas, nes atrodo, kad poeto kūryba netenka sunkiai apčiuopiamo, tačiau labai svarbaus, gal net esminio matmens, tarsi interpretavimas ją beviltiškai skurdintų ar „desakralizuotų“. Daug kas atsakys, esą tokį jausmą patiria kiekvienas tyrinėtojas, susiduriantis su didžiųjų kūryba, kai staiga apima nesąmoningas, bet, žinoma, nepateisinamas noras, kad interpretacija prilygtų interpretuojamam tekstui, tarsi tai būtų sulyginami dydžiai. Stengsiuosi to išvengti.

Šis straipsnis nepretenduoja visapusiškai apžvelgti poeto kūrybos, sąmoningai apsiribojau prieš ketvertą metų išleistu poezijos rinkiniu „Miegantis Teodendronas“, nors šiek tiek remiuosi ir kitais vėlyvaisiais Gedos eilių rinkiniais.

Tekste nėra nuorodų į poeto dienoraščius, straipsnius, interviu, pasisakymus, kurie neabejotinai svarbūs „intelektinės biografijos“ supratimui. Atspindimi tik psichologinio ir kūrybinio „portreto apmatai“, *įskaitomi poezijos ekrane.*

Tragiškasis mažųjų optimizmas

Geda pabrėžtinai vengė bet kokios didingumo retorikos – taip pabrėžtinai, kad galima kalbėti net apie „atvirkščią“ įvaizdį, kai trapūs, lengvai pažeidžiami ir silpni paverčiami tvirtais ir valingais. Tradicinė heroizmo sam-

prata herojui suteikia tam tikrą galią, kurią jis panaudoja siekdamas tikslo. Ši galia ir didis tikslas disonuoja su jos turėtojo „antiherojiškumu“ – beveik visada tai mažytis, silpnas, „neįspūdingas“ gyvis, pirmiausia, žinoma, paukštukas. Tačiau šis „neįspūdingumas“ neturi menkinamojo atspalvio, atvirkščiai – paryškina paukštuko galią. Kokia tai galia? Nei daug, nei mažai – išjudinti, pažadinti pasaulį:

*Įsiūbuot bando gamtą paukštelis,
apmirusią žemę, o ir tai, kas po žemėm sugulę, ir
mane tenai
gulintį, gulsiantį. Viso labo kokios trys natos, bet vis vien
nori viską suvienyt balsu. Paukštis žadina žemę!
Tarsi pirmą
kartą sakyčiau. Vos vos kelia ne pagal pečius žemės
ir dangaus nešulį.¹*

Galbūt toks mažųjų herojizavimas kildintinas iš krikščioniškų šaknų, juk ir Dievo didybė pasireiškia kaip auka ir nusižeminimas? Matyt, taip, nes „Miegančiame Teodendrone“ Viešpaties paveikslas artimesnis silpnųjų Užtarėjo, gerojo Piemens, o ne Pantokrato ar Kristaus Teisėjo figūrai.

Kita vertus, mažųjų aukštiniame galima įžvelgti specifinį lietuvių mentaliteto bruožą, kartais vadinamą „aukos sindromu“. Gedos pasaulėžiūrai būdingas fatalizmas. Tikriau-

siai todėl ir jo herojus nepažįsta sėkmės, pergalės skonio, tačiau kovodamas su jėgomis, kurių neįmanoma įveikti, jis vis tiek nepasiduoda, nesijaučia esąs nugalėtas ir tai suteikia jam išskirtinio taurumo. Tai silpnumas, neatsiejamas nuo dvasinės galios, artimas, beje, Nietzsche's tragiškojo optimizmo koncepcijai:

*Toks mažas, stipinkojis, o taip narsiai, net
nenujausdamas,
koks mažas, silpnas, lyginant su vėtra, su žadamu
sniegu,
su nebūties verpetais, net nesumodamas jis sukos
vilkeliu.*

*[...] To viso labo gali
ir nebūti, seniai galėjo, o – yra.²*

Grįžkime prie paukščio metaforos, pasiskolintos iš mitinio mąstymo klodų. Akivaizdu, kad ji slepia poeto figūrą. Gedai poetas – „strazdelis“, vos pastebimas paukštukas pavasario arimų fone. Bet jis apdovanotas didžiule galia – tai giesmė, kelianti iš snaudulio apmirusias būties jėgas, pripildanti jas gyvybės.

Žadinimo galia itin svarbi lietuvių mentalitetui – iš miego pažadintas etnis substratas gebėjo virsti modernia tauta. Žinoma, toks „etniškai politinis“ prabudimas netapatus ciklinio žadinimo ir prisikėlimo logikai, kuria paremtas mitinis mąstymas, tačiau Geda nepretenduoja nei į mitinio, nei į „politinio“ žadinimo teisę. Atrodo, kad poeto / paukštuko misiją jis sieja su šių dienų tautos žadinimu iš „kasdienybės miego“, – ir net ne tautos, o tų, kurių dvasia norėtų nubusti. Čia tarsi slypi ciklinė mito logika: žadinimas nėra vienkartinis veiksmas, tai nuolatinės be maž ritualinės pastangos, kurių efektyvumas matuojamas žadintojo kartojamomis mantromis. Bet Geda akivaizdžiai nusivylęs – pernelyg daug esama kurčių poeto giesmei, pilkšvas ir tuščias Lietuvos peizažas.

Jokio dieviškumo

Kuris poetas, kuris žmogus neužduoda (bent sau pačiam) klausimo, kodėl jis toks, o ne kitoks? Geda savo herojaus lūpomis į jį atsako pabrėžtinai „žemiškai“:

*Atrodo, buvau padarytas tvartelyje.
Dar visai nepraaušus.
Kuomet tėvas sugrįžo patikrinęs gyvulius,
gaidžiai jau buvo atgiedoję.
Lakštingalų jokių nebuvo.
Vienas Veršis švietė danguj,
nulėmęs tolesnį gyvenimą.³*

Geda nenori apsisiausti mantija didybės, kuri įrašyta ne tik poezijoje, bet ir ant kaktos (juk „didžiųjų“ gimimą tiesiog privalo lydėti pranašiški ženklai), tačiau tai anaipso nereiškia, kad jis nuvertina save kaip poetą. Apie ką Geda kalba šiame eilėraštyje? Jis tarsi nori pasakyti, kad jo nuo pat pradžių nelydėjo jokios išskirtinės aplinkybės, t. y. kalba apie tai, ko nebuvo: nebuvo nieko dieviška, lakštingalos nečiulbėjo, trys išminčiai nenešė dovanų. Tiesa, buvo ir tvartelis, ir gyvuliai jame, buvo naktis, viena žvaigždė švietė danguje, ir ne bet kokia, o galinti nulemti likimą. Ar tai nieko neprimena? Nenuostabu, kad šis eilėraštis pavadintas „Ir pagaliau: nė jokio dieviškumo“. Geda griežtai atsiriboja, tačiau nuo ko? Nuo dievažmogio gimimo istorijos. Šis atsiribojimas yra akivaizdžiausia, nors ir negatyvi nuoroda į Dievą.

Šis motyvas – priešpriešinti save tiems, kurie maudosi tariamos didybės spinduliuose, ir kartu „negatyviai lygiuotis“ į Dievą – kartojasi ir kituose eilėraščiuose:

*TIEMS, kurie giriasi, neva dideli,
Neva kalbasi su žvaigždėm, –
Tikros žvaigždės – šaltos kaip deimantas
(sakė siras, poetas),
Karštos žvaigždės nereikalingos.*

*Esu vėjo nešiojamas šiaudas,
Gimęs
Dievo nuosilpio dieną.⁴*

Ar tai nėra paradoksaliai „mažųjų herojų“ logikos atkartinimas? Viena vertus, poetas deklaruoja „savo“ trapumą ir silpnumą, antra vertus, užsimena, kad jis ne toks, kaip tie, kuriems „tikros žvaigždės – šaltos kaip deimantas“.

Žydintis nasturtas

Kas yra žydėjimas, kas yra žiedo atvirumas, kurį taip dažnai apdainuoja Geda? Tai sklaidos, plėtros ir gausėjimo motyvas, atkartojantis ciklinę žydėjimo logiką. Besiskleidžiantis žiedas gražus, bet ne pats savaime, o dėl savo galios skleistis, atsiverti, aktualizuoti vaisingumo potencialą. Gamta nepripažįsta bergždžio žydėjimo – žiedo atvirumas privalomai nurodo į vaisiaus užmezgimo galią, gyvybinio gaivalo ir atsinaujinimo tvarkos dermę:

*tai daugiau nei tikrovė, svaja arba sapnas,
o mergaite, o moterie, o sesuo, iš kurios
gimsta motina, o palaimingas
ŠEŠĖLI,*

*slenkqs nuo krūtų linkui strėnų, pilvo, šlaunų, dar
žemiau, vėl kelies ir dabar jau aukštyn, per kulkšnis iki
šakumo, tarpvietės, iki savo šaknų ir šakų, šakelyčių bei
lapų, – esi ŽYDINTIS DIEVO NASTURTAS.⁵*

Žiedo grožis spinduliuoja geismą, kuris nustelbia individualumą su visa jo palyda – skoniu, etinėmis normomis, kompleksais ir pan. Tai geismas *par excellence* – ne fiziologijos grynumu, ne intensyvumu, bet tapatumu atsinaujinančiai gamtai:

*Dievui paklūsta žolė, moters linkiai ir augalas,
dar neišsprogęs.⁶*

Mitinei sąmonei svarbus ne geismo raiškos individualumas, bet jo gebėjimas paklusti ciklo logikai, t. y. atkartoti Pirminį įvykį, įžiebusį gyvybės gaivalą. Mito požiūriu kiekvienas žiedas – tai Pirminio žydėjimo atgimimas, užtikrinantis gyvybės tąsą. Būtent todėl mitas gyvybės gausėjimą suvokia kaip ciklinį atsikartojimą, o ne linijinę raidą.

Dabarties požiūriu geismo raiškos formas nulemia meilė kaip sociopsichologinis fenomenas ir/arba instinktas kaip fiziologijos apraiška. Gedos poezija gaivina alternatyvų – mitinį geismo pateisinimą. Mitinė sąmonė nepažįsta individualaus, savyje užsivėrusio geismo, pagal ją geisti – tai peržengti individualumą ir atsiverti viršesnėms galioms, įsiliėti į kosminę tvarką palaikantį procesą.

Atverto žiedo motyvas apglėbia visus šiuos turinius, tarsi žydėjimas sutelktų visą istoriją savyje, nepaisydamas linijinio laiko, tarsi jame koncentruotųsi visa atmintis, persmelkta amžino geismo:

*Ten žydėjo senovinis, kaip prie Julės trobos,
jazminas, panašus kiek į Žygimanto Augusto
Penį, ir geltonų lelijų paplaukusios
akys man labiausiai bylojo apie Radvilaitės
sėdynę.
Daugėliausia atsimena augalai.⁷*

Mažmožių metafizika

*PAKELIUI Į ŠEŠIAS DEŠIMTIS METŲ – vis dažniau
pagauni save, jog didžiosios gyvenimo
mįslės:*

*Dievas, Egzistencija, Mirtis ir Niekas
vis labiau blėsta;
vis dažniau galvoji apie levažandį,
šlamutį, prigludusį prie trobos,
smulkiai margintą dievo karvytės drabužį.⁸*

Ką byloja šie Gedos žodžiai? Jis tarsi teigia, kad didžiosios būties mįslės, įvilktos į teorinių universalijų rūbą, yra mažiau reikšmingos, nei esame įpratę manyti, todėl poeto žvilgsnis krypta į konkrečius aplinkos mažmožius. Poetinės minties slinktis konkretybių link tarsi liudija, kad nebepasitikima universalumą aukštinančiu racionalumu. Vis dėlto kažin ar ši slinktis reiškia priešpriešą. Geda neatsisako universalijų, bet atsakymų į jų keliamus klausimus ieško atskirybėse, jis, kaip ir *daoizmo*, *dzen* adeptai, tiki, kad tarp bendrybės ir konkretybės nėra pamatinio skirtumo, kad mažas žiedelis, kaip ir bet kuris kitas mažmožis, praskleidžia visatos paslapties skraistę. Tai daugiau nei grakštus reveransas klasikinei kinų ir japonų poezijai. Geda – kaip ir Li Bo, Saigyo, Basho – kreipia žvilgsnį į universalijas per išraiškingą detalę, per intymų gilinimąsi į mažmožius.

Geda tiki, o gal tik nori tikėti, kad pasaulis žmonėms atviras kaip žiedas, net sudėtingiausių problemų svorį ištirpdo intymus mažmožių lipšnumas. Atmerkime akis,

įtempkime ausis ir mus supanti tikrovė, jos fenomenai prabilis į mus.

Gal taip nuo refleksijos pereinama prie intuityvaus suvokimo? Keista: kai sakomi žodžiai *būtis, amžinybė, mirtis* – tarsi žinome, kurlink krypta kalba, bet kai išgirstame *plukė*, prasikalusi pro pašalą, ar pražydeš *šlamutis* – iškart suklūstame: ką tu norėta pasakyti?

Ar ne Plotinas teigė, kad pasaulis – tai iš Dievo sėklos išsiskleidęs pumpuras?

Autorius ir jo herojus

Poetas ir jo herojus, žinoma, nėra tas pats, net ir tais atvejais, kai autorius primygtinai deklaruoja jų tapatumą, verčia herojų kalbėti pirmuoju asmeniu. Pažvelkime, kur jie susitinka:

*...buvo labai sunku, o gyvenau: bent akimirksnį
GYVENAU. [...]
SUNKIAI, BEVILTISKAI.⁹*

Tai tragiškojo optimizmo poezija, nes tik tragiška patirtis gali suteikti tikrumą ir didybę. Dėl tos pačios priežasties ji yra ir optimistinė. Žinoma, čia herojus turi vienintelį kelią – ridenti savo akmenį aukštyn į kalną. Todėl kopiančiojo optimizmas paveldėtas iš Sizifo. Gedos herojus nesiskundžia, neieško paguodos, tik bando parodyti, kad būtent čia rado savo galios šaltinį, savo būties pateisinimą – tai priedermė ar privilegija niekada nepasiduoti.

Kas kita autorius – jis netelpa herojaus kailyje, netelpa poetinėje jo istorijoje. Poezijos herojus niekuo nesiskundžia, nieko neprašo ir dėl nieko nesigaili, jo didybė grindžiama faktu, kad jis kovoja vienas, yra niekam nežinomas ir niekieno nesuprastas. Apie autorių to pasakyti negalime – jis pasakoja mums šią istoriją, nes nori būti išgirstas ir suprastas. Jei tai ne skundas, tai bent poreikis būti pastebėtam ar įvertintam.

Poetui, kaip ir bet kurios kitos srities menininkui, neįmanoma išvengti tam tikro ekshibicionizmo. Kol poezijos vertė siejama su poeto patirties išskirtinumu, tol autorius slapta ar atvirai, tačiau neišvengiamai apnuoginamas.

Visi šie teiginiai paremti prielaida, kad autoriaus ir jo herojaus siunčiamos žinios nėra tapačios struktūriniu požiūriu – herojaus siunčiamas pranešimas visada seklesnis ir mažiau informatyvus, o autorius atstovauja fundamentalesniam struktūros lygmeniui.

Ką „Gyvenime kaip sunkiai suvytoje virvėje“¹⁰ mums praneša Gedos herojus? Kad jis stiprus, bet vienišas, kad jam sunku, bet jis iš nieko nelaukia nei gailesčio, nei supratimo. Herojus panašiai byloja ir iš kai kurių kitų eilėraščių tribūnos. Būtent žinios atskartojimas, jos variacijos atskleidžia autoriaus poreikį kalbėti, norą prisipažinti, kad toks stoicizmas jam nėra savaime suprantamas, kad tai labiau primesta nei pasirinkta laikysena. Ką tu norima pasakyti? Kad už herojaus „stojiškos nejautos“ slypi atsiribojimas, ilgas ir anaipol negiedras, su visomis jį paskatinusiomis priežastimis. Būtent tokią išplėstinę perspektyvą aprėpia autoriaus siunčiama žinia, ir būtent į ją apeliuoja interpretatorius, klausdamas: ar už herojaus pareiškimų neslypi poeto nusivylimas, situacijos tragizmo suvokimas?

Universalijos ir konkretybės

Kiekvienas poetas susiduria su universalijų problema – ar įmanoma, kad koks nors vienas žodis galėtų aprėpti būties reiškinių įvairovę? Kaip tą sprendžia Geda?

Žodis *Viešpats* jo poezijoje tikrai dažnas. Kuo jis išskirtinis? Tai žodis, peržengiantis visus kitus žodžius, aprėpiantis ir harmonizuojantis tai, ką šie simbolizuoja. Tai itin talpus žodis – nėra nieko, ko jis neapreptų. Galima ištarti vieną žodį ir atsiskleis visa „smulkmės“ įvairovė, o galima tą žodį paslėpti po knibždančia gyvastimi ir kalbėti:

*Apie visokias rūšis vabalų, varlių lupimą, žiogų
sparnelių
draskymą. Žąsų pešimą. Vištų galvų kapojimą (kai
skrenda
viskas be galvų, tarsi pas Alighieri), – posmai varnų
tuntais.
Pūgžlių, kilbukų, gluodenių, virbukų ir kirbukų, bibukų,
buožgalvių kankinimus užantų.¹¹*

Geda nuo universalijas apibrėžiančių žodžių tarsi bėga prie konkretybių, nuo refleksyvių apibendrinimų – prie smulkmeniškios juslinės patirties, tarsi bendrybės jam atrodytų pernelyg abstrakčios, pernelyg nutolusios nuo to, kuo persisunkusi kasdienybė:

*Visos šventraščių kalbos tėra
gražūs palyginimai,
o tikrovė – žalesnė, pilnesnė.*

*Ką aš dar galėčiau pasakyti apie upę,
karklo žiedus, aukšliuskes
arba moteris?*

*Kad žiūrėjimas be alegorijų
daug įstabesnis.*¹²

Ar tai reiškia, kad poetas nusivylęs refleksijos galia? Kad jis renkasi svaigų ir gilų pasinėrimą empirikon? Žinoma, ne, juk poezija iš prigimties yra apibendrinimų (vadinasi, ir refleksijos) menas, o Geda kaip poetas yra tiesiog apsėstas apibendrinimų manijos. Tiesioginė juslinė patirtis jam svarbi, jis mėgaujasi detalėmis, bet jos čia vis dėlto nėra pačios svarbiausios:

*(Visi akmenys tėra vieno Dievo kūno likučiai,
kraujas, kaulai, mėsa susigėrė į šitas
išnaras...)*¹³

Bitės, vapsvos, kurmiai ir t. t. – tai kitas Viešpaties vardas, ištirpęs ar suskilęs į nesuskaičiuojamą mažų padarėlių gausybę. Išvardyti šiuos padarėlius – tai nurodyti juos siejančią seką ir šios sekos ribą, universaliją, nusakomą Viešpaties vardu. Visuma išskleidžiama nesuskaičiuojamo daugio mozaikoje, o kelios daugio atplaišėlės išdidžiai nurodo susaistančią vienio galią:

*Viešpats yra miglos dieną ūkanotą,
Galgi net ne Viešpats, o ženkleliai smulkūs,
Bitės, vapsvos, kurmiai,
su kuriais gyventa.*¹⁴

Poezija – tai individualios juslinės patirties ir refleksyvos galios, žaidžiančios bendrybėmis, derinimas. Gedos poezija – ne išimtis. Tai apibendrinimo galios manifestacija, kai bendrybės apvelkamos konkretybių apdarais. Pedantiškai (ir panteistiškai) vardydamas smulkiausias gyvius, ilga veiksmožodžių seka kartodamas jų keliamą triukšmą, dar kita veiksmožodžių vertyne atskleisdamas su jais susijusį minties darbą, poetas tarsi klausia: ar ne Tavo akys, Viešpatie, žvelgia į mane ir lydi kiekvieną mano žingsnį? Ar ne Tavo žvilgsnis įprasmina kiekvieną, net pačią nereikšmingiausią patirtį, kiekvieną mažmožį?

*Žmogui dažnai keista, jeigu pagalvoja,
Kad kažki kas krebžda, pučia, šnabžda, ūkia,
Ypač kai apžvelgia, sudeda, sumoja, atrenka
Ir surenka savo ūkį.*¹⁵

Tačiau vargu ar galima tai vadinti kasdieninės patirties sakralizavimu, darant prielaidą, kad viena puse žmogus atsigręžęs į sekuliariąją būties plotmę, o kita – į sakraliąją. Jei jau kalbame apie sakralumą, tai turime jį suvokti be priešpriešos, panteistiškai, t. y. kaip viską persmelkiantį.

Tačiau toks viską apimantis ir visur esantis sakralumas neatsiveria savaime, nėra savaime patiriamas. Pats žmogus turi stengtis, kad išmoktų stebėtis pačiais paprasčiausiais ir kasdieniškausiais dalykais – tai ta išmintis, be kurios kasdienybėje neįmanomas sąlytis su Viešpačiu.

Atrodo, kad nuostaba yra vienintelė sakralumo pajautos prielaida ir kartu – tos pajautos turinys. Nuostaba pakylėja virš kasdieninio suvokimo, ji siūlo kitą perspektyvą (taip ir norisi pavadinti ją estetinę). Tai yra žingsnis refleksijos link, nes refleksija ir yra patirties galia susikurti distanciją savo pačios atžvilgiu, pažvelgti į save iš šalies. Tačiau Geda kalba apie nuostabą, neperaugančią į refleksiją. Nuostaba iš refleksijos skolinasi tik galimybę nesutapti su kasdienine patirtimi. Gedos herojus, puoselėjantis nuostabos dovaną, yra pabrėžtinai nerefleksyvus ir stengiasi pamiršti refleksijos primetus apibendrinimus. Jam stebėtis – tai reiškia dar nieko nežinoti apie priešpriešą tarp *sacrum* ir *profanum*, nenumanyti, kas turi būti išskirta, o kas neišskiriama. Stebėtis – tai matyti tuos pačius dalykus, bet jau kitaip, jausti,

kad tie kasdieniniai dalykai praneša kai ką daugiau negu patys yra, tačiau tokiai pajautai neteikiamas joks teologiškas ar filosofiškas artikuliuotas turinys:

*Nebėr jokios išvados, kad, girdi, tai šventa,
Kad kokia liturgija ar teologija.
Žmogui dažnai keista, jeigu pagalvoja.*¹⁶

Geda čia deklaruoja „bėgimą nuo knygos“ – nuo specifinės terminijos, abstrakčių teorinių konstrukčių ir, svarbiausia, nuo refleksijai būtino atsiribojimo. Žinoma, tai utopija: tik refleksyvus protas gali kasdienybės patirtį priešpriešinti nuostabai ir net siūlyti „atsisakyti savęs“, atliekant sudėtingą pasirinkimo ir atmetimo veiksmą.

Grįžimas vaikystėn

Poetas, vertėjas, eruditas, žodžiu, knygos žmogus deklaruoja grįžimą į pamatinius savo patirties klodus – vaikystę gamtos apsuptyje, prie Veisiejų ežerų. Iš knygos pasaulio jis persikelia į vaikystės pasaulį – iš sąmonės gelmių išplaukiantys vaizdai tampa poezijos metaforų pamatu. Vaikas nieko nežino apie besiskleidžiančio žiedo simboliką, bet žiedas dėl to jam netampa mažiau slėpingas.

Kita vertus, toks grįžimas vaikystėn yra kupinas vidinių prieštarų, utopinis ir iš esmės neįmanomas.

Sugrįžti į vaikystę – tai nuklysti į atmintį, į tam tikrą refleksijos režimą. Tačiau bėgti nuo knygos išugdytos patirties į naiviai giedrą vaikystės patirtį – tai labiau bėgti nuo, negu bėgti į, nes tarp vaikystės patirties ir jos vaizdinio, kurį iškelia atmintis, jau atsivėrusi praraja. Vaikystė ir sugrįžimas į vaikystę – du visiškai skirtingi dalykai. Svarbiausias atmintyje atkurtos vaikystės privalumas yra kasdieninės patirties išskirtinumo suvokimas, o tai neįmanoma būnant vaiku. Vaikas nežino, kad jo džiaugsmas ir netektys Snaigyno, Teiraus ir kitų ežerų apsuptyje yra „autentiški“, o kai tą sužino, jis jau nėra vaikas. Kitaip tariant, jis sužino *ne turintis*, bet *turėjęs*. Šiuo požiūriu vaikystė yra tai, su kuo žmogus niekada nesusitinka, net būdamas vaikas. Branda čia suteikia pranašumą – grąžina vaikystę, nors ir netekties forma, ir žinią apie vaiko kasdienybės išskirtinumą.

Taigi „susigrąžinti“ vaikystės laimę įmanoma tik su vaikystės netekties sąlyga.

Vaikystės prisiminimai – tai praeities vaizdinys, refleksijos perkurtas pagal dabarties poreikius. Eskapizmas, kaip pasinėrimas į atmintį, į „prarasto rojaus“ paieškas, geriausiai išryškina nepasitenkinimą dabartimi ir suteikia utopinę tokio nepasitenkinimo įveikos galimybę.

Grįžimas į vaikystę, refleksyvus atotrūkis nuo dabarties – seniai pramintas takas, juo eita iki Gedos, bus eina ir po jo. Jis svarbus tuo, kad parodo tapatybės paieškų kryptį. Tai *nėra pasinėrimas į vaikystę, tai grįžimas į prisiminimus apie vaikystę*. Tam būtinos mažiausiai dvi prielaidos: pirma, turi kilti nepasitenkinimas tuo, kas šiandien yra, antra, praeityje turi būti tai, ko stokoja dabartis.

Malda

Intymiai kreiptis į Viešpatį – maldos žanro privilegija. Šiuo požiūriu Geda neabejotinai „tikintis“: ne religingas, ne išpažįstantis privalomas dogmas, bet intymiai bendraujantis su Visagaliu. Žinoma, malda čia neskirta (ar nebūtinai skirta) aukštinti konkrečios konfesijos Dievui. Malda – tai individualios patirties, lūkesčių ir juos saistančios realybės sampyna. Nuolankumas, susitaikymas, būtinybės suvokimas čia nėra žmogaus menkumo ar veidmainystės atspindys – tai valios ir vilties išraiška akistatoje su Viešpačiu, meluoti ar apsimetinėti stebimam „viską reginčios akies“ akivaizdoje apskritai neįmanoma.

Jei maldos aktą suvoksime kaip intymią akistatą su aukštesnėmis galiomis, kaip neformalų (konfesiškai neartikuliuotą) būdą savo lūkesčius derinti su realybe, tada poetinius Gedos kreipinius į Viešpatį galėsime skirstyti į grupes:

a) Dievo ir jo tvarinių garbinimas:

*Už šitą galvą, linkstančią prie žemės,
Išaugusią iš žemės, o dabar
Žinau, kad žemė jos labiau nežemins, –
Už viską, Viešpatie, dabar dėkoju tau.*¹⁷

b) priešprieša ir neviltilis:

*Dainavo visos upės ir ažuolai.
Bet aš jais netikėjau, aš jau netikėjau, Viešpatie,
niekuo...*¹⁸

c) susitaikymas, savo ydos – puikybės pripažinimas:

*Daiktai, Viešpaties sukurtieji,
nusižeminę, romūs, meta savo šešėlius,
lenkiasi dešinėn ir kairėn savo dievui
dėkodami, plevėsuodami [...]
neregima savo dvasia šlovina Viešpatį, –*

*ko nemokėjome mes,
tai, ko aš nemokėjau, graužiamas
kvailos išminties
bei piktumo.*¹⁹

d) atvirumas ir pasitikėjimas:

*Virpėjau nuo galvos ligi kojų
Su topolių ūgliais,
Bėgau nuo didelių nuodėmių,
pilnas smulkiųjų prasikaltimų,
Sklidinas dievobaimystės, –
Ką turėčiau dar slėpt,
mano didelis Dieve!?*²⁰

Tokių „poetinės maldos“ pavyzdžių „Miegančiame Teodendrone“ yra gerokai daugiau, čia pateikti klasifikacijos apmatai jokiū būdu visų neapėria. Tačiau jų pakanka įrodyti, kad malda Gedos poezijoje atlieka įvairialypes funkcijas.

Gal poetas maldos retoriką renkasi todėl, kad jam kaip vertėjui imponuoja formalūs estetiniai maldos žanro ypatumai? Vis dėlto atrodytų, kad čia svarbesnė Viešpaties kaip legitimuojančios galios funkcija – poeto žodis ne tiek įgauna tradicijos nuspalvinto patrauklumo, kiek įtvirtina tradicijos patikrintą žodžio autentiškumą. „Poetinė“ malda – tai poeto žodžio išaukštinimas, jo tikrumo garantija. O koks žodis yra „tikras“? Toks, kuris užtikrina sąsajas su būties tvarka, jos procesais ir pan. Žodis, net pats „tikriausias“, nėra būtis,

tačiau jis apdovanotas stebuklinga galia „atkartoti“ būti verbaliniais pavidalais.

Galbūt Gedos poezija, apeliuodama į maldos retorišką, iš esmės apeliuoja į išskirtinę maldos žodžio galią? Mums norisi tikėti, kad ši galia kadaise plazdėjo senoviniuose burtažodžiuose, užkeikimuose, ikirikščioniškose baltų „maldose“. Kokios jos? Mes nežinome. Be abejo, įmanoma rekonstruoti išskirtinę žodžių galią, remiantis ankstyvaisiais raštais, turtingu folkloru, lingvistinių tyrimų medžiaga, tačiau vis tiek tai bus tik hipotetiniai vaizdiniai, tiksliau, negausios kalbinės nuotrupos, kurias įdedame į pagonių lūpas ir hipotetiškai siejame su senaisiais burtažodžiais. Kontekstas, tokiems žodžiams teikęs gyvybės, seniai nugrimzdo užmarštin, ir net tobuliausia mokslinė rekonstrukcija nesuteiks jiems nė lašelio turėtos energijos. Visa tai tiesa, bet mes, kaip ir Geda, tuos burtų žodžius rekonstruavome ir rekonstruosime, profesionaliai ir mėgėjiškai, mokliškai ir poetiškai, nes lietuvių tauta, modernus etnolingvistinis projektas, savo pamatus išgrindė tikėjimu, kad giliai mummyse tebėra gyva senolių dvasia, snaudžiantis etninis substratas, krikščionybės prislopinta, bet nesunaikinta pagoniška jausena ir pan. Tikime, kad ši paveldo visuma ir sudaro baltiškosios tapatybės šerdį. Argi svarbu, kad pats terminas *baltai* tėra mokslinis naujadaras, kurį nukalė svetimų šalių akademiniai sluoksniai? Lietuva pabudo, prisikėlė, nes buvo pažadinta jos snaudžianti dvasia, ir būtent toji dvasia įkvėpė politinius sprendimus, kurie *de jure* atgaivino „vienos kalbos“ tautą, o ne atvirksčiai. Tačiau liaukimės ironizavę. Šiandien pripažįstama, kad požiūris „atvirksčiai“, nors grindžiamas ne tokiais emociškai pakiliais argumentais, gali būti ne mažiau įtikinamas, vis dėlto tai anaipol nepaneigia mitologizuoto tikėjimo mūsų paveldo galia nuolat žadinti tautą.

Geda, pasirinkęs poetinį tautinės tapatybės paieškų kelią, „Miegančiame Teodendrone“ deklaruoja siekį savo kukliomis pastangomis žadinti „andainykštę, pirmykštę, gamtinę bei laukinę „substanciją“. Gal todėl jis dažnai apeliuoja į ankstyvuosius sakinės tradicijos turtus, bandydamas sukurti savotiškus „pagonišku burtažodžių“ atitikmenis:

*Geležie, geležie,
ką įleidai, išimk. Jeigu ne, tai paimsiu už ugnį ir mesiu
ant
akmenio, uždegsiu kalnus, pakalnes ir klonius...²¹*

Tokių eksperimentų-užkeikimų esama ir daugiau. Žinoma, jie nėra autentiškų burtažodžių rekonstrukcijos – tai grynčiausia poetinė išmonė. Kita vertus, ar tokia išmonė nepasiekia savo tikslo, jei apie ją kalbame kaip apie „burtažodžius“? Kas lemia poetinio žodžio pranašumą „paprasto“ žodžio atžvilgiu? Gal poezija kildintina ne tik iš galios saugoti mitinę pasaulio sąrangos paslaptį? Gal poezijos galia – jos gebėjimas prisiliesti prie pamirštų žodžių-užkeikimų? Gal poezijos žodis iš prigimties yra burtažodis? Skaitant Gedą, tokio išpūdzio atsikratyti nelengva.

Aš ir Kiti

Senatvė vis sparčiau artina mirties horizontą. Gedos „Lopšinė“ – tai lopšinė prie kapo duobės. Apie ką ji? Apie poetinį herojų, kuris ramiai pasitinka neišvengiamybę:

*Dieną rūščių neverk ir nekrūpčiok
Atsikelk ir išeišk kuo toliau
Nuo žmonių ir varlių, tegu gūžčios
Kad išėjo nėra pagaliau²²*

Gedai artima „stojiška“ kinų intelektualų, japonų *dzen* adeptų, Nietzsche's laikysena. Kita vertus, toji įtaka nėra tiesioginė. Poetas pabrėžia susvetimėjimą, priešpriešą, sąlyčio taškų su Kitais stoką ir už viso to slypintį klausimą – ko vertos visos mano pastangos?

Geda nekalba apie baimę išėiti, tačiau mirties dvelksmas verčia jį užduoti klausimą, kas liks po jo. Kokie jo misijos vaisiai? Kas įvertino jo Žodį?

Mirties artėjimas jo nesutaiko su Kitais:

*...ir kai: numirsiu, labiausiai man pritiktų žodžiai,
kuriuos
sakydavo vienas žmogus, 32-jus išsislapstęs ant kluono:
„Paimk už kojų, nutrauk ir užkask. Kad nieks nematyti.“*

*...o daina jo: „Ir palaidojo į Nemunėlį. Jie man gailėjo
žemės šaltos...“
Mano daina, nors joks partizanas.²³*

Poetinis herojus čia slepiasi už citatos, už kito žmogaus patirties, už jo žodžių, už jo likimo ir nusimeta kaukę tik pačioje pabaigoje, deklaratyviai pritardamas svetimiems žodžiams. Tai ne atsitiktinumas. Geda tarsi stengiasi sušvelninti „pretenziją“ – kažkas kitas jau yra ištaręs žodžius, kuriems jo herojus pritaria:

*Olafas Gūtmanis iš Liepojos [...]
„Aš pats žinau, ką reiškiau savo tautai.“
Ir aš.²⁴*

¹ S. Geda, Miegantis Teodendronas. Senieji jotvingių eilėraščiai, Warszawa-Vilnius, 2006, p. 181.

² Ten pat, p. 109.

³ Ten pat, p. 187.

⁴ Ten pat, p. 143.

⁵ Ten pat, p. 97.

⁶ S. Geda, Po aštuoniolikos metų: atsiveikinimas su Jabaniškėmis, Vilnius, 2003, p. 57.

⁷ Ten pat, p. 64.

⁸ S. Geda, Miegantis Teodendronas, p. 135.

⁹ Ten pat, p. 105.

¹⁰ Ten pat, p. 105.

¹¹ Ten pat, p. 85.

¹² S. Geda, Po aštuoniolikos metų... p. 65.

¹³ Ten pat, p. 17.

¹⁴ S. Geda, Miegantis Teodendronas, p. 11.

¹⁵ Ten pat, p. 11.

¹⁶ Ten pat, p. 11.

¹⁷ Ten pat, p. 103.

¹⁸ S. Geda, Po aštuoniolikos metų... p. 45.

¹⁹ S. Geda, Miegantis Teodendronas, p. 197.

²⁰ Ten pat, p. 17.

²¹ Ten pat, p. 73.

²² Ten pat, p. 115.

²³ Ten pat, p. 105.

²⁴ Ten pat, p. 151.

POLIFONINIAI REIKŠMYNAI, TIKROSIOS BŪTIES ŪKAI IR GALINĖ MOSKVIČIAUS SĖDYNĖ

Žilvino Kempino instaliacijos „Vartų“ galerijoje

Užsukęs į Žilvino Kempino kūrinių parodą, pasijunti taip, tarsi būtum atsidūręs savotiškame Platono olos efektą atkartojančiame fabrikėlyje. Objektai ir materialūs jų pavidalai čia „distiliuojami“ į apčiuopiamas, bet mažiau materialias formas – tai oras, erdvė, tūris, garsas, spalva, judesys ir t. t. Tada prasideda švarinimas (mentalinis), filtravimas, kol lieka tik „grynosios idėjos“, kurias ir turime kontempliuoti. Taigi Kempinas rodo mums daiktus, jų santykius, o tų daiktų (ne)utilitarines funkcijas aktualizuoja taip, kad žiūrovai mąstytyt ne apie jas, bet apie būties daugiasluoksniškumą, semantinį kontekstualumą ir panašius dalykus. Šis universalus kūrėjas ne šiaip manipuliuoja įvairiais daiktais, objektais, erdvės tūriais ir mūsų suvokimu, o diskutuoja su daugiaprasme ir daugiasluoksne kultūra.

Tokiais arba panašiais žodžiais galėtų svariai ir drąsiai byloti kiekvienas, priklausantis tvirtai ant kojų stovinčiam viduriniajam sluoksniui, kuris gyvena sočiai, šiltai ir patogiai, yra pernelyg išlepęs, kad tikėtų nekintamomis, universaliomis vertybėmis ar pradėtų domėtis joga, o gyvenimo išminties dažniausiai semiasi iš „gyvenimo būdo“ žurnalų. Vietiniai glamūriniai savaitraščiai, beje, mielai deda ir paties menininko nuotraukas iš jo parodų atida-

rymo pobūvių, kur susirenka visuomenės grietinėlei priklausančios ponios ir jų ponai. Kempino menas kaip tik joms ir jiems: instaliacijose apstu „polifoninių reikšmyną“, galima mėgautis skaitant „erdvės poeziją“, atsiveria nuostabūs tikrosios būties ir kitokie metafiziniai žvaigždynai.

Tačiau, jei esate eilinis, pilkas, piktas ir alkanas pilietis (-ė), vakarais perpildytame autobuse besikratanti(s) į kokį miegamąjį zombių rajoną, ten, kur „padorūs žmonės“ ar „tikri intelektualai“ bijo net koją įkelti, arba atvykote iš šiaip kokio Lietuvos užkampio, tai pabendrauęs su išskirtinai subtiliomis Kempino instaliacijomis didelio malonumo, rafinuotų metafizinių prieskonių, magiško meno poveikio galite ir nepajusti, mat jūsų siela pernelyg surambėjusi. Žinoma, gali nutikti ir taip, kad atsidūrę instaliacijų apsuptyje vis tiek apsisvalysite, nuskaidrėsite, susimąstysite apie tikrąją būtį, bet, ko gero, tik tuo atveju, jei esate koks VDA pirmųjų kursų studentas (-ė) ar šiaip naivuolis (-ė), šventai tikinti(s) „dailės istorijos“ pasakėlėmis.

Kolonos iš videojuostelių padarytos išradingai, ventiliatoriai, kurių pučiamas oras priverčia šokti besiblaškančias juostelių atraižas, taip pat sudėlioti ir sureguliuoti meistriškai. Įvairiomis spalvomis tviska judantis „stebuklų kambarys“, viliojamai primenantis vaikystėje

Žilvinas KEMPINAS. *Serpantinas*. 2010. Magnetinė juostelė, ventiliatorius; dydžiai kintantys

vasaromis lankytus čekų atrakcionus Vingio parke... Parodoje yra ir kelionės po didmiestį vaizdo įrašas, ko gero, nieko kita, išskyrus kelionės įspūdžius, ir nereiškiantis, tačiau aukštas menininko reitingas ir garsi jam atstovaujancio galerininko pavardė verste verčia manyti, kad už viso to slypi „kažkas daugiau“.

Žodžiu, Kempino menas pakankamai išradingas ir linksmas, kad patiktų daugeliui. Saikingai paviršutiniškas, tačiau tuo pat metu sugestyvus, kad jam būtų galima prikabinti kokias nors (arba bet kokias) „filosofines“ potekstes. Ir toks profesionalus, kad į jį negalėtų numoti ranka net skeptikai. Kita vertus, Kempino instaliacijų scenografijai labai praverstų keleto aktorių spektaklis ar bent jau tarp kolonų besisukiojantys modeliai.

Jei menininkas eksponuoja ventiliatorių, ratu besisukančią spalvotą lemputę ir atsitiktinį vaizdo įrašą, o visi aplink ploja katučių, žavisi „štrichais“ erdvėje ir „diskusija su kultūra“, ko gero, už viso to iš tikrųjų slypi „kažkas daugiau“, bent jau preciziškai kruopštus darbas ir kone religinis menininko tikėjimas savo sėkmės vizija. O tai verta pagarbos.

Septintajame dešimtmetyje gimusiai kartai (ar kelioms šiame dešimtmetyje išsitenkančioms kartoms) teko dramatiškas permainų, revoliucijų, svajonių (ne)įgyvendinimo išbandymas. Anot latvių sociologo Tālio Tisenkopfso, „vaikystėje juos susupdavo į lengvus triušio arba sunkius avies kailinukus, susodindavo kaip kokius pyragiukus ant „Moskvičiaus 401 ar 407“ užpakalinės sėdynės ir veždavo į ambulatoriją arba artimiausią ligoninę skiepyti nuo tymų. [...] Jie jau vaikystėje sudarė pagrindinę sutartį – tvirtą svajonių ir priedermių tarpusavio jungtį. [...] Jie buvo pirmoji karta, savo gyvenimą įsivaizdavusi kaip judėjimą. Laisvė – tai tokia substancija, kuri neturi nuolatinės gyvenamosios vietos, šiai sąvokai jie priskyrė naują turinį“¹.

Imperijos žlugimo nuojauta, permainų dvelksmas kurstė jų „laisvės“ pojūtį, svaigino ir skatino veikti. Žilvinas Kempinas priklauso bene pirmajai tokių idealistų grupei – „Gerų blogybių“ kursui, kurio atstovai (-ės), matyt, įkvėpti Kęstučio Zapkaus, kuris jiems dėstė ir padarė didžiulę įtaką, svajojo pakeisti pasaulį.

Bet kokių atvejų būtent šiems menininkams (-ėms) buvo lemta išgyventi svaigulio ir staigaus (iš)blaivējimo būsenas. Kartą, norėjusi nuversti kalnus, buvusi priešakinėse VDA revoliucijos pozicijose, labai greitai įsitikino, kad daugelis jų iškeltos naujos akademinės nomenklatūros atstovų yra lygiai taip pat, jei ne dar labiau, sugedę ir korumpuoti negu nuverstieji sovietiniai konformistai. Tai kartą, kuriai teko žaibiškai įsisaŕmoninti, kad į „svajonių išsipildymą“ veda tikrai ne idealizmo vieškelis, nes reikia, kaip ir sovietmečiu, įsiteikinti įtakingiems asmenims, tapatintis su (naujomis) galios grupėmis, paisyti klando interesų. Jie jautėsi esantys revoliucionieriai ir pranašai, kuriuos išsirinko Likimas ar Istorija, nors ir suprato, kad tiesiog kopijuoja seniai parašytus vakarietiškos dailės istorijos skyrelius. Ir vis dėlto „geriausi iš jų, jeigu taip galima sakyti, – ir jie neprieštarautų, – gyveno apsvaigę, siekdami kuo daugiau naudos, slopindami kitus gyvenimo sandus. Skrydžio aukštyn svaigulys iškreipė regėjimo zoną: nusilpo žvilgsnis iš šono arba principai, prapuolė gebėjimas žvelgti atgal arba refleksija, išliko tiktai žvilgsnis į priekį arba interesai. Jie jautėsi taip, tarsi būtų įlipę į tą vaikystės traukinį be „stopkrano“. Bet ir tie, kurių nebuvo tarp laimingųjų keleivių, iš tikrųjų troško to paties.“²

Taigi, vieni, galbūt dar genami idealizmo likučių, išvyko tikėdamiesi įgyvendinti savo svajones už Atlanto, o pasilikusieji (ir keleriais metais vėliau debiutavusi vadinamoji Soroso arba *copy-paste* karta) dažnai buvo pasmerkti karjeros dėlei leisti į kompromisus su sąžine, su morale. Jų idealizmą negailestingai aptaškė tikrovės cinizmo purvas. Žinoma, taip atrodo galbūt todėl, kad išvykusieji svetur neatskleidžia visų savo „tikrosios istorijos“ detalių, apie juos mažiau žinome, todėl juos labiau poetizuojame, idealizuojame.

Vis dėlto kai kurių minėtos meninink(i)ų kartos (super-) žvaigždžių, tokių kaip Deimantas Narkevičius, Žilvinas Kempinas, Aidas Bareikis, Gediminas Urbonas ir kt. kūryba, kaip ir kai kurių tos pačios kartos menotyro atstov(i)ų, iki dantų apsiginklavusių „autoritetų“ citatomis, solidūs tekstai, primygtinai peršantys „didingo meno“ gilias metafizines

prasmes ir apdainuojantys pavydėtinas „sėkmės istorijas“, dažnai atveria ir slepiamą nepasitikėjimą savimi ir/ar (egzistencinio) nesaugumo jausmą.

Ko gero, daugelio 7-ojo dešimtmečio kartos (kartų) atstov(i)ų drama susijusi su tuo, kad teko suvokti ir įsisaŕmoninti skaudžią tiesą – vėlyvučiu sovietmečiu puoselėtos „laisvės“ vaizdiniai ir svajonių išsipildymas tėra fikcija, tokią regimybę galima susikurti nebent dirbtinai, o tada stilizuotos pasakos pavidalu pateikti bulvarinių žurnalų skaitytojams ar *stumti* kaip pridėtinę kūrinį vertę. Nepaisant to, daugelis tos kartos atstov(i)ų vis tiek desperatiškai, nesvarbu – legaliai ar nelegaliai, moraliai ar amoraliai, siekė ir tebesiekia pripažinimo, atkakliai, dažnai net maniakiškai vaidindami sėkmės kūdikius, kuriems pavyko įgyvendinti svajones, puoselėtas eižėjant imperijos pamatams.

Tai dramatiška kartą, kuri pasmerkta blaškytis tarp idealizmo ir cinizmo, nes ją pančioja paviršutiniškai solidus ir tuo pat metu trapus tarsi kiaušinio lukštas „revoliucinės“, „unikalios“ kartos įvaizdis. Vėlesnei kartai, į pasaulį žvelgiančiai pasyvaus nihilizmo akimis, nes ji taip skaudžiai ir aštriai jau nebeišgyveno idealų žlugimo, obsesinis pripažinimo ir galios siekimas neretai kelia keistą nuostabą. Nepaisant pelnytų reitingų ar revoliucinio apvalkalo, tos 7-ojo dešimtmečio pabaigoje gimusiųjų kartos, kurios jaunystė sutapo su svaigiu sąjūdietišku atgimimu, nuveikti ir nenuveikti darbai, realizuotos ir nerealizuotos svajonės, persekiojančios fobijos ir kompleksai vis dar laukia tikros, adekvačios, išsamios (meno) sociologų ir psichologų analizės. O patys sėkmės (apgauti ar apgaulingai lepinami) kūdikiai, anot minėto latvių sociologo, ko gero, vis dar viliasi, kad „kas nors ateis, vėl susups juos į lengvus triušio arba sunkius avies kailinukus, pasodins ant užpakalinės sėdynės ir jie vėl galės stebėti jų pasitikti lekiantį gyvenimą“³. ■

¹ Tālis Tisenkopfs, Ak, laimingieji. *Septintojo dešimtmečio kartai, kurios lūkesčiai pripildė pasaulį*, In: *Kultūros barai*, 2004, nr. 4, p. 56–57.

² Ten pat, p. 59.

³ Ten pat, p. 59.

TEATRO ANTIUTOPIJA

Tikriausiai neatsitiktinai režisieriaus Gintaro Varno su teatru *Utopia* pastatyta Federico García Lorcos „Publika“ ir jo studento Vido Bareikio *No Theatre* režisuotas spektaklis „Telefonų knyga“ Menų spaustuvės sceną pasiekė beveik kartu, paskutiniaisiais praėjusių metų mėnesiais.

Jau patys pavadinimai – teatras *Utopia* ir judėjimas *No Theatre* – vienas kitą savaip neigia ir papildo: pirmasis išreiškia fanatišką tikėjimą teatru, o antrasis tarytum kalba apie tikėjimą tuo, kas slypi už ar bent šalia tradicinio teatro ribų. Panašu, kad būtent taip bendrais bruožais galima įvardyti esminį skirtumą tarp dviejų teatro įvaizdžių. „Publika“, nors iki šiol parodyta vos keletas spektaklių, neabejotinai yra meninis įvykis, o „Telefonų knyga“, nesistengdamas sumenkinti, greičiau priešingai, pavadinčiau meniniu veiksmu. Įvykį galima priimti arba atmesti, gėrėtis juo arba piktintis, o veiksmas, kaip žinome, yra lygus atoveiksmiui.

Abu iš esmės artikuliuoja tą pačią temą – teatras, kūrėjas, atsidūręs egzistencinio pasirinkimo kryžkelėje. Bet tuo visas panašumas ir baigiasi. Teatras, menas ir kūrėjas kaip apibendrintos sąvokos, o spektaklis kaip konkretus kūrinys Varnui yra ideali (ar idealistinė, nors kartu turbūt ir utopinė), išbaigta estetinė ir ideologinė struktūra, o Bareikis su *No Theatre* vėliava, galima sakyti, kuria antiutopiją – chuliganišką, provokuojančią, abejojančią ir verčiančią abejoti, diskutuojančią ne tik su šiandienos teatro

realybe, bet ir su kurso vadovu Varnu, su jo išpažįstamu teatru ir pasaulėjauta.

Varno „Publikoje“ teatras yra puošnus, grakščių klasikinių formų, čia juntamas tik šioks toks bachtiniškojo karnavalinio grotesko prieskonis, o Bareikis išveda į sceną susikūpinusias, persikreipusias, nerangias žmogystas su juodais nutampytais triko – „Publikos“ Trys balti arkliai (Dovydas Stončius, Marius Repšys ir Ainis Storpirštis) „Telefonų knygoje“ tampa trim juodais, jei dar nesudegusio, tai tuoj sudegsiančio teatro klounais. Repšiui jaunas režisierius dar prilipdo ir į viršų riestus ūsiukus *à la Dalí* – su panašiais aktorius Dainius Kazlauskas vaidino pirmojoje Varno „Publikoje“ prieš keturioliką metų.

Antrojoje savo „Publikoje“ Varnas mistifikuoja, o Bareikis „Telefonų knygoje“ dekonstruoja teatrą. „Publikos“ veikėjai žeria García Lorcos pasažus, iki maksimumo prisodrintus poetinių įvaizdžių, gyvenimas iš esmės prasideda ir baigiasi scenoje, o žiūrovai – tik savotiškas filosofinių apmąstymų objektas. Finale, kai vieni su kitais pasikeičia vietomis, prožektorių spinduliai vis tiek apšviečia ne publiką, atsidūrusią ant scenos, o tuščioje žiūrovų salėje stovinčius aktorius, tad neįvyksta net ir formalus pasikeitimas vaidmenimis, jei, žinoma, jo buvo siekiama. O *No Theatre* spektaklių personažai kalba pernelyg kasdieniškai, bet taikliai ir aiškiai. Bareikiui kol kas ne taip svarbu, koks turėtų būti teatras arba kokį teatrą jis norėtų kurti, šis režisierius tarsi klausia: ar kurti teatrą pagal tradicinį suvokimą apskritai prasminga?

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad Bareikio spektakliuose (visų pirma turiu omeny teatralizuotą koncertą *No Concert* ir „Telefonų knyga“, apie lengvabūdišką ir, mano galva, ne itin pavykusį bandymą režisuoti ir suvaidinti Michailo Bulgakovo „Meistrą ir Margaritą“ šįsyk nekalbėsiu) kur kas daugiau nei jo paties ir jo mokytojo Gintaro Varno kartu sudėjus esama... Oskaro Koršunovo įtakos. Apstu citatų, intertekstinių nuorodų į tam tikras „Roberto Zucco“, „Vasarvidžio nakties sapno“, „Vaidinant auką“, „Meistro ir Margaritos“, kitų spektaklių scenas ir šiaip panašumų. Iš pradžių tai trikdė, bet reikia pripažinti, kad tada, kai *No Concert* įsibėgėja, iš Koršunovo pastatymų „pasiskolintus“ meninius įvaizdžius ir režisūrines išvalgas pamažu ištirpdo žaisminga neokabuki miuziklo estetika, o „Telefonų knygoje“ visi „skoliniai“ taip organiškai įsilieja į bendrą audinį, kad tikrai nebado akių.

Konkrečios nuorodos į minėtus OKT spektaklius gal ir nesuteikia pakankamo pagrindo „ieškoti du tekstus jungiančių saitų, teminių palyginimų ir galimybių praplėsti perskaitymo horizontus“,¹ nes labiau primena bravūrišką žaidimą citatomis, bet, pasak Bulgakovo, „plyta šiaip sau niekam ir niekad ant galvos nenukrinta“. Kodėl po dviejų, regis, pakankamai intensyvių Lietuvos scenos meno raidos dešimtmečių jaunimą vėl patraukė bufonada, klounada, kabaretas, hepeningas, dadaistiniai žaidimai? Beje, naujojo tūkstantmečio pirmaisiais metais panašiai efektingai ėmė reikštis Agnius Jankevičius, bet tai truko neilgai.

Ar per dvi dešimtis metų teatrinė ir visuomeninė mintis nepasisūstūmėjo nė per žingsnį aukštyn ar gilyn? Teatras ir toliau sėkmingai išsisukinėja nuo bet kokių aštresnių klausimų analizės, todėl, teatrologo Audronio Liugos žodžiais tariant, „darosi panašus į *dramblio kaulo bokštą*, kuriame gyvenimas vyksta pagal universalius dėsnius, nepriklausančius nuo jį supančio pasaulio, laiko kaitos“.²

Koršunovas ir anksčiau suprato, ir dabar supranta būtinybę permąstyti kūrėjo ir žiūrovų santykį – bent jau apie tai byloja spektaklis-laboratorija „Dugne“. Manysčiau, tai etapinis kūrinys, nes po jo grįžti prie ankstesnių ieškojimų nebeįmanoma.

„Telefonų knyga“. Režisierius Vidas BAREIKIS. Spektaklio scena

Kelio atgal, ypač po „Telefonų knygos“, nebeteri ir *No Theatre*. Nors spektaklis dar toli gražu netobulas, akivaizdu, kad jauniems „(anti)utopistams“ pavyko rasti savo kūrybos terpę, savus žiūrovus ir savitą teatrinę kalbą.

„Telefonų knygos“ naratyvinė konstrukcija ir fabulos kūrimo strategija iš tikrųjų savaip primena kai kuriuos ankstyvuosius antiutopistų – Aldouso Huxley'o, George'o Orwello ar Karelo Čapeko – tekstus, kai žmogus, norėdamas stumtelėti kultūrą keliais evoliucijos laipteliais aukštyn, sukuria naują monstrą, kuris pavergia ir sunaikina civilizaciją. Spektaklyje ta pavergiančia ir naikinančia jėga tampa „paprastas“ žmogus iš salės (Darius Miniotas). Neištvėręs beždžionėmis apsirengu-

sių aktorių atliekamo „superintelektualaus“ etiudo-ritualo su telefonų knyga, trunkančio bene dešimt minučių, jis ryžtingai atsistoja, išrėžia prakalbą apie kūrybos esmę bei prasmę ir pareiškia, kad sieks menininkų atsakomybės už viešai pristatomus kūrinis. Vienas iš vaidintojų (Ainis Storpirstis), naivus, šiek tiek sutrikęs, besišnekantis su scena, atgyjančia po repeticijų, paprašo, kad ši išpildytų „nepatenkinto žiūrovo“ norą. O tada prasideda velniava: Minioto vaidinamas „žiūrovas“ tampa Adolfu Klišė – diktatoriumi, kuris baudžia teatralus laisvės atėmimu, fizinėmis bausmėmis ir tremtimi už melą scenoje. „Beždžionių teatras“ nusprendžia, kad vaidyba – tai ir yra melas, todėl imasi „nevaidybos“... Ir kapituliuoja. Po vieną, po du, kol lieka vienintelis aktorius, scena ir daugybė butaforijos... Pats Klišė, pasirodo, irgi yra savotiška dekoracija, dūlinti scenos kampe.

Režisieriui Bareikiui ir pjesės/scenarijaus bendraautoriui Mariui Macevičiui pavyko į sceninį „Telefonų knygos“ mechanizmą, veikiantį be didesnių trūkščių, įtraukti miuziklą, pantomimą, klounadą, keletą intermedinių parodijų (teatro vaikams scena su gerokai įkaušusiu meksikiečiu Vilku ir priekvaise Raudonkepuraite, šiuolaikinio šokio epizodas su visoje Europoje pagarsėjusiomis „vienakojėmis Lietuvos šokėjomis lesbietėmis“) ir bent keturias dramaturgines linijas, kurios neleidžia žiūrovams prarasti budrumo. Dauguma aktorių kuria vaidmenis, visiškai priešingus negu anksčiau vaidino teatre *Utopia*. Pasižiūrėjęs „Telefonų knyga“, įsitikini, kad Ainis Storpirstis gali būti ne tik sportiškas, nenustygstantis vietoje ir žodžio kišenėje neieškantis šaunuolis, bet ir jautrus, netgi melancholiškas (dialogai su kalbančia Scena), Marius Repšys – ne tik labai plastiškas, organiškas, muzikalus aktorius, bet ir įdomus komikas, galintis laikyti savo rankose spektaklio vadžias, o Dovydas Stončius, lig šiol sunkiai įveikdavęs emocinę ir psichologinę įtampą, todėl „Žvaigždžių krušoje“ ar „Publikoje“ bandęs išlaisvinti savo talentą aktyviais fiziniais veiksmais, „Telefonų knygoje“ tiesiog pražydo. Finalinis etiudas, kai Adolfas Klišė siūlo jam įtikinamai nusišauti butaforiniu pistoletu, – bene įsimintiniausias spektaklio epizodas.

Nors Vido Bareikio spektaklyje nuolat keliami vaidybos ir nevaidybos dilema, manyčiau, „Telefonų knygoje“ ne ji svarbiausia. Pastaruoju metu vėl suintensyvėjo mėginimai kurti teatrinę erdvę, vienijančią abi rampos puses. Deja, dažniausiai nesėkmingi. O *No theatre* sukurtas spektaklis pažėrė kelias tikro, nesumeluoto, „neteatriško“ diskomforto akimirkas. Kalbu apie fizinio, emocinio ir intelektualinio nerimo jausmą, apimantį ne dėl kokio nors konkretaus, tikslingai atliekamo išorinio veiksmo, ne todėl, kad aktorius baksnoja žiūrovą vamzdzium, sėdasi jam ant kelių ar išsišiepęs ir išsproginęs akis mėgina „paimti“ publiką suvaidintu „nuoširdumu“. Mokiniui, skirtingai negu jo mokytojui, net nereikia sukeisti vietomis scenos su žiūrovų sale, kad priverstų publiką suabejoti savo neliečiamybe ir saugumu. Pakanka paprasčiausio skambučio (ne)laimingam nepažįstamajam (aktoriai, „išsinėrę“ iš vaidmenų, mobiliuoju telefonu skambina atsitiktiniais numeriais iš telefonų knygos ir tų, kurie atsiliepia, ima klausinėti elementarių dalykų apie teatrą), kad kūnas nueitų pagaugais ir pradėtų nervingai dirščioti į šalis: o ką, jei manęs irgi tiesiai šviesiai paklaus, kas yra teatras? Ar teatras reikalingas apskritai? Ką reiškia žodis „teatras“?

Jauniesiems „Telefonų knygos“ autoriams, panašu, dar nepavyko nei patiems sau, nei žiūrovams atsakyti į šiuos tarytum savaime kylančius klausimus. Dar per anksti, o gal apskritai neverta klausti, kas ir koks yra „ne teatras“? Esu dėkingas „antiutopistams“ už tai, kad jie dar sykį patvirtino: teatras neprasideda nuo kasos, kaip mėgo sakyti buvęs Nacionalinio dramos teatro Adolfas, jis prasideda ir ne nuo rūbinės, kaip kadaise sakė Maskvos Dailės teatro Konstantinas Sergejevičius. *No theatre* savo spektakliais ir išradimomis *flash-mob* akcijomis tarytum teigia: teatras apskritai nuo nieko neprasideda...

Jau vien todėl, kad jis niekada nesibaigia. ■

¹ Patrice Pavis, Dictionary of the Theatre, Toronto and Buffalo, *University of Toronto press*, 1998, p. 189.

² Audronis Liuga, Laiko sužeistas teatras, Vilnius, *Baltos lankos*, 2008, p. 15.

ŠIUOLAIKINIO ŠOKIO PROJEKTAS *KEĎJA*: ŽVELGIANT ATGAL IR Į PRIEKĮ

Kokios yra Lietuvos šiuolaikinio šokio perspektyvos? Koks jis Skandinavijos šalyse? Kokių geografinių ar istorinių panašumų ir kokių meninių, politinių ar finansinių skirtumų esama tarp baltų ir šiauriečių? Šiaurės ir Baltijos šalių projektas *keĎja*, rengiamas tik trejus metus, bet jau galima tvirtinti, kad jis padėjo šiam regionui savąjį šokio „veidą“ išryškinti Europoje ir pasaulyje. Kalbu ne vien apie menininkų tinklą, draugiją ar bendruomenę, bet ir apie savotišką Šiaurės šalių tapatumą, nors vienareikšmiškai jo apibūdinti neįmanoma. Kultūros forume, kuris pernai įvyko Berlyne, Švedijos *Intercult* vadovas Chrisas Torchak sakė, kad kultūrinis Šiaurės tapatumas primena Pero Giunto svogūną – vienas ant kito gula patirties lukštai, tačiau šerdis nerandame, nes jos paprasčiausiai nėra. Toks daugiasluoksniškumas formuoja bendrą Šiaurės ir Baltijos šalių tapatumą, kuris, pasak Torcho, laisvai dreifuoja po kultūrinį kraštovaizdį, todėl sunku apsispręsti, kada apsiriboti tik Šiaurės šalių regionu, kada ir kodėl verta įtraukti Baltijos valstybes, gal reikėtų aprėpti ir Baltijos jūros skalaujamas Vokietiją su Lenkija? O kur dar nedidukė Kaliningrado sritis? Visa tai priklauso nuo konteksto, nuo ilgalaikių tikslų, nuo konkrečios valstybės ar Europos Sąjungos finansuojamų kultūros programų ir, žinoma, nuo vyraujančios kultūros politikos.

Šiaurės ir Baltijos šalių šiuolaikinio šokio tinklo *keĎja* priešistorė siekia 2002 m., kai neformalus Šiaurės šokio susitikimai (*Nordic Dance Meeting*) buvo rengiami Malmėje ir Kopenhagoje. Vėliau šešios infrastruktūrinės šokio organizacijos (Suomijos, Norvegijos, Danijos ir Lietuvos šokio informacijos centrai, Islandijos nacionalinė šokio trupė ir Stokholmo modernaus šokio teatras kartu su šios šalies ITI šokio komitetu) ryžosi surengti šešių susitikimų ciklą, skirtą svarstymams, kas

darytina, kad šiuolaikiniam šokiui būtų sukurtos kuo palankesnės sąlygos visame regione. Islandiškas žodis *keĎja*, panašiai skambantis visomis Šiaurės šalių kalbomis, reiškia grandinę – taip metaforiškai pavadintas projektas apjuosė penkias Šiaurės ir tris Baltijos šalis, tiesa, iš šių trijų tik Lietuva yra visateisė partnerė.

Lietuvos grandis

Pirmasis projekto, kurį remia Europos Komisijos Švietimo ir kultūros departamentas kartu su Šiaurės kultūros fondu, susitikimas 2008 m. gegužę buvo surengtas Vilniuje. Lietuvos šiuolaikiniam šokiui tai buvo savotiškas *grand écart* – vadinamasis didysis šuolis ar „špagatas“ tarp itin kuklių šiuolaikinio šokio sklaidos galimybių ir bandymo lygiuotis į scenos menų finansavimo modelius, jau seniai įsitvirtinusių Europoje. Į seminarus, paskaitas ir diskusijas buvo sukviesti ne tik šiuolaikinio šokio, bet ir kitų scenos menų prodiuseriai, trupių vadybininkai. Vertinga patirtimi, kaip skatinti mobilumą, kokie yra rezidencinių programų ir gastrolių ypatumai, kuo valstybės parama skiriasi nuo privataus finansavimo, dalijosi daugiausia svečiai iš Šiaurės, kalbėję apie šokio festivalių, platformų ir suvažiavimų svarbą, būtinybę pažinti vieniems kitus, o šeimininkai savo ruožtu gyvai pristatė Lietuvos šiuolaikinį šokį. Pasak Kauno šokio teatro „Aura“ meno vadovės Birutės Letukaitės, *keĎja* tinklo nariai susidarė nuomonę apie Lietuvos šiuolaikinį šokį, nes „parodėme, ką turime ir ką galime“. „Iš visų šešių suvažiavimų naudingiausias Lietuvai buvo vilniškis“, – pritaria ir choreografė, Klaipėdos menininkų grupės „Žuvies akis“ vadovė Agnija Šeiko. Jos manymu, tai ne tik gera šalies reklama, bet ir šansas sutvirtinti savo poziciją tarp kolegų iš užsienio, geriau suvokti patiems save.

Lietuvos šokio informacijos centro direktorius Audronis Imbrasas įžvelgia ne tik tiesioginę suvažiavimo naudą: „Per pirmąjį susitikimą Lietuvoje lankėsi pusantro šimto profesionalų ne tik iš šio regiono, bet ir iš JAV, Japonijos, Šveicarijos, Prancūzijos, Portugalijos, kitų valstybių. Galima sakyti, kad tomis dienomis buvome tapę viena iš Europos šokio sostinių, pirmąkart į mūsų šalį atvyko tiek daug užsienio šokio profesionalų ir iki šiol Vilnių jie mini geru žodžiu – nuolat su tuo susiduriu.“ Taigi toks „tinklinis“ bendravimas naudingas ne tik menininkams, šalies kultūrai, bet ir turizmo industrijai.

Anot Imbraso, po pirmojo suvažiavimo Vilniuje pasiektas ir vienas svarbiausių strateginių tikslų, susijusių su kultūros finansavimu Šiaurės ir Baltijos šalyse. Tinklo *keđja* aktyvumas ir efektyvumas paskatino pozityvius šio regiono kultūros politikos poslinkius. Lietuvos šokio kūrėjams kaip ir kolegoms šiauriečiams atsirado galimybė naudotis menininkų mobilumo programomis, nors trijų Baltijos šalių indėlis į jas esąs gerokai mažesnis. Šiaurės kultūros fondas *norden* (www.kknord.org) viso regiono menininkams dabar siūlo tiek mobilumo, tiek rezidencines programas, finansuoja kultūros projektus.

Studijos: choreografai, šokėjai, atlikėjai

Per antrąjį *keđja* susitikimą Kopenhagoje diskutuota apie choreografijos įgūdžius ir išsimokslinimą, apie aukštųjų ar aukštesniųjų šokio mokyklų, akademijų ir universitetų bendrą situaciją, šokio meno bakalauro ir magistro kvalifikacinių laipsnių skirtumus, siekį Šiaurės ir Baltijos šalyse sukurti vienodas ar bent panašias šokėjų ir choreografų rengimo programas.

Choreografė Birutė Banevičiūtė, dalyvavusi visuose šešiuose *keđja* suvažiavimuose, tvirtina, kad susitikimas Kopenhagoje buvęs ypač įsimintinas. Jai pritaria ir Aira Naginevičiūtė – pasak jos, antras suvažiavimas buvęs vienas iš giliausių ir įdomiausių turinio atžvilgiu. Šokio kaip kosmopolitinio meno kūrėjams būtina nuolat keistis patirtimi. „Reikia atviro santykio ir atviro nervo, antraip jausiesi nei gavęs, nei davęs“, – sako choreografė.

Lietuvos šiuolaikinio šokio šokėjai profesionalai dažniausiai „tampa“ choreografais, o atlikėjų turime tik sau-

jelę. Aktorių-šokėjų bakalauro kursas (vadovė Anželika Cholina) pirmą kartą buvo surinktas 1998 m. Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje (LMTA), 2003 m. pradėjo studijuoti antrasis kursas (vadovė Aira Naginevičiūtė), tačiau abu blynai šiek tiek prisvilo, nes studijos nukrypo į choreografijos lankas, tarsi užmiršus, kad kurso esmė – praktiniai aktorius-šokėjo įgūdžiai. Studentai buvo priversti blaškytis tarp aktorystės ir šokio.

Dar visai neseniai LMTA Teatro fakultetas siekė, kad šokio programa būtų atskirta nuo teatro, tačiau dabartinė studijų struktūra byloja, kad pasirinktas atvirkštinis modelis. Kaip aiškina Studijų skyriaus vedėja Esta Urbonavičienė, įstojusieji 2009 m. dar gaus atitinkamos pakopos – bakalauro arba magistro – laipsnį ir profesinę choreografo kvalifikaciją. O pagal naująjį programų ir laipsnių klasifikatorių tiems, kurie, įstoję 2010 m. ir vėliau, sėkmingai baigs vieną ar kitą studijų programą, bus suteikiamas tik muzikos, teatro, kino, menotyros ir pan. bakalauro arba magistro laipsnis, išsilavinimo dokumentuose profesinė kvalifikacija (aktorius arba šokėjo, kompozitoriaus arba dirigento) nebus nurodoma, specializacijos teks ieškoti diplomo priedėlyje. Tai gi šiuolaikiniam šokiui, vos pradėjusiam savąjį „solo“ numerį, tenka tylomis kulniuoti atgal į užkulsius. Studijų programos, glaudžiančios šokį po teatro sparnu, neleis jam tinkamai reprezentuoti savęs kaip atskiro meno šakos, juk, pasak Urbonavičienės, „tokios kvalifikacijos kaip šokėjas iš viso nėra“. Nuo šiol aukštąjį išsilavinimą gaus tik choreografai, o šokėjus teks ugdyti „namudiniu“ būdu, kaip tą daro Kauno „Aura“...

Šiuolaikinis šokis klaidžioja po performatyvių menų skalę, jo vieta neapibrėžta ne tik Lietuvoje. Antai Suomijos kultūros politikos tyrimų fondo direktorė Ritva Mitchell apgailestavo, kad ir šioje šalyje nepriklausomos šokio trupės yra menkai finansuojamos, nes dažniausiai atsiduria kultūros politikos paraštėse.

Šiuolaikinis šokis darželiuose ir mokyklose

Lietuvos aukštosiose mokyklose šokis, kaip minėta, vis dar negali „išlįsti“ iš po teatro sparno, o bendrojo lavinimo mokyklose jis „spraudžiamas“ prie

fizinio lavinimo pamokų. Ir tai nėra toks jau nekaltas dalykas.

Trečiasis *keđja* suvažiavimas Kuopio mieste (Suomija) kaip tik ir nagrinėjo panašaus pobūdžio problemas. Pasirodo, ne tik Lietuvoje, bet ir daugelyje Šiaurės šalių šiuolaikinio šokio pasiūla vaikams ir paaugliams apgalvotinai kukli, jis laikomas viena iš laisvalaikio pramogų, o ne visaverte meno rūšimi.

Danijos karališkosios bibliotekininkystės ir informacijos mokyklos profesorė Beth Juncker pabrėžė, kad asmenybės tapatumui daro poveikį estetinė ir simbolinė patirtis, kultūrinių išpūdžių įvairovė – tai rimai, ritmai, garsai, judesiai, skaičiai, žodžiai, pasakojimai, žaidimai, metrinės struktūros ir t. t. Svarbu nepamiršti, kad vaikai pirmiausia įvaldo judesį, todėl šokis, kuris atlieka ir socializacijos funkciją, yra ypač svarbus bendravimo ir saviraiškos instrumentas.

Vakarų Europoje šokis mokyklų programose jau seniai įsitvirtinęs. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje, Nyderlanduose, Vokietijoje pradinukai šokti mokosi per fizinio lavinimo pamokas, bet vyresnėms klasėms jis jau dėstomas kaip viena iš scenos menų disciplinų. Galima laikyti net šokio egzaminą, kurio įvertinimas įrašomas į brandos atestatą. Specialiai mokykloms rengiami trumpalaikiai ir ilgalaikiai šokių projektai, kuriamos bandomosios studijos. Vyksta šiuolaikinio šokio festivaliai vaikams ir jaunimui, antai Švedija tokį festivalį „Salto!“ rengia jau 13 metų ir jis yra vienas didžiausių Europoje.

Remdamasi švedų patirtimi, nevyriausybinė organizacija „db PROJEKTAI“ kartu su choreografe Birute Banevičiūte ir Švedijos ambasada Lietuvoje prieš trejus metus mažiesiems žiūrovams pradėjo rengti festivalį „Dansema“. Čia ne tik rodomi mūsų šalies ir užsienio choreografų darbai, bet ir kviečiama iš arčiau susipažinti su šiuolaikiniu šokiu, „išbandyti“ jį, kartu su žiūrovais apta-

riama, kas vyksta scenoje. 2009 m. šiam festivaliui buvo sukurtas „Visiškas dvynys“, kurio idėją choreografėms Birutei Banevičiūtei ir Claire Parsons iš Švedijos pasufleravo pirmasis *keđja* susitikimas Vilniuje. Šokio spektaklis, kurį atlieka du šokėjai – lietuvis Tautvilas Gurevičius ir švedas Niklas Valenti – 2009 m. parodytas ir „Salto!“ festivalyje Švedijoje, tai tapo puikiu Šiaurės ir Baltijos šalių bendradarbiavimo, puoselėjant šiuolaikinį šokį, pavyzdžiu.

Technologijos ir kūrybinis procesas

Kokį poveikį šokiui daro technologijos, diskutuota Osle, kur aukštųjų (*high-tech*) ir žemųjų (*low-tech*) technologijų naujoves, jų įvairovę ir galimybes demonstravo menininkai, bandantys išplėsti scenos kaip „juodosios dėžės“ ribas: virtualūs šokėjai šoka greta „gyvų“ atlikėjų, virtualūs vaizdai leidžia kurti „nesumeluotą“ scenografiją, atsiranda net virtuali scena... Mūsų šalies choreografams naudoti įmantresnes technologijas, deja, neleidžia kišenė. Tiesa, Kauno šokio teatras „Aura“ yra sukūręs nemažai tarpdisciplininių projektų, kuriuose

„Dansema“ – šokis vaikams ir jaunimui

išradingai naudojami skaitmeniniai vaizdai, kinetinė scenografija, lazerinės projekcijos, tačiau ši graži išimtis tik patvirtina „bado dietos“ taisyklę... Šiaurės šalių atstovai tvirtino, kad, išbandę naujųjų medijų teikiamas galimybes, choreografai dažniausiai grįžta prie išeities taško – kinestetinės kūno raiškos, tačiau tas „sugrįžimas“ yra jau praturtintas nauja patirtimi.

Umėjo mieste (Švedija) Šiaurės ir Baltijos šalių šokio bendruomenė aptarė kūrybinių dirbtuvių svarbą choreografams, šokėjams, vadybininkams, festivalių organizatoriams, prodiuseriams ir t. t. Būtina kuo aktyviau keistis sumanymais ir idėjomis, nes, kaip teigia britų menininkų grupė *MAP Consortium*, kūrybiškumas efektyviausiai sužadinamas tada, kai ieškoma kuo įvairesnių kelių, vedančių meninės idėjos link.

Dar rimtesnių diskusijų tikėtasi per suvažiavimą Reikjavike, nes jo tema „Pasiiekti! Turinys ar forma?“ buvo ypač intriguojanti. Šiandienos menas nepaiso žanrinio apibrėžtumo, šokis – vienas iš vitališkiausių menų – irgi kuria naują savo veidą (ar įvaizdį). Tad klausti, ar performatyvi forma išryškina turinį, ar jį užgožia, neatrodo banalu. Vis dėlto atsakymus į klausimą „Kas pirmas – višta ar kiaušinis?“ šeštojo suvažiavimo dalyviams teko grįsti beveik vien empirine patirtimi.

Grandinės rūdys versus ateities vizijos

Projektas vyksta jau trejus metus, todėl būtina apžvelgti ir taisytinus šių suvažiavimų aspektus. Suomijoje gyvenantis ir kuriantis choreografas Andrius Katinas teigia, kad *keđja*, viena vertus, skatina Šiaurės ir Baltijos šalių bendradarbiavimą, antra vertus, realios naudos menininkams neduoda, nes projekto turinys yra pernelyg formalus – jis taip ir neatvėrė kelio greitesniam keitimuisi informacija, bendradarbiavimas tarp šių šalių menininkų irgi netapo glaudesnis. Katino nuomone, nėra teisinga, kad iš Baltijos šalių tiek programų kuratorių, tiek pranešėjų, tiek lektorių, tiek ir dalyvių kviečiama labai mažai, palyginti su Šiaurės šalimis.

Tą patvirtina ir choreografė Birtutė Banevičiūtė – nuo penktojo susitikimo Umėjo mieste lietuvių nebeliko nei tarp pranešėjų, nei tarp kuratorių, todėl susidaro įspū-

dis, kad Šiaurės šalys nebelaiko Lietuvos rimta partnere. Tačiau vienas iš *keđja* tinklo organizatorių Audronis Imbrasas nelinkęs dramaturizuoti padėties – jis įsitikinęs, kad tai turbūt pirmas šokio, o gal ir visų scenos menų, projektas, kuriame Lietuva dalyvauja kaip visateisė partnerė be jokių išlygų ar lengvatų.

Choreografė Aira Naginevičiūtė įsitikinusi, kad nemažai esama ir mūsų pačių kaltės: neturime ekspertų, analitikų ir vadybininkų, kurie galėtų tinkamai pristatyti Lietuvos šokį, gerai išmanyti jo specifiką, įvertinti kūrybinį potencialą, būtų objektyvūs, atviri, imlūs ir rūpintųsi ne tik savo kiemo reikalais... „Mes, choreografai, galime tik pasidalyti idėjomis ir parodyti savo kūrybą, o visa kita yra teoretikų reikalas“, – aiškina Naginevičiūtė. Anot jos, *keđja* kaip vienalytis, pulsuojantis, atviras ir provokuojantis projektas yra stiprus tiek, kiek stipri silpniausioji jo grandis. Jei visa *keđja* bendruomenė laikysis šio principo, Lietuva tikrai užims tvirtas pozicijas ne tik šiame suvažiavime, bet ir platesniame kontekste.

Šokio teatro „Aura“ meno vadovė Birtutė Letukaitė norėtų gyvesnio šalių bendradarbiavimo ir viliasi, kad ateityje vyks aktyvesni festivalių, trupinių, choreografų, šokėjų ir dėstytojų mainai.

Keđja 2

Per *keđja* susitikimą Reikjavike viena iš tinklo organizatorių, Danijos infrastruktūrinių šokio namų „Dansen Hus“ projektų vadybininkė Kamma Siegumfeldt sakė, kad nuo šiol tinklo suvažiavimai bus mažesnės apimties, griežčiau apibrėžto turinio, skirti konkrečiai tikslinei grupei. 2011-ųjų rugsėjį susitikimas planuojamas Orhuso mieste (Danija), 2012-ųjų rugpjūtį – Taline, 2013-ųjų liepą – Klaipėdoje. Vyks ir smulkesni specializuoti regioniniai susitikimai, beje, pora tokių kompetencijos ugdymo seminarų pernai lapkritį jau surengta Rygoje ir Taline.

Talino seminare dalyvavusi choreografė Agnija Šeiko džiaugėsi, kad pavyko suburti naująją Lietuvos, Latvijos ir Estijos šiuolaikinio šokio kartą – tai puiki galimybė pradėti kurti savitą Baltijos šalių šiuolaikinį šokį, kuris būtų matomas tiek Europoje, tiek pasaulyje. ■

VIAČESLAVAS GANELINAS: „TIKĖJIMAS IR MEILĖ DŽIAZUI ĮVEIKDAVO VISAS KLIŪTIS IR DRAUDIMUS“

Lietuvos laisvojo džiazo pradininkas 1961 m. ir Liritminės operos (kaip jis pats vadina) „Velnio nuotaka“ autorius Viačeslavas (Slava) Ganelinas Izraelyje yra puikiai žinomas džiazo metras. Jis laikomas džiazo novatoriumi, yra Jeruzalės muzikos akademijos profesorius ir iki šiol leidžia naujus albumus.

Ganelinas (רִיבֿלֿנֿג הַבֿלֿס, Вячеслав Швелевич Ганелин, g. 1944 m. Maskvoje) Vilniuje apsigyveno 1951 m., o 1987 m. persikėlė į Izraelį. 1961 m. debiutavo kaip pianistas. Nuo 1967 m. kartu su būgnininku, perkusinininku Vladimiru Tarasovu, į Vilnių atvykusiu iš Archangelsko, ir bosininku Grigorijum Talasu grojo džiaza „Neringos“ kavinėje. 1971 m. prie Ganelino ir Tarasovo prisijungė saksofonininkas Vladimiras Čekasinas – taip atsirado džiazo trio GTČ, pelnusi pasaulinio garso pripažinimą.

GTČ (1971–1987) oficialiai buvo Lietuvos filharmonijos džiazo ansamblis, grojo savo pačių kūrinius ir aplankė ne tik visą Europą, nebuvo tik Albanijoje, bet ir JAV, Kanadą, Kubą, Indiją. GTČ buvo pirmoji SSRS grupė, užkariavusi Vakarų pasaulį, neimituodama amerikietiškojo džiazo. JAV muzikologas, žurnalistas, džiazo muzikantas (soprano saksofonininkas), kompozitorius Chrisas Kelsey (g. 1961) pavadino GTČ „geriausiu pasaulyje free jazz ansambliu 8–9 dešimtmečiais“ (<http://chriskelsey.com/blog/>, <http://allmusic.com/artist/ganelin-trio-p6553/biography>. Žiūrėta 2010-12-15).

Izraelyje Ganelinas kartu su Petru Vyšniausku ir Klausu Kugeliu groja grupėje *The Ganelin Trio Priority*.

Viačeslavas Ganelinas

Kompozitorius parašė 3 operas, 6 miuziklus, daugiau kaip 50 dainų, sukūrė muziką 30 spektaklių, 60 filmų. Ganelino muzika skamba trijuose lietuviškuose filmuose – Arūno Žebriūno „Gražuolėje“, „Riešutų duonoje“

ir garsiojoje roko operoje „Velnio nuotaka“. Tai pirmoji lietuviška roko opera, 1976 m. pastatyta Lietuvos kino studijoje. Joje dainavo ir šviesaus atminimo Vytautas Kernagis. Filmas akimirksniu užkariavo publikos simpatijas, buvo išleista ir „Velnio nuotakos“ plokštelė, tapusi nepaprastai populiari.

Mindaugas Peleckis: *Gerbiamasis Maestro, Lietuvoje Jūs geriausiai žinomas kaip „Velnio nuotakos“ kūrėjas ir legendinio džiazo trio GTČ (Ganelin, Tarasov, Čekasin) muzikantas. Tačiau, be šių įspūdingų nuopelnų, Jūsų diskografija – didžiulė ir įvairi. Ką kuriate dabar?*

Viačeslavas Ganelinas: Naujausias mano darbas – keturių dalių „Partita“ – siuita styginių orkestrui... 2009–2010 metais parašiau nemažai kūrinių, kai kurie iš jų jau buvo atlikti... Tai – kantata „Tylos šauksmas“ (skaitovui, chorui ir kameriniam orkestrui), kūriniai fortepijonui, duetas smuikui ir violončelei, trio smuikui, bosiniam klarnetui ir fortepijonui, kiti kūriniai...

Kantata (*resisim* – ivrito kalba tai reiškia „duženos“) „Tylos šauksmas“ buvo puikiai atlikta 2009 m. Vilniuje, diriguojant Donatui Katkui (chorui vadovavo Gintautas Venislovas, tekstą skaitė aktorius Michailas Jevdokimovas).

Sakykite, kaip vertinate ginčus, kas iš tikrųjų yra „Velnio nuotaka“ – roko opera ar roko miuziklas? 1971 m. Lietuvoje buvo pastatyta roko opera „Jesus Christ Superstar“. Kiti kritikai įrodinėja, kad vienintelė roko opera – tai The Who kūrinys „Tommy“, o kitkas – miuziklai.

Ginčus apie didelės apimties muzikinius kūrinius – roko operas ir miuziklus – palieku teoretikams ir kritikams, tai jų darbas...

Žinoma, turiu savo nuomonę, tačiau šiuo atveju galiu pasakyti ją tik apie „Velnio nuotaką“ – tai ritmo opera (taip šį žanrą pavadinau dar kurdamas ją).

Mąščiau apie laisvą formą, be jokių klišių... Akcentas – ritminiai posūčiai tam tikrose dramatiškose scenose – ir apibrėžė šią laisvę...

Operoje galima išgirsti įvairių ritmų – nuo roko (to laikotarpio...), džiazo, klasikinės muzikos ritmų iki paprastų liaudies ritmų, pavyzdžiui, polkos...

Svarbiausia man buvo (ir visada yra) – muzikos, kurią rašau, logika. Logika, o ne eklektika.

Atrodo, kad ši užduotis davė savo rezultatus... Nors ritmų buvo ištisa įvairovė, jie gerai susigyveno tarpusavyje, padėdami vienas kitam...

Bet tai mano pajūčiai, o kritikai gali ginčytis – čia jų duona...

Kokiuose projektuose, kokiose grupėse, išskyrus GTČ, Jums teko groti?

Jau daugiau kaip 20 metų gyvenu Izraelyje. Visus šiuos metus dalyvavau ir dalyvauju įvairiuose kūrybinuose kolektyvuose.

Dažniausiai tai – duetai ir trio (nekalbu apie solo koncertus...), taip pat koncertai su baletu šokėjais ir dailininkais.

Duetai – su saksofonininku iš Niujorko Nedu Rothenbergu, su Geršonu Vaiserfireru (mušamieji, trombonas, perkusija, įvairi elektronika), Moti Šmidtu (smuikas), klasikine pianiste Ira Berkovič, kontrabosininku Vladimiru Volkovu, dainininke ir šokėja Esti Ofri-Kenan, šokėja iš Graikijos Anastasija Lira, dailininku Aleksu Krameriu ir daugybe kitų kūrybos žmonių...

Iš trio norėčiau paminėti tris ansamblius: tai trio su Viktoru Fonariovu (kontrabosas) ir Mika Markovičiumi (mušamieji), trio su saksofonininku Petru Vyšniausku ir Arkadijumi Gotesmanu (mušamieji; Lietuva) ir trio, turintis daugelio metų stažą ir plačią koncertinę geografiją, – su Vyšniausku ir būgnininku iš Vokietijos Klausu Kugeliu.

Su daugeliu iš šių muzikantų per tuos metus buvo išleisti CD ir DVD albumai.

Jei neklystu, Vilniuje džiažą groti pradėjote 1961-aisiais. Kokie tai buvo laikai, ar Jums nedraudė groti laisvės muzikos – džiažo?

Apie tą laikotarpį galima parašyti ne vieną knygą... Joks interviu neleis išreikšti tų jausmų ir apmąstymų, pajusti tos atmosferos, kurioje gimė mūsų džiažas.

Dabar tai atrodo kaip romantinis „heroizmas“... Tiesiog tikėjimas ir meilė šiai meno sričiai – džiažui – įveiki-

davo visas kliūtis ir draudimus. Tačiau nereikia pamiršti, kad tuo metu Lietuvoje kūrybos žmonėms buvo kur kas lengviau (bent jau taip atrodė) negu Maskvoje ir Leningrade...

Kokius savo kūrinius laikote geriausiais?

Kūrybos procesas įdomus tuo, kad turi absoliučiai tikėti tuo, ką darai, antraip niekada nebaigsi kūrinio... Ir tik po kurio laiko galima „objektyviai“ įvertinti jo trūkumus ir privalumus...

O apskritai... Argi galima mylėti arba nemylėti savo vaikų, kai žinai apie juos VISKĄ?! Tuomet DIEVAS turėtų būti labai nusivylęs!!!

Kaip prasidėjo Jūsų kelias į muziką? Kokia muzika Jums padarė didžiausią įtaką?

Gana įprastai...

Gyveno kartą berniukas, kuris mylėjo muziką. Mama norėjo, kad jos vaikai išmokytų skambinti fortepijonu. Vyresnioji sesuo jau atlikdavo pjeses, kurių vakarais klausydavosi visa šeima, ir staiga mažas berniukas, kuriam buvo ketveri, taip pat užsinorėjo groti. Jam patiko žaisti su juodais ir baltais klavišais, nuo tada jis ir žaidžia, ir žaidžia, ir žaidžia...

O vėliau jis taip pamėgo klausytis muzikos, kad klausėsi absoliučiai visko, ką tik buvo galima gauti arba išgirsti per radiją (nors „blogi dėdės“ labai stengėsi tas programas trukdyti smarkiais traškesiais).

Ir šiandien jis negalėtų tiksliai pasakyti, kas konkrečiai padarė jam įtaką... Tiesiog garsų pasaulis – be galo turtingas... Svarbiausia – mokėti juos išgirsti!

Ar neplanuojate atvykti į Lietuvą?

Beveik kasmet būnu Lietuvoje, kartais net po kelis kartus...

Kartais atlieka mano kūrinius, kartais pats dalyvauju koncertuose kaip atlikėjas, kartais mane kviečia studentams suteikti meistriškumo pamoką.

Viačeslavas Ganelinas, Petras Vyšniauskas ir Klausas Kugelis

Tikiuosi ir toliau reguliariai lankytis Lietuvoje, kur be gerų kūrybinių kontaktų turiu daug artimų senų jaunystės draugų...

Kaip vertinate Lietuvos muziką – džiazą, roką, tarkime, Izraelio, Vakarų kontekste? Kokią muziką pavadinumėte geriausia Lietuvoje?

Manau, kiekvienos šalies kūrybinė inteligentija visada stengėsi pasiekti tokio originalumo, kuris paliktų gilų pėdsaką pasaulio kultūros istorijoje...

O vertinimų teisingumą visada patikrina laikas...

Todėl bet kokie palyginimai yra beprasmingi...

Artimai žinau keleto Lietuvos kompozitorių kartų įvairių žanrų kūrybą, nenorėčiau akcentuoti vieno pavardžių, atsitiktinai praleisdamas kitas, nors jas ne mažiau verta paminėti...

Visos žinomų Lietuvos kompozitorių ir atlikėjų pavardės jau seniai skamba už jos ribų.

Izraelyje rimčiausios muzikinės radijo stoties laidose gana dažnai girdžiu Lietuvos kompozitorių kūrinius. Ir tarsi siela šnibžda: o tu juk juos pažįsti...

Dėkoju už pokalbį.

AR PRADĖSIME LABIAU VERTINTI SUTARTINES?

Kiekvienai šaliai didelė garbė, kai jos istorijos, kultūros ar gamtos vertybės įtraukiamos į Pasaulio paveldo sąrašą. Tačiau tai ir didžiulė atsakomybė, tarptautinis išipareigojimas sergėti ir puoselėti tokių pasaulinę reikšmę turintį palikimą“, – teigė Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus.¹

Prisimename, kaip džiaugėmės, kai į UNESCO paveldo sąrašą 1994 m. buvo įrašytas pirmasis kultūros objektas – Vilniaus senamiestis.² 2000-aisiais buvo pripažintas Kuršių nerijos unikalumas. 2001-aisiais su pirmąja nematerialiojo paveldo vertinimų banga buvo įvertinta Lietuvos kryždirbystė ir kryžių simbolikos tradicija. Netrukus, 2003 m., ši garbingą sąrašą papildė Dainų ir šokių švenčių tradicija Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje. 2004 m. liepą Pasaulio paveldo objektu pripažintas Valstybinis Kernavės kultūrinis rezervatas (Kernavės archeologinė vietovė). Į sąrašą įtraukti ir trys Lietuvos teritorijoje esantys F. G. W. Struvės dienovidinio lanko geodeziniai punktai Meškonyse, Paliepiukuose ir Gireišiuose (2005).³ O visai neseniai, 2010-ųjų pabaigoje, Tarpvyriausybinių nematerialiojo kultūros paveldo apsaugos komitetas reprezentatyvų statusą suteikė lietuvių polifoninėms dainoms – sutartinėms.⁴

Savo eilės dar laukia tradicinė lietuvių liaudies medicina, lietuvių kalendorinės šventės, Vilniaus verbos, kiti unikalūs dalykai.

Ar šis faktas ką nors pakeis mūsų sąmonėje? Ar paskatins pasididžiavimo savąja kultūra jausmus? Bet svarbiausia, ar paskatins naujus tyrinėjimus, ar sukels naują etninio sąjūdžio bangą, pavyzdžiui, mokyklose?

O gal sutartinės dažniau skambės viešojoje erdvėje, koreguodamos iškreiptą garsų grožio supratimą? Juk sakoma, kad šios giesmės klausančiųjų dvasią išgrynina panašiai kaip grigališkasis choralas... Vien jau dėl „dvasinės higienos“ jos turėtų skambėti kuo dažniau. Mažai kreipiama dėmesio į tai, kad liaudies kūrybos ritminė sandara yra artima tos tautos žmonių vidiniam ritmui (dabar visą erdvę užtvindę afrikietiškieji ritmai gal ir tonizuoja, bet toks nuolatinis dirginimas ardo vidinę darną). Kad sutartinės taptų savasties dalimi, jos turi supti nuo mažumės – jeigu jos skambės darželiuose, bus girdimos mokykloje, nereikės vėliau „netikėtai“ jų atrasti.

Jeigu to nepuoselėsime, ilgainiui atsitiks taip, kad sutartinės lietuvių kultūros tapatumo pamatu laikys visi, išskyrus mus pačius...

XX a. įteisino sutartinės kaip lietuvių savastį. Prie to daug prisidėjo ne tik autentišką tradiciją puoselėjančios grupės, bet ir Povilo Mataičio vadovaujamas Folkloro teatras.

Pirmąją žinią apie šį unikalų žanrą (su dviejų sutartinių nuotrupomis) 1582 m. savo „Kronikoje“ pranešė Motiejus Strykovskis. Iš XIX a. turime jau nepalyginamai daugiau žinių – jas pastebėjo ir Simonas Stanevičius, ir Simonas Daukantas, Mykolas Miežinis, L. Golenbiovskis, J. Goštautas. Keista, bet Česlovui Sasnauskui (jau XX a.) jų skambesys atrodė siaubingas.⁵

Nors vadinamos bendru vardu, sutartinės iš tikrųjų apima didžiulę žanrų įvairovę – tai darbo, kalendorinės, vestuvių, istorinės ir karo, šokių ir žaidimų, net hu-

moristinės giesmės. Senaisiais laikais giedotojos ypač gerai sutardavo, įsigiedodavo, nes būdavo kartu, galima sakyti, visą gyvenimą. Mūsų dienomis tai irgi dažniausiai ilgalaikės giedotojų grupės. Svarbesnės būtų „Trys keturiose“ (vad. Daiva Vyčinienė), „Sasutalas“ (vad. Andrius Morkūnas), folklorinių ansamblių „Sadauja“ (vad. Edita Meškuotienė), „Vaiguva“ (vad. Diana Martinaitienė) ir kt.

Išleista nemažai sutartinių įrašų, pavyzdžiui, dvigubas plokštelių rinkinys „Dūno upe lylio. Sutartinės“,⁶ kuriame skamba įvairių Lietuvos grupių giedamos giesmės, galima įsigyti ir ilgametės giedotojos, sutartinių tyrinėtojos Daivos Račiūnaitės-Vyčinienės parengtą knygėlę su garso ir vaizdo plokštele „Lino laikas“,⁷ ir pradžiamokslį „Kokių giedosim, kokių sutarysim?“⁸ Norintiems labiau pasigilinti rekomenduočiau šios autorės knygą „Sutartinių atlikimo tradicijos“,⁹ yra ir leidinys anglų kalba „Sutartinės Lithuanian polyphonic Songs“¹⁰. Tačiau net ir iš etninės kultūros specialistų retai kas turi garsųjį Zenono Slaviūno 1958–1959 m. išleistą sutartinių tritomį.¹¹ Jį, žinoma, papildytą, verkiant reikėtų pakartoti.

Profesorius Juozas Antanavičius jau prie 40 metų pagrįstai klausė: „Kas žino, jei sutartinės žanras nebūtų praradęs svarumo ir mūsų dienomis, jei ne toks stiprus būtų buvęs sutartinėms pražūtingas, liaudies muziką veikęs harmoninis mąstymas, kuris paspartino homofoninio-akordinio stiliaus įsivyravimą, gal visai kitą polinkį turėtų šių dienų lietuvių profesionalioji muzikinė kūryba.“¹²

Antrojoje XX a. pusėje buvo sukurta nesuskaičiuojama daugybė lietuvių kompozitorių kūrinų, kuriuose daugiau ar mažiau atsekamas sutartinių pėdsakas. Nemaža jų dalis ir patys tapo svarbiu meniniu reiškiniu. Tokių gausu Vytauto Montvilos, Juliaus Juzeliūno, Broniaus Kutavičiaus, Ryčio Mažulio darbuose. Atsiranda vienas kitas elektroninės transformacijos atvejis (Linas Paulauskis, Linas Rimša, Antanas Jasenka).

Didelė, nors jau beišnykstanti žanrų įvairovė liudija stiprią mūsų protėvių kūrybinę raišką, gebėjimą įval-

Senosios rokiškietės gieda sutartines. 1930 m.

Savučių ragų pūtėjai. 1930 m. Pirmas iš kairės – Stasys Paliulis

dyti skirtingas struktūras. Sutartinės išreiškia visiškai kitokį muzikinį mąstymą. Greičiausiai tai archajiškos senojo tikėjimo apeiginės giesmės. Muzika skamba nenutrūkstamai, giedotojai ir klausytojai patenka tarsi į magišką ratą. Dvi savarankiškos besipinančios melodijos, garsažodžiai, vaikščiojimas ratu, pora prieš porą, pašlubčiojimai jas giedant, – tai vis senos kilmės argumentai. Skudučiuojamos sutartinės pačios seniausios, manoma, kad jos gali siekti akmens amžių. Jos mažai pakito greičiausiai todėl, kad buvo apeiginės, o apeiginių keisti negalima.

Artimiausioje aplinkoje už Lietuvos ribų sutartinės nėra paplitusios. Tik latvių etnomuzikologas Martinas Boiko rado šiokių tokių užuominų sėlių teritorijoje. O ir pačioje Lietuvoje, prieš joms išnykstant, buvo užrašomos tik Aukštaitijos pakraštyje.

„Trys keturiose“ gieda sutartines Japonijoje 2010 m.

Švenčionių rajone Lazdynių–Adutiškio apylinkėse yra keletas moterų, dar mokančių kelias parugines giesmes. Bet ir joms jau reikia folkloristų pagalbos. Kaime įvykęs toks kultūrinis lūžis, kad tikėtis šios tradicijos tęšos ten nerealu. Sutartinėms gyvybės šiandien įlieja jau visai kita kultūrinė sąmonė, motyvuota vertybės unikalumo. Tolimų sąsąukų mokslininkai randa Indonezijos, Melanezijos, Japonijos etninio palikimo senuosiuose klotuose.

Šis unikalus reiškiny, atskleidžiantis giliuosius dvasinio paveldo sluoksnius, turi būti plačiau suvokiamas ir viso lietuvių folkloro kontekste. „Ant kalno mūrai“ ir „Duokim garo“ gerbėjams gal bus naujiena, kad tai tik vėlyvasis, paviršinis sluoksnis ir kad esama tikrų, giluminių dalykų, kuriuos žinoti ar bent jau būti apie juos girdėjęs turėtų kiekvienas lietuvis. Kai kurie iš jaunųjų atlikėjų, giedančių sutartines, bando perteikti tą buvimo mažame ratelyje ir susiklausymo įspūdį, o kiti siekia išorinio apeigiškumo, tampa „Kūlgrindos“ pasekėjais, kai giedama masiškai, susipinant vyrų ir moterų

balsams, nesigilinant į smulkmenas. Bet net ir tada išgaunamas magiškas poveikis. Dalis jaunimo siūdinasi autentiško stiliaus drabužius, bando tapatintis su pagoniška kultūra, su tam tikrais religiniais aspektais.

Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene atkreipė dėmesį, kad jos tėvų kartai sutartinės nebuvo gražios, net nesuprantamos, nes jie augo su-

pami kitokios muzikos, priskirtinos daugiau romano tradicijai, o šiandien jomis daugiau domisi būtent jauni žmonės ir kiekvienas pasiima tai, kas jam artimiausia. Vieni „užsikabina“ už meditatyvaus poveikio, garsažodžių kartojimo, sėdi užsimerkę ir mėgaujasi ramybės, susikaupimo būseną, o kiti pasineria į aiškų pulsavimą, matyt, sutartinės „užsikloja“ ant tų pačių populiariosios muzikos klišių, kai galima imti tą ar kitą sutartinę ir didelio skirtumo nebus.

Sutartinių pristatymą UNESCO komisijai rengusi etnomuzikologė Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene¹³ nesitiki, kad dabar, kai sutartinės įtrauktos į Pasaulio paveldo sąrašą, greitai ir paprastai įvyks sąmonės nušvitimas, ims ir pasikeis mūsų vertybinės nuostatos. Kol kas galime tik svajoti, kad sutartinės taptų lietuvių kultūros pamatu, tikru etninio tapatumo simboliu. Kad taip atsitiktų, sutartinių puoselėtojams reikės įdėti dar labai daug pastangų: sutartines įvairiomis formomis skleisti mokyklose, dainų konkursuose, rengti patrauklias

sutartinių mokymo stovyklas, festivalius ir pan. Bet ir to nebus gana – visų pirma reikia iš pagrindų pakeisti arba iš naujo suformuoti įvairių kultūros sklaidos institucijų, ypač žiniasklaidos, supratimą apie sutartines. Ką išgirdome ir pamatėme LTV „Panoramos“ reportaže apie tai, kad sutartinės įtrauktos į UNESCO sąrašą? Ogi jaunimo būrelį, smagiai daužantį keptuves (atseit, „keptuvių sutartinė“?), ir kažkokio neaiškaus projekto sceną: keletas merginų kažką dainavo, atrodo, gitarų fone. Negi iš tokio siužeto įmanoma suvokti, kas yra tos sutartinės, kokia jų prasmė? Kodėl jos laikytos giesmėmis, o ne paprastomis dainomis? Tie, kurie apie sutartines pirmą kartą išgirdo iš šio siužeto, žinoma, susidarė nuomonę, kad tai kažkoks „sutartinis“ patriuokšmavimas, paišdykavimas... „Tas siužetas visiškai numušė ūpą, – sako Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene, – nes supratau, kiek dar mums, lietuviams (priešaky su nacionaline TV), reikia dvasiškai tobulėti, kad būtume verti tokio unikalaus savo paveldo... Su sutartinių grupe „Trys keturiose“ tik neseniai buvome sugrįžusios iš Japonijos, kur turėjome du didelius koncertus. Apstulbino japonų nepaprastai gilus sutartinių suvokimas ir pajautimas. Tokio supratimo galėtų pavydėti dažnas lietuvis...“

Ne ką labiau nudžiugino ir internetiniai puslapiai, informuojantys apie sutartinių įtraukimą į Pasaulio paveldo sąrašą. Pranešimą iliustruojančiose nuotraukose – visiškai ne sutartinių giedotojos, ne ragų pūtėjai ar skudučiuotojai, bet didelės dainuojančių žmonių grupės, dažniausiai – chorai. Susidaro įspūdis, kad tie, kurie rengė minėtus puslapius, taip ir nesuprato, kas tos sutartinės...

Galvojant apie sutartinių sklaidos perspektyvas, nesinorėtų, kad jomis privalomai persisotintume, nevalia jų siūlyti bet kokiame kontekste. Etnomuzikologė nuogaustauja, kad sutartinės netaptų lygiai tokiu pat pigiu suvenyru, kaip daugeliui lietuvių tapo vienas iš tautinio tapatumo simbolių – gintaras. Į gatvėse pardavinėjamą gintarą jau nebesinori ir žiūrėti, nors esama ir aukšto meninio lygio gintaro dirbinių. Nesinorėtų, kad kultūros rinką staiga užplūstų menkaverčiai projektai, finansuoti tik todėl, kad yra sukurti sutartinių pagrindu. Juo labiau nesinorėtų, kad toks „menas“ reprezentuotų „tikrąją“ Lietuvos kultūrą užsieniuose. Tokie pavojai tikrai galimi...

Būtų puiku, jei mums, nuolatos kažkur skubantiems, XXI a. pradžioje pavyktų dar kartą atsigręžti į sutartines, kurios užvaldo rimtimi, santūrumu, savaip kerį besikartojančių garsažodžių ir ritmo formulių monotonija. Būtent ritmo monotonija, pasak M. K. Čiurlionio, „duoda didelį, prakilnų rimtumą ir, klausydamas ilgiau, pradedi justti jos gilų, mistišką būdą“.¹⁴

Gal amžiais besisukantis sutartinių ratas bent trumpam nustelbs pragarišką kasdienybės triukšmą?.. ■

¹ Pasaulio paveldas ir Lietuva, http://www.unesco.lt/documents/SVIETIMAS/187-232_Pasaulio_paveldas_ir_Lietuva.pdf

² Lietuvos Respublika į UNESCO buvo priimta 1991 m., 1992 m. Lietuva prisijungė prie UNESCO Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijos, o 2004 m. – prie Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvencijos. Viena iš šios organizacijos veiklos sričių – pasaulio materialaus ir dvasinio paveldo išsaugojimas ateities kartoms. <http://www.kpd.lt/lt/unesco-objektai>

³ Vitalija Jucevičiūtė, F. G. W. Struvės dienovidinio lanko geodeziniai punktai, Pasaulio paveldas ir Lietuva, Prieiga per internetą: http://www.unesco.lt/documents/SVIETIMAS/187-232_Pasaulio_paveldas_ir_Lietuva.pdf

⁴ <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-11-16-lietuviu-sutartines-unesco-paveldo-sarase/53198>

⁵ V. Landsbergis, Česlovo Sasnausko gyvenimas ir darbai, V., *Vaga*, 1980, p. 62.

⁶ Kaunas, 2009, GDCD 001-002.

⁷ D. Račiūnaitė-Vyčiniene, Lino laikas, V., *Kronta*, 2008

⁸ D. Račiūnaitė-Vyčiniene, Kokių giedosim, kokių sutarysim? V., *LMTA*, 2009, p. 120 +CD

⁹ D. Račiūnaitė-Vyčiniene, Sutartinių atlikimo tradicijos, V., *Kronta*, 2000, p. 294.

¹⁰ D. Račiūnaitė-Vyčiniene, Sutartinės Lithuanian polyphonic Songs, V., *Vaga*, 2002, p. 351.

¹¹ Sutartinės. Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos, Sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas, *Valstybinė grožinės literatūros leidykla*, V., T. I–III, 1958–1959.

¹² J. Antanavičius Profesinės polifonijos principų ir formų analogijos liaudies sutartinėse, *Liaudies kūryba*, T. 1, V., *Mintis*, 1969, p. 31.

¹³ Prie bylos rengimo taip pat prisidėjo Liaudies kultūros centras ir Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija.

¹⁴ M. K. Čiurlionis, Apie muziką ir dailę, Vilnius, *Valstybinė grožinės literatūros leidykla*, 1960, p. 299.

TOILETPAPER

Detalus scenarijus galimam dokumentiniam filmui apie pasaulinio garso menininko Maurizio Cattelano tualetinį popierių

1-oji scena

Stasys rankoje laiko kvietimo kartoniuką, atsiųstą Varšuvos šiuolaikinio meno centro. Mato didelėm raidėm parašyta: Maurizio Cattelan. Data – 2011 m. vasario 4 d. 18 val. Mažu šriftu informacijos neskaito. Stasys mano, kad tai kvietimas į garsiojo italo parodos atidarymą. Nusprendžia į šį renginį eiti.

2-oji scena

Vasario 4-oji, penktadienis. Stasys atsiverčia tos dienos laikraštį *Gazeta Wyborcza*. Skaito straipsnį per visą puslapį „Žmogus, parvertęs popiežių“. (Turima omenyje Cattelano skulptūrinė instaliacija, vaizduojanti popiežių, prispaustą sunkaus akmens.) Straipsnio autorė Dorota Jarecka. Stasys skaito tik straipsnio fragmentus ir jau yra pasirengęs susitikti su Cattelano menu ir su juo pačiu. Prie straipsnio įdėta keletas reprodukcijų: 1) L.O.V.E. – delno su iškeltu viduriniu pirštu skulptūra iš balto marmuro, 2) WE (2010) – dvigubas dailininko autoportretas: du manekenai, lyg ką tik mirę, guli lovoje, aprenkti juodais kostiumais. Primena lenkų menininko Tadeuszo Kantoro teatro sceną. O kartu ir sceną iš lietuviško kaimo, 3) HIM (2001) – klūpintis Hitleris meldžiasi kaip vaikas bažnyčioje.

3-ioji scena

Lyja. Vėjas. Stasys su raudonu krepšiu išeina iš plaukiojimo baseino „Warszawianka“. Sėda į tramvajų, važiuoja Pulawskos gatve. Įjungia mobilųjį telefoną. Skambina sūnus Ignacy ir praneša, kad jau užsirašė į

anglų kalbos tobulinimo kursui. Stasys išlipa prie teatro „Rozmaitości“ ir pėsčiomis eina Šucho gatve ŠMC pusėn. Jam skauda koją, bet reikia eiti – Cattelanas laukia.

4-oji scena

Stasys įeina į ŠMC. Teiraujasi, kur parodos atidarymas. Jam atsako, kad kitame pastate, *Laboratorium* salėje. Stasys eina ten. Prie rūbinės susitinka straipsnio autorę Dorotą Jarecką. Mielo pasisveikinimo scena.

5-oji scena

Stasys mato prie įėjimo stalą, apkrautą tokiais lyg ir katalogais *Toiletpaper*. Ima į rankas, varto. Klausia, kokia kaina. 40 zlotų. Svarsto, ką daryti, juk kišenėje turi 50 ar 60 zlotų. Jei naktį reikės grįžti taksi, kažin ar užteks. Vis dėlto nusiperka. Stasys mėgsta leidinius be teksto, kur sudėtos vien fotografijos. Kam tas tekstas, juk darbai kalba patys.

6-oji scena

Pardavėja klausia, ar leidinį supakuoti? Popierinis krepšys iš pilko popieriaus. Gražus. Stasiui patinka toks popierius. Sako – taip.

7-oji scena

Stasys lipa laiptais į viršų. Fojė mato stalą su šimtais tuščių taurių. Gal tai nauja Cattelano instaliacija? Bet aplinkui zuja kelneriai, vadinasi, bus vaišės.

8-oji scena

Stasys eina į salę. Iki renginio pradžios dar 20 minučių, bet dauguma kėdžių jau užsėtos. Tos, kurios tuščios, atbaido užrašais *Rezervuota*. Turbūt palikta užsie-

nio svečiams. Radęs tuščią ir nerezervuotą kėdę Stasys sėdasi, pagaliau ištiesia skaudamą koją. Šalia stato krepšį su *Toiletpaper*.

9-oji scena

Stasys įdėmiai varto ką tik įsigytą leidinį su Cattelano fotografijomis. Jose – tartum scenos iš seno filmo. Vienoje fotografijoje keturi vyrai nugrimuotais veidais tarsi klounai. Rankose laiko po baltą popieriaus lapą lyg tuščią plakatą. Stasys ieško pieštuko. Kišenėje randa net kelis. Ant tuščių plakatų piešia veidus. Dabar katalogas tampa Cattelan–Stasys.

10-oji scena

Stasys dairosi po salę. Viduryje – pusapvalis stalas. Ant jo stovi ąsotėlis su vandeniu. Kompiuteris. Aplinkui – septynios kėdės. Salė jau pilna. Rezervuotas vietas užėmė ne svečiai iš užsienio, bet varšuviečiai, šiuolaikinio meno kūrėjai.

11-oji scena

Salėje ieško „gero rakurso“ 4 filmavimo kameros. Pilna fotoreporterių. Publika laukia įvykio. Stasys – taip pat.

12-oji scena

Į salę įeina garsioji kuratorė Anda Rottenberg, apsiėngusi striuke. Dingsta užkulisiuose. Po kurio laiko pasirodo jau be striukės, kaklą apsvyniojusi raudonu šaliku. Sėdasi. Varto *Toiletpaper*.

13-oji scena

Salėje pasirodo garsusis lenkų dailininkas Mirosławas Balka su tamsiu kostiumu. Sėdasi šalia Andos Rot-

Stasys Eidrigevičius su savo patobulintu Maurizio Cattelano *Toiletpaper*

tenberg. Stasys įsižiūri į jų veidus, nustemba, išvydęs bendrų bruožų.

14-oji scena

Septyni kalbėtojai jau už stalo. Jiems prisegti mikrofona. Prie Andos Rottenberg sukiniėjasi vyriškis iš techninio aptarnavimo. Klausia – kur jos mikrofonas, gal paslėptas po didžiuoju šaliku. Ši pasitaiso šaliką ir atrėžia, kad mikrofono neturi. Technikas atneša jai stalinį mikrofoną, su didele galva. Bet Anda ryžtingai atsako juo naudotis. Ji kalba pirmoji. Balsas gan stiprus, vyriškas, taigi ir be mikrofono girdimas pusė bėdos. Aptaria Maurizio Cattelano kūrybą, pabrėžia, kad jo išraiškos priemonės tradiciškos – manekenai netikėtoje situacijose. Užtat ir iš to leidinio nėra ko norėti per daug, *Toiletpaper* – tradiciškas žurnalas.

15-oji scena

Kalba Mirosławas Balka. Jam prie galvos primontuotas mikrofonas traška. Panašūs traškesiai kadaise trukdydavo klausytis *Amerikos balso* per radiją... *Toiletpaper* jis vertina kritiškai. Sako, kad tos fotografijos yra

tarsi iš Buñuelio filmų, nieko nauja. Kažkodėl priduria, kad jaunimas tolsta nuo popierinės spaudos, nes neišlenda iš interneto...

16-oji scena

Kalba leidėjas Pierpaolo Ferrari, smulkus italas su kepurėle. Kalba silpnai angliškai, vos girdimai. Sako gatvėje klausęs praeivių nuomonės. Žmonėms *Toilet-paper* esą patinka...

17-oji scena

Salėje tarp žmonių sėdi didysis Maurizio Cattelanas. Tyli. Atseit jis tyli visada. *Gazeta Wyborcza* informavo, kad ir šįkart tylės. Jis net nepasisveikino su publika. Reporteriai skuba fotografuoti to vakaro herojų. Vakaro, bet ne parodos. Tai jo žurnalo *Toilet-paper* pristatymas. 21 fotografija per visą puslapį arba per du. Publika gali vertinti jo darbus ir ekrane. Čia rodomi ir kiti Cattelano kūriniai, ne tik iš *Toilet-paper*, tarp jų skulptūros. Salė pagyvėja, kai ekrane pasirodo žvėrių piramidė, nes viena lenkų menininkė panašių žvėrių piramidę irgi yra padariusi...

18-oji scena

Tarp žiūrovų prie Cattelano sėdi ŠMC naujasis direktorius Fabio Cavallucci. Kai suteikiamas žodis, jis kalba apie tai, kad lenkų menas skiriasi nuo kitų kraštų meno. Be to, atvykęs į Lenkiją pastebėjo, esą lenkų bilborduose daug teksto, o Vakarų bilborduose dominuoja vaizdai.

19-oji scena

Anda Rottenberg nesutinka. Atseit Niujorke ji mačiusi bilbordą, kur žodžiai dominavo ir buvo gana reikšmingi.

20-oji scena

Cavallucci netęsia diskusijos.

21-oji scena

Salės durys atsidaro ir publika išsilieja į fojė, kur laukia taurės su raudonuoju ir baltuoju itališku vynu.

22-oji scena

Stasys paima raudonojo vyno taurę. Vienišas dairosi tarp besišnekučiuojančios publikos.

23-ioji scena

Stasys įsidrąsina ir eina pasisveikinti su Fabio Cavallucci, su Maurizio Cattelanu ir šalia stovinčia ponija. Direktorius, išgirdęs vardą „Stasys“, sako, kad čia kažkoks nelenkiškas vardas. Stasys paaiškina: „Tas vardas lietuviškas.“ „A, from Lithuania“, – susivokia direktorius.

24-oji scena

Stasys grįžta prie stalo su vynu. Stiklinės taurės jau išnykusios. Atsiranda plastikinės...

25-oji scena

Salė pamažu tuštėja. Išeina ir televizijos reporteriai su kameromis. Lieka tik vienas – tai Marcinas Oliva Soto, kilęs iš Kubos. Gyvena ir dirba Lenkijoje. Stasys pasigiria jam, kad visą vakarą piešė tame *Toilet-paper*. Reporteris prašo parodyti.

26-oji scena

Stasys atverčia tą žurnalo puslapį, kur keturi klounai laiko plakatus, bet jau ne tuščius, o su Stasio pieštais veidais. Reporteris fotografuoja.

27-oji scena

Stasys kalbasi su buvusio ŠMC direktoriaus Wojciecho Krukowskio žmona. Pasiguodžia, kad jam skauda koją, todėl lankosi pas gydytojus. Ji jam sako:

– Nevaikščiok pas daktarus. Priprask gyventi su skausmu. ■

Scenarijaus autorius Francese VERONA

2011-02-23

Varšuva

Algirdas GRIGARAVIČIUS

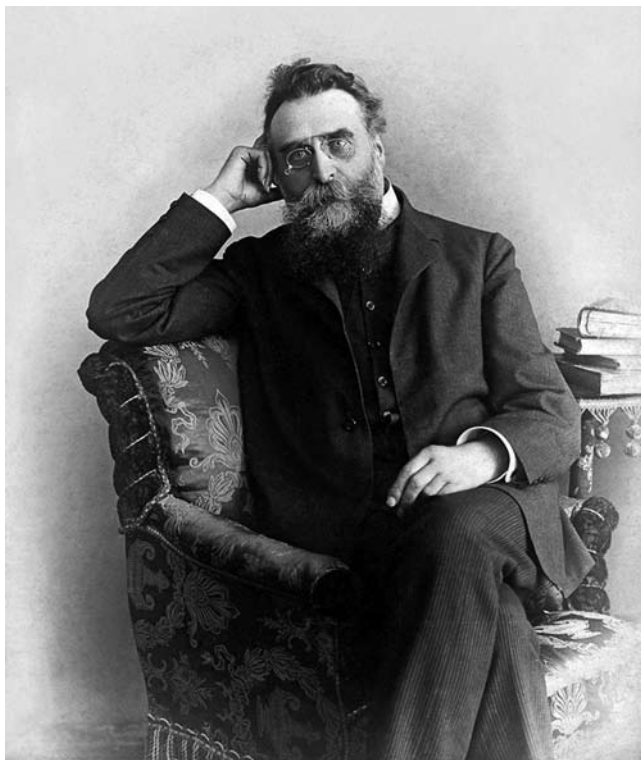
JONO BASANAVIČIAUS TRAKOLOGIJA: IMPULSAI IR KONTEKSTAI

Patirtis rodo, kad grimzdami praeitin dalykai blanks-ta, nes suglaudunami lakoniškomis vertinimų ir išvadų eilutėmis. Deja, tokia atminties „ekonomija“ yra savaip varžanti, ji neleidžia pažvelgti naujaip, laisvai abejoti, todėl atsiduriame susiklosčiusios tradicijos valdžioje. Kalbant apie Joną Basanavičių, tiktų pacituoti Juozo Jurginio 1970 m. pareikštą mintį, kad „garbė užstoja nuopelnus“, o ant kitos svarstyklių lėkštės galėtume dėti jaunesnių kartų bandymus sukilti prieš tautos patriarcho autoritetą.

Trakologijos kontekstai

Aušros antrajame numeryje Jonas Basanavičius rašė, kad lietuvių pagonybę ištirti gebės tik mokyti lietuviai, pažįstantys Lietuvos praeitį ir senovės dvasią. Senasis tikėjimas yra didžiai svarbus, nes davė pagrindą graikų ir romėnų tikėjimams. Pagonybės reikšmę, tikino daktaras, pasaulis pripažins ir tai padarys netrukus. Trečiajame numeryje paskelbtą „Kelionę ežerų ir upių Lietuvos link“ jis baigia teiginiu, kad pradėjus tyrinėti garbingas lietuvių praeities liekanas bus atrasta mokslui svarbių lobių (1883, p. 50, 80). Akivaizdu, kad Basanavičiaus požiūris tapo optimistiškesnis, nes 1875 m. rusų leidinyje *Niva* kritikuodamas Adamą Honorį Kirkorą dėl netikslumų lietuvių mitologijos aprašyme, Basanavičius teigė, kad chaosas šioje srityje viešpataus tol, kol tyrinėti mitų nesiims žmonės, puikiai išmanantys lietuvių kalbą, papročius, padavimus, dainas, patarles.¹

Trakologijos kontekste ypač reikšminga vaizduotės galia. Autobiografijoje daktaras nurodė jau antroje gimnazijos klasėje pradėjęs lietuviškai rašyti „nors menkas“ eiles, vėliau ir lenkų kalba („ir daug buvau prirasęs, bet

Jonas Basanavičius

su laiku – kone visas sudeginau“). Pasiliko tik lenkų romantiko Teofilio Lenartovičiaus (1822–1893) poemos „Pavasaris“ vertimą ir 1882 m. paskelbė ją *Lietuviškoje ceitungoje*.² Basanavičius autobiografijoje paskelbė ir svarbiausią savo gyvenimo tikslą – trakologinių tyrinėjimų planą.³ Trakologija jis, matyt, „apsikrėtė“ studijų metais po pažinties su Herodoto tekstais, o gal ja domėtis paskatino kelionės Dunojumi: „Kaip atminimas Dunojaus upės musu, taip ligiai ir „Girdupės“ vardas Padunojije liko isz tos žilos gadinės, kada Lietuviu tauta pagal

szitą upę gyveno, o pažindama gerai savo upę toje vietoje, kur ji akmeniniu loviu plaukia, davė jau vardą pritingantį „girdanczios upės“. *Kožnas ir tai lengvai supras kokie jausmai mano szirdije pakilo, iszgirdus pirma kartą tą vardą lietuviszką, dar ir sziantien užsilikusį ir minavojamą taip tolimoje ir svetimoje jau sziantien dėl musu szalije* [kursyvas mano – A. G.]...⁴ Tai Basanavičius parašė Vienoje 1882 m. spalio 4 d. Vėliau, 1900 m. gegužę, kito ten parašyto straipsnio „Apie lietuvišką Trakų tautystę“ įžangoje daktaras teisinasi, kad sunki nervų liga trukdanti jam parengti spaudai visą studiją. Atsiskleidžia ir trakologijos įkvėpimo šaltinis – Trojos, minimos Homero „Iliadoje“, griuvėsių atradimas, įkaitinęs, autoriaus žodžiais tariant, kreipti lietuvių kilmės tyrinėjimus trakų link.⁵ Išnašos rodo, kad Basanavičius gerai išmanė hetitų istoriją ir nuolat sekė šios temos tyrimus mokslinėje spaudoje. Hetitai ypač domino daktarą kaip tarpininkai tarp Europos ir Rytų. Jo asmeninėje bibliotekoje buvo daug britų asiologijos pradininko ir lingvisto Archibaldo Henry Sayce (1843–1933) veikalų, išleistų po 1884 m., tarp jų ir „Hetitai: pamiršta imperija“.⁶

1884 m. balandį knygelės „Žiponas ir žipone auk-singumas bei sidabringumas lietuviškun dainun“ prakalboje Basanavičius rašė, kad 1880 m. pradžioje keliaudamas po Bulgariją matė pakelėse stūksančius milžiniškus pilkapius, supiltus neatmenamais laikais, ir klausė savęs, kokia nuostabi turėjo būti tauta, tokius didžius amžinus paminklus savo valdovams palikusi, jos praeitis gal net piramidžių laikus siekianti, ir teigė radęs vienintelį prideramą kelią ištirti lietuvių kilmei, nors jo dienų lietuviai yra tik menka liekana senovėje buvusios didžios ir galingos trakų tautos.⁷

Romantizmas irgi paskatino domėtis folkloru ir istorija. XVIII a. pabaigoje–XIX a. pirmojoje pusėje per Europą nuvilnijo atradimų banga – atskleista daug istorinių šaltinių, naratyvinio pobūdžio istorinių kūrinių, tačiau ne ką mažiau pateikta ir klastočių. Į garbingos senovės slėpinius gilinasi kūrybingos asmenybės, imta ieškoti ir vertingų autentiškų tekstų. XIX a. pirmojoje pusėje valstybiniai archyvai buvo palyginti skurdūs, akademinės institucijos silpnos, dokumentų ieškota dvaruose, vienuolynuose, asmeninėse kolekcijose ar

net visai neįtikėtinosiose vietose. Publikuojant istorinius ir literatūrinius šaltinius, su tekstais buvo elgiamasi laisvai, istorijos mokslas dar tik stengėsi atsiskirti nuo grožinės literatūros. Tačiau mokslinės kritikos lygis kilo, buvo demaskuotas ir ne vienas tariamai senas tekstas. Basanavičius irgi užkibo ant grafo Kyburgo pasiuntinybės aprašymo, kurį pateikė Teodoras Narbutas, tačiau naujieji laikai skatino pasitikėti mokslo galiomis, ir daktaras klioVėsi pozityvistine nuostata.

Pasak Gintaro Beresnevičiaus, tik romantikai galėjo pasiūlyti Lietuvai ideologiją, o savos mitologijos tikslas – pagrįsti atskirą istoriją. Tai suvokė dar Teodoras Narbutas, savo dešimties tomų istoriją pradėjęs nuo lietuvių mitologijos. Dionizas Poška, Teodoras Narbutas, Simonas Daukantas sukūrė mitologinę ideologiją, kokia yra būtina rasti valstybei. Pozityvistai nebūtų galėję mesti iššūkio kalbinei ir kultūrinei polonizacijai, padėti pamatų lietuvių mitologijai ir įtvirtinti suvokimo, kad lietuvių istorija nėra pasibaigusi, nes esama jos paveldėtojų. Bet kokią „mitologiją“ pozityvistai laikė separatizmo pagrindu, nes ją atkūrus ar sukūrus įmanoma subrandinti ir puoselėti atskirą istoriją. Lietuviai, istorinė tauta, skirtingai nuo estų, latvių, suomių – nevalstybinių tautų, išėjusių į istorinę areną 1918 m., – neturėjo herojinio epo. Beresnevičius svarstė: gal epas yra genties savastis, o Lietuvoje, genčių konglomerate, epai sudilo jų viduje, susidarant valstybei, randantis karinėms ir žygio dainoms? Kitaip nei germanų ar skandinavų mitologijoje, lietuvių vėlės tarpusavyje nekariauja, todėl herojinis epas moterims neaktualus, o ne kariams nežinomas. Lietuvių tapatumas tradiciškai buvo tvirtinamas ir galiojo kaip išgyventas pasakojimas apie kilmę.⁸ Remdamasis postmodernistine Ernesto Gelnario įžvalga, kad pozityvizmas – tai kolonializmo forma, Beresnevičius teigė: istoriškai susiformavus lenkų ir lietuvių dariniui XIX a. pirmojoje pusėje, lenkai tapo kolonizatoriais lietuvių atžvilgiu. Romantinė sąmonės revoliucija privertė pajusti savo kolonijinę padėtį, lenkų teisinamą jų skleidžiama kultūra ir civilizacija, ir tai skatina suvokti save kaip atskirą istorijos subjektą. Manychiau, Basanavičius atsižvelgė į mitologinę tradiciją, tačiau plėtojo ją moderniais moksliniais metodais ir tikėjo, kad ilgainiui pavyks atskleisti pasauliui lietuvių civilizacijos ištakas.

Pietro U. Dinis, pristatydamas refleksijas apie lietuvių kalbos kilmę, Renesanso laikais plitusias Vakarų Europoje, aptaria vadinamąjį valakiškąjį variantą. Lietuvių ir prūsų kalbos esančios lotynų kalbos dvigubo sugedimo rezultatas: dėl pirmojo sugedimo atsiradusi valakų, o dėl antrojo baltų (lietuvių ir prūsų) kalbos. Tokios sampratos esmę sudaro kai kurių XVI a. humanistų išvengtą ryšį tarp Baltijos ir Dakijos-Dunojaus regionų „romėniškumo“. Lingvistinę lietuvių kilmės iš romėnų teoriją vokiečių humanistai siejo su Dakijos-Dunojaus regiono romėniškumu, o pačią Romą – su Baltijos arealu. Witenberge įsigalėjo požiūris, kad viena romėnų tauta iš to regiono pasiekė Baltijos krantus. Pradėtas Philypo Melanchtono, toks romėnų įsitvirtinimo Baltijos areale aiškinimas pasiklido Vokietijoje, bet lietuviams tai nebuvo žinoma. Pirmą kartą apie valakišką lietuvių kalbos kilmę užsiminta 1569 m. paskelbtoje knygoje „Chronica Carionis“, kurios vienas iš autorių buvo Melanchtono žentas Kasparas Peuceris. Klasikinė lietuvių kilmės iš romėnų teorija buvo sugriauta. Janas Dlugošas, Vilniaus lotynintojai (Mykolas Lietuvis, Augustinas Rotundas, Vaclovas Agripa) ir jų šalininkai neabejojo, kad romėnai pasiekė Baltijos šalis iš Viduržemio jūros arealo, o Peuceris teigė, esą jie atėjo iš Dakijos-Dunojaus regiono, tad Baltijos arealo romėniškumas yra ne tiesioginis, o antrinis padarinys, atsiradęs per tarpinį Dakijos-Dunojaus regioną.⁹ Basanavičiaus traktologinius veikalus Dinis laiko modernių laikų išimtimi ir lingvistinės idėjos apie valakiškąją lietuvių kalbos kilmę užuomazga. Humanistai dar neįžvelgė skirtumų tarp tautos ir jos kalbos kilmės. Kai kuriomis Basanavičiaus išvargomis apie jotvingių kilmę rėmėsi ir Beresnevičius.¹⁰

Recenzuodamas Juozo Andziulaičio-Kalnėno 1891 m. iš anglų kalbos išverstą E. A. Freemano „Europos istoriją“, Basanavičius konstatavo: anglosaksų autorius labai trumpai ir paviršutiniškai aprašė lietuvių reikalus artimiausiais laikais, o senojoje istorijoje pamiršo minėti ne tik juos, bet ir jų protėvius trakus, kuriuos mokslas yra pripažinęs graikų kultūros pranokėjais. Daktaras pagyrė vertėją už tai, kad tikrinius vardus šis pateikė tokius, kokie jie yra senuosiuose tekstuose.¹¹ Vertindamas 1891 m. Tilžėje išleistus Zanavyko (Maironio) „Apsakymus apie Lietuvos praeigą“, džiaugėsi, kad pateikta lietuvių kilmės iš trakų versija, tačiau

abejojo, ar derėtų remtis skurdžiais jų paminėjimais Senajame Testamente. Pasitelkęs Amerikos pavyzdį, teigė, kad trakai ne „skrajojo“, o emigravo į kitas vietas, kolonizuodami didžiulius plotus. Pabrėžė, kad apsakymų autorius, sekdamas Ksaveru Bogušiu, Józefu Kraszewskiu, be reikalo mini herulus, nes tokiu atveju nurodytinos visos lietuvių kilmės hipotezės. Apgailestavo, kad Maironis nežino slavakų ir čekų filologo Pavelo Josefo Šafaříko (1795–1861) ir kitų tyrinėtojų darbų. Recenzijos pabaigoje nurodė, kad pilis lietuviai nusižiūrėjo ne nuo vikingų, nes žinojo apie jas dar prieš įsikurdami Lietuvos teritorijoje, o ir pats žodis „pilis“ labai panašus į graikų terminą „polis“.¹²

1902 m. pradžioje Basanavičius paskelbė kreipimąsi, kad būtina įsteigti etnografinę draugiją. Lietuviai – „žalia atauga didžiausios senovėje trakų tautos“ ne dėl savo kaltės toli atsiliko nuo kitų europinių tautų, kur kas už ją jaunesnių. Kad pažintų save, tautai reikia etnografinės draugijos, jos mokslinio leidinio, nacionalinio muziejaus ir bibliotekos.¹³

Kokius atgarsius sukėlė Basanavičiaus pastangos įrodyti garbingą lietuvių praeitį? Konstancija Skirmuntaitė antrajame papildytame veikalų „Iš seniausių laikų lietuvių genties“ leidime (Krokuva, 1892) pasinaudojo jo išvadomis ir lietuvių kilmės iš trakų hipotezę laikė turinčia ateitį. Basanavičius parašė knygos recenziją, džiaugdamsis autorės mokėjimu lietuviškais akimis „ant visko žiūrėti“. Nesutiko su teiginiu, kad lavonų deginimo paprotys į Lietuvą atneštas iš Vakarų ar Pietvakarių kraštų, prieštaravo istorikei, kad lenkų kultūros ir krikščionybės įtaką apibūdinusi žodžiu „švelni“, kad „primetanti“ lietuviams vikingų kultūrą... Daktarui nepatiko ir pastaba, esą lietuviai nesukūrė savitos atskiros civilizacijos, bet jis vis tiek siūlė Skirmuntaitės tekstą išversti lietuviškai dar ir todėl, kad cenzūra knygelės neišleisdžia į Rusiją.¹⁴

Jonas Šliūpas veikale „Lietuvystės praeitis, dabartis ir ateitis“ rašė, kad senosios lietuvių kultūros liekanas Majoje Azijoje, Trojos apylinkėse, yra aptikęs daktaras Heinrichas Schliemannas (1822–1890 m.), o daktaras Basanavičius ištyrė, kad senovės trakai ir dakai buvo dabartinių lietuvių ir latvių protėviai.¹⁵ Maironis „Apsakymuose apie Lietuvos praeigą“ rėmėsi vandenvardžių ir vietovardžių panašumu, minėjo lietuvių protėvius prie

Dunojaus (p. 8–9), tą jis pakartojo ir „Lietuvos istorijoje“ (p. 6–7), kurią 1906 m. Peterburge išleido *Lietuvių laikraštis*. Antanas Milukas „Rankvedžio senoviškos istorijos“ pirmoje dalyje, skirtoje Rytų šalims (paskelbta 1898 m.), apgailestavo, kad mūsų bočiai per priverstinius kraustymus nepaliko nei raštų, nei istorinių paminklų, galinčių parodyti pasauliui garbingą senovę ir nuopelnus žmonijai (p. 5), bet antroje dalyje, rašydamas apie Graikiją, įterpė, kad Trojoje kariavę ir lietuvių protėviai, kurie tada trakais ir lidais buvo vadinami (p. 10). Pranas Klimaitis Lietuvos istorijos vadovėlyje pradinėms mokykloms rašė atsargiau ir lietuvių protėvių gyvenimą Balkanuose pavadino neįrodytu spėjimu.¹⁶

Basanavičiaus studijų draugas Vincas Pietaris, remdamasis 1893 m. Tilžėje išleistomis „Etnologiškoms smulkmenomis“, smerkė sulenkėjusius bajorus, kurie nelaiko savęs Gedimino ir Vytauto lizdo ereliais, atsisako garbinęs ir senos lietuvių kultūros. Kartu išdėstė savo nuomonę dėl jotvingių, cituodamas lenkų filologo slavianofilo Edwardo Romualdo Bogusławskio (1848–1917) veikalą, apžvelgiantį „lito-venedų“ ir venedų kalnų pavadinimus ir Europos vandenvardžius.¹⁷ Juozas Adomaitis-Šernas studijoje apie etnologiją, parengtoje remiantis užsienio autoriais, lietuvių kilmę iš trakų vadino neįrodytu spėjimu, pažymėjęs, kad Jonas Žilinskas-Žilius nusiteikęs protėviais laikyti germanų gentis.¹⁸ Kitokia buvo Jono Jablonskio reakcija – sukritikavęs istoriniuose šaltiniuose ir filologų tyrinėjimuose minimų tautų pavadinimų aiškinimą ir laikymą tiesioginiais lietuvių protėviais, parodęs filologines įrodymų spragas, jis rašė nenorintis galutinai sugriauti Basanavičiaus teorijos, bet ragino autorių ateityje remtis tvirtesniais pamatais, ypač kad jo raštai yra išskirtinai vertinami ir daro didelę įtaką bręstančiai lietuvių visuomenei.¹⁹

Romantines lietuvių kilmės teorijas neplanuotai pagarsino kunigo Jono Žilinsko-Žiliaus (1870–1932) referatas, išverstas į prancūzų kalbą ir perskaitytas Etnografų kongrese Paryžiuje 1900 m. rugpjūčio 27 d. Susirinko apie 30 klausytojų, nesant referato autoriaus, turėjusio išvykti į Prūsiją (tekstą perskaitė Stanislovas Geršinskis), diskusijų dėl pateiktos teorijos nekilo, kalba pakrypo spaudos draudimo link. Be lietuvių kilmės iš trakų, Žilinskas plačiai išskleidė ir gotiškąją savo teo-

riją.²⁰ Kongreso sekretorius pažadėjo referatą atspausdinti ne atskira brošiūra, o specialioje knygoje, kad su juo susipažintų daugiau skaitytojų. Tekstą paskelbė ir Juozo Tumo redaguotas pirmasis inteligentijai skirtas žurnalas *Žinyčia*.²¹ Tame pačiame numeryje pasirodė pritariantys ir papildantys Pietario straipsneliai „Seniausios žinios“ ir „König – Kunigas“.

Lietuvių kilmę aiškinančių romantizuotų teorijų buvo ir daugiau. Jonas Šliūpas lietuvius siejo su hetitais, o Juozas Gabrys-Paršaitis 1944 m. Šveicarijoje net išleido veikalą „Lietuvių ir hetitų kalbų giminytė ir priešistorė“ (Marija Gimbutienė neigiamai įvertino šią studiją recenzijoje *Aidų* 1949 m. trečiame numeryje). Lenkų ir vokiečių mokslininkų iškeltas idėjas dėl lietuvių kalbos panašumo į sanskritą plėtojo Vincas Krėvė ir Antanas Poška, bandydami įtvirtinti indiškąją kilmės variantą.²² Trakiškoji teorija tapo plačiau žinoma dėl Jono Basanavičiaus autoriteto ir atkaklių jo pastangų pateikti tos kilmės įrodymus.

Būta ir kandžios kritikos. Socialdemokratas Augustinas Janulaitis parašė pamfletą „Kur lietuvių senovėje gyventa? Patriotiškas vistariškai-arkeologiškas ištyrinėjimas / parašė N. N., D. M. (t. y. D-ras baltosios ir juodosios magijos), prof. nesančio universiteto, sąnarys busenčios lietuviškos akademijos ant Marso ir Mėnesio ir t. t., ir t. t.“, kuriame išjuokė lietuvių kilmės aiškinimams naudotą lingvistinį metodą, dažniausiai paremtą žodžių skambėjimo panašumu. Lietuvių „genijukams“ (kalbama apie Andrių Vištelį, Vincą Pietarį, Juozą Žilinską, Joną Basanavičių) užtenka lingvistinio metodo, antropologiniu ir etnolingvistiniu lai naudojasi užsieniečiai. Parinkti ironiški skyrelių pavadinimai, kaip antai „Lietuviai užkariauna dalį Amerikos, Azijos ir Europos“. Šaipomasi iš Basanavičiaus (tekste Rupkevičė) įrodinėjimų, kad graikai, trakai, skitai buvę tikri lietuviai – taigi taip „atkariavome“ dalį Europos, ji, supelijusi ir paskendus nedorybėse, jau dabar pradeda drebėti ir laukti lietuvių atpildo kaip davatka Paskutinio teismo dienos.²³ Pratarinėje autorius rašo, kad lietuviai chroniškai baiminasi kritikos, leidžiama peikti tik kunigus ir carinę valdžią, o vadinamieji patriotiniai moksliniai „ištyrinėjimai“ neliečiami.

1927 m. Petras Tarasenska „Vadove krašto praeities tyrimo darbams“ rašė, kad jam lietuvių protėvynės

aiškinimas trakologiniu aspektu kelia rimtų abejonių: nors Mažojoje Azijoje ir aptinkama miestų tokiais artimais vardais kaip Kaunas ar Trakai, bet antai kalbininkas Kazimieras Būga lietuvių protėvių gyvenimo pėdsakų ten neradęs.²⁴

Amerikoje trakologijos idėjoms pritarė Vytautas Širvydas, 1937 m. *Studentų žodyje* pateikęs lietuvių paminių istoriniuose šaltiniuose apžvalgą.²⁵

Mokslinės visuomenės reakcija į pagrindinius trakologijos veikalus, pasirodžiusius po 1919 m., Basanavičiui buvo skaudi ir sunkiai pakeliama. Vieninteliu trakiškosios jo teorijos šalininkui užsieniečiui – slovakų kunigui Adalbertui Srbai 1924 m. gegužės 8 d. laiške daktaras guodėsi: „Mano ilgam tylėjimui, rods, buvo dar atsiradę ir kitokių priežasčių – o tai nepasisekimas trakologijos srityje. Man net darosi kocktu, dargi gėda Tamistai prisipažinti, kad Kazio Būgos recenzija Kauno universiteto organe „Tauta ir Žodis“ mano studiją „Apie Trakų ir prygų tautystę“ bjauriausiu būdu išniekino, tiesiog į niekus pavertė, nė kokios vertės jai nepripažindamas. Jei šitą jo negatyvią nuomonę apie mano darbą ir jo išvadą – trakų giminybę su lietuviais – galima skaityti jo apakimu ar sprangumu, tuo dar nema-loniau pasirodė ir prof. Gerulio elgesys su įteiktu jam mano straipsniu apie „Seniausį lietuvių kalbos paminklą“, kurį jis buvo prisižadėjęs, į vokiečių kalbą išvertęs, kokiam vok. laikraštyje patalpinti.“ Tai „buvo man didžiausias smūgis, kokio aš sulaukti nesitikėjau ir kuris be biskio būtų paralyžavęs visą tolimesnį triušą.“²⁶

1926 m. kovo 22 d. laiške Aleksandrui Jakštui-Dambraskui irgi skaudama širdimi rašė: „Gerb. Kun. Profesoriau! Atradęs 1925 m. „Tautoje ir Žodyje“ Tamistos kelis „verba veritatis“ velionio K. Būgos adresu dėliai joje negatyvių pažvalgų į senovės trakių su lietuviais giminybę, aš gailiuosi, kad tie Tamistos žodžiai nebeteko Būgai išgirsti, dar jam gyvam esant. Iš tikrųjų – jau kam kam tik ne velioniui reikėjo tą klausimą be rimtos kritikos pašiepti, neturint trakologijoje nė kokios kompetencijos ir autoriteto. Juk jis visiškai nebuvo apsipažinęs nei su trakių, getų, dakų asmenų vardais ir geografijos nomenklatūra, nei su vienu šios dienos bulgarų vardu-

pavarde, kuriuose yra likę senovės trakių kalbos žymės su lietuviškomis etimologijomis. Tuos visus vardus aš dabar apdirbu – o jų yra šimtai: jie galės papildyti tų genčių kalbos glosas ir jie bus parama mano seniai skelbiamai tezei apie lietuvių su trakiais giminybę. Trakių varduose randame aiškius pėdsakus, kad senovėje ant Balkanų pusiasalio ne tik lietuviškos būta tarmės, bet ir dzūkiškos ir – latviškos, bulgarų gi asmens vardai prirodo, jog slavams V–VI šimtmečiuje įsikuriant ant pusiasalio gyventi, buvo atrasta, rodos, nemaža trakių tautos dalis – kaimiečiai dar neromanizuoti, su kuriais jiems susimaišant ir trakius slavizuojant, priimta nuo jų didelė daugybė asmens vardų – tyrai lietuviškų – kuriais bulgarai lig šių dienų vadinasi.“²⁷

Kiti amžininkai tokį požiūrį vertino kaip daktaro silpnybę, kurią toleravo.

Basanavičius įžvalgiai numanė, kad vienintelis materialus lietuvių protėvių palikimas, regimas amžininkų, – tai pilių liekanos ir piliakalniai. Todėl pirmasis stambus jo darbas – apžvalginis straipsnis „Apie senovės Lietuvos piliis“. Archeologas Raimundas Akavickas laiko jį vienu pirmųjų tokio pobūdžio darbų, kuriame, remiantis rašytiniais šaltiniais, pateiktos svarbiausios piliakalnių, senovės pilių ir įtvirtinimų charakteristikos.²⁸ Būtų įdomu tai palyginti su Motiejaus Valančiaus straipsniu „Apie kalniu-kus Lietuvoje“ (*Lietuviškas balsas*, 1888, nr. 8–10).

Romantinės teorijos apie tautos kilmę neaplenkė ir latvių. Kasparo Ernesto Biezbardžio (1806–1886) su-kurtą teoriją apie jų kilmę iš Herodoto minimų skitų trumpai aptarė Jonas Šliūpas veikalė apie latvių judėjimą.²⁹ Biezbardis 1821–1826 m. Tartu universitete studijavo pedagogiką ir filosofiją, o 1832 m. papildomai išklause matematikos, filologijos ir teologijos kursus. Parengė pirmąją geometrijos vadovėlį latvių kalba, kūrė latvių rašybos lotyniškais raidėmis pagrindus.³⁰ Prisi-dėjo prie jaunalatvių sąjūdžio. Racionalizmo idėjų skleidėjas su antikiniais autoriais susidūrė versdamas jų raštus, pavyzdžiui, Tacito „Germaniją“. Septynerius metus rašytą veikalą autorius išleido 1883 m., o pirmą kartą šią idėją išdėstė 1860 m. Nauja latvių kilmės teo-rija šalininkų nesulaukė. 1888 m. pasirodė Andrejaus

Pumpuro epas „Lačplēsis“, kurio autorius, dirbdamas matininko padėjėju, keturiolika metų laisvalaikiu rinko tautosaką ir gerai susipažino su latvių folkloru. Jis nesisiskelbė neva radęs senovinį rankraštį ir neneigė savo autorystės. „Lačplēsis“ tapo nacionaliniu latvių epu.

Biezbardžio idėją atgaivino 1912 m. Rygoje įsikūrusi Latvių etnografijos draugija, kurios tikslas buvo kaupiti ir skelbti medžiagą, susijusią su senąja latvių istorija, siekiant parodyti, kad jie kartu su lietuviais ir senaisiais prūsais – sena tauta, giminiška arijams, iš kurių per tūkstančius metų išsivystė visos Europos tautos.³¹ 1914 m. Jelgavoje pasirodė J. Lecso knyga „Arijai – latviai“, kurioje įrodinėjama, kad Latvijos teritorijoje kadaise gyveno indiškųjų arijų gentys. Lietuvoje panašią teoriją skelbė smulkių bajorų palikuonis iš Biržų Juozapas Kozakevičius (1858–1940), Panevėžyje 1928 m. išleidęs knygelę „Mūsų protėvių pėdomis (Lietuvių kilmės teorija)“.

Jiřis Polyvka (1858–1913), žymus čekų folkloristas ir baltų tautosakos tyrėjas, padarė įtaką Basanavičiui dėl levų, minimų lietuvių pasakose. Ilja Lemeškinas, paskelbęs Polyvkos ir Basanavičiaus 1907–1909 m. susirašinėjimą, teigia, kad tyrinėjimą „Levai lietuvių pasakose bei dainose ir prygiškai-trakiškoje dailoje“ skelbti *pradėta* 1907 m., o baigta 1919 m. Svarstyta, iš kur, koku būdu ir koku laiku tuos žvėris imta minėti lietuvių ir latvių pasakose, dainose, patarlėse, ar lietuviai senovėje tuos plėšrūnus pažino tiesiogiai, ar galėjo apie juos sužinoti iš kaimynystėje gyvenančių tautų? ³² Atsakyme Basanavičiui čekų folkloristas aiškino, kad pasakų variantuose vieni žvėrys keičiami kitais, geriau pažįstamais. Šiuo vieninteliu atveju daktaras atsižvelgė į specialisto nuomonę, tačiau iki pat mirties stengėsi užbaigti 1888 m. paskelbtą darbų planą, nekreipdamas dėmesio į skeptikus ir kritikus.

Trakologija amžininkų akimis

Mykolas Biržiška, grįžęs iš Jono Basanavičiaus laidotuvių Vilniuje, pasakodamas apie velionį karininkų Ramovėje Kaune 1927 m. kovo pradžioje, pabrėžė, kad mokslinė trakologinių tyrinėjimų vertė nėra svarbiausias dalykas ir tautos patriarcho pomėgį palygino su XVI a.

lietuvių kilmės iš romėnų teorija, nes kiekvienas *Aušros* šalininkas galėjo, panašiai kaip bajoras savo gimine, lietuvių kultūros senumu pasigirti prieš lenkus.³³ Kartu išskyrė ir asmeninį kuklumą. Prezidentas Antanas Smetona per gedulo mitingą Karo muziejaus sodelyje vasario 21 d. Basanavičiaus romantizmą pavadino „sveiku daiktu“, nes lietuvių prosenovės jis ieškojo Mažojoje Azijoje, kad Lietuvą galėtų atrasti Neries ir Nemuno pakrantėse prie Baltijos jūros.³⁴ 1922 m. paskelbtuose prisiminimuose jis rašė, kad dauguma gimnazistų nesuprato vieno pirmųjų trakologinių daktaro tekstų „Žiponas ir žipone auksingumas bei sidabringumas lietuviškun dainun“ (Tilžė, 1885), skaitė vien iš patriotizmo ir susidarydavo bendrą įspūdį, kad žiloje senovėje lietuviai gyveno toli Balkanuose, kad yra kilę iš labai senos giminės, o vietos, iš kurių jie pasitraukė, buvo labai turtingos vario, sidabro ir aukso. Tarpusavyje dar karščiau svarstė, kas geriau Lietuvai: ar pasitraukus į užsienį nevaržomai dirbti tautos labui, ar kaip Vincas Kudirka triūsti savam krašte.³⁵

Laikinosios sostinės rotušėje eksprezidentas Kazys Grinius tą gedulo dieną aiškino, kad daktaras kūrė naują istorinę tradiciją, vienydamas praeities lietuvius su dabartiniais, trakologiniai veikalai, aukštindami lietuvių vardą, darė poveikį jaunosios kartos sąmonei.³⁶ Advokatas O. Finkelšteinas pabrėžė, kad Basanavičius – Vakarų žmogus, europietis, persisunkęs liberalizmo tradicijomis, plačiai supratęs laisvę ir ugdęs tautiečių pilietiškumą.³⁷ Tautininkų oficiozas *Lietuvis* skelbė, kad Basanavičiui mokslas sutapo su publicistika, lietuvių praeitis jam – šventenybė, garbinga ir didinga, daktaras žvelgė į ją romantiko akimis. Buvo populiarus, naivus, stokojo tvirto metodo, bet savo spėjimais, pagrįstais intuicija, kėlė rimtus lituanistikos klausimus, gyvendamas tautos idėją išsižadėjo artimų žmonių ir kaip atsiskyrelis leido dienas tarp knygų ir raštų.³⁸

Vladui Nausėdai, neolituonų leisto *Akademiko* redaktoriui, lietuvių tautinis romantizmas – sveikų tautos jėgų sąjūdis prieš pavergėjus, skirtingai negu lenkų mesianizmas, paremtas Lenkijos dvasine bei medžiagine nepriklausomybe ir noru vadovauti kitoms tautoms.³⁹ Stasys Povilavičius trakologinius tyrinėjimus aiškino Bulgarijoje gyvenusio lietuvio patriotine nostalgija, kai panašus į

lietuvių kalbą garsas ar žodis atrodė tarsi kregždės ar gerės, atskridusios iš Lietuvos. Tad Basanavičiaus trakologija – Tėvynės ilgesio atspindys.⁴⁰ Archeologas Jonas Puzinas tai vertino kaip *Aušros* laikmečio reikalavimą: kad tauta išliktų gyva, istorijos mokslas pasišauna suteikti jai garbingų bruožų iš praeities. Jo nuomone, toji dvasinė situacija paaiškina ilgai trukusį blaškymąsi tarp patriotinio veržimosi prie „malonių tyrinėjimo išdavų“ ir mokslinių istorinės tiesos paieškų.⁴¹ Kiek vėliau Puzinas konstatavo, kad tiek Basanavičius, tiek kiti aušrininkai buvo užsikrėtę niekuo nepagrįstais etimologiniais palyginimais.⁴² Folkloristas Jonas Balys tuos tyrinėjimus vadino romantiko patrioto pastangomis žadinti lietuvių tautą, įrodžius garbingą jos kilmę, pabrėždamas, kad Kazimierui Būgai, sukritikavusiam trakologinius tyrinėjimus, mokslas buvo svarbiau už tautos didybę ar asmens ambicijas.⁴³ Kitokią nuomonę jis išdėstė 1926 m. pabaigoje – teigė, kad Basanavičiaus teorija turi daug nuostabių faktų, su kuriais negalima nesiskaityti, ir yra tikrai rimta.⁴⁴

Mykolas Krupavičius, reikšdamas ne mokslininko, o politikos veikėjo nuomonę, 1927 m. kovo mėnesį paskelbtame memorialiniame straipsnyje retoriškai klausė, kas geriau susipažinęs su „lituanika“, jei ne daktaras Jonas Basanavičius? Ir kas galėtų įrodyti, kad kitų mokslininkų išvados teisingesnės už jo padarytasias?⁴⁵ Pasak Vytauto Bičiūno, romantikams atrodė, kad Lietuvos praeitis slepia savyje tautos sielos paslaptį, o kūryba turinti augti iš jos gelmių. Istorinis Basanavičiaus romantizmas davė impulsą tautiniam atgimimui ir su juo susijusiai literatūrai. Bičiūnas išreiškė įsitikinimą, kad trakologija užčiuopė ieškotiną tiesą – ryšį tarp pagoniško lietuvių ir graikų-romėnų religinių kultūrų.⁴⁶ Pasak jo, romantikai atrado jausmų pasaulį. Fausto Kiršos manymu, daktaras savo darbais siekė parodyti kitoms tautoms, kas yra lietuviai ir kiek brangių dvasios turtų jie turi, o lietuviams bandė atverti akis ir širdis, kad šie pagaliau suprastų, kas esantys. Nors pasitelkdavo ir pasakiškus pavyzdžius, net buvo vadinamas romantiku svajotoju, tačiau svajonė dažnai laimi daugiau negu „tikrovės daviniai“.⁴⁷

Kitaip trakologiją vertino istorikas Zenonas Ivinskis, 1927 m. rašytame Basanavičiaus darbų apibūdinime. Minėdamas konkrečius veikalus religijos tematika, pa-

žymėjo, ką autorius stengėsi įrodyti. „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ įvade apie senovės lietuvių tikėjimą vėlėmis ir nekroktūlą parodomas lietuvių tikėjimas pomirtiniu dvasios gyvenimu, studija suskirstyta skyriais, atsižvelgiant į aplinkybes, kuriomis dvasios pasirodančios. Veikale „Iš trakų ir lietuvių mitologijos smulkmenos“ aptariamas pagoniško lietuvių dievų kaip gamtos galybių garbinimas, ieškant bendrybių su Pietų Europos gyventojų tikėjimais, skyrelyje apie kaukus pateikiama visa žinoma to meto literatūra, citatos iš seniausių ir iš vėliausių šaltinių. Priminės neigiamą Būgos nuomonę dėl Basanavičiaus hipotezės yra lietuvių protėvynę, istorikas teigia: surinkti gausūs šaltiniai ir tekstai, ap sunkinti smulkmenomis ir detalėmis, neleido vertinti jų kritiškai, vertė tenkintis tik „visų faktų inventorišku žinojimu“, tačiau būta gerų intencijų tirti senovės lietuvių religiją tada, kai mažai kas galvojo tą daryti, o sukaupta medžiaga labai pravers būsimiems tyrinėtojams. Pagrindinis priekaištas – nekritiškas XVI–XVII a. humanistų, rašiusių apie lietuvių praeitį ir religiją, tekstų panaudojimas.⁴⁸

Prezidento Antano Smetonos sekretorius Aleksandras Merkelis konstatavo: Jono Basanavičiaus lietuvių kilmės teorija, plačiai žinoma trakologijos vardu, „šiandien mokslininkų sukritikuota ir mums yra svarbi ir įdomi tik patriotiniu atžvilgiu“, tačiau pabrėžė, kad daktaras savo studijas didžiai vertino ir skyrė joms apie 50 metų vaisingo darbo.⁴⁹ *Jaunojoje kartoje* paskelbtame straipsnyje jis rašė: ši graži ir didinga legenda apie tautos kilmę sugretino lietuvius su pačiomis seniausiomis ir kultūringiausiomis tautomis, nors lenkai pravardžiavo lietuvius chamais, chlopais, žemakilmiais žmonėmis, o tamsūs kaimiečiai ar tariami inteligentai, tikėdami tokiais prasimanymais, lengvai išsižadėdavo savo tautybės.⁵⁰

Yra ir straipsnių, pateisinančių Basanavičiaus atkaklumą. Jurgis Kutra *Biržų žiniose* pritarė tvirtam nusistatymui toliau plėtoti trakiškąją teoriją, nors to meto mokslas atmetė tokį tautų giminiškumo ir jų kilmės įrodinėjimo būdą.⁵¹ Zigmąs Kuzmickis oficioze *Lietuva* pareiškė, kad trakologija „savo darbą vis tiktai, reikia pasakyti, padarė“ – būtent todėl Vilniaus lietuviai turi Lietuvių mokslo draugiją.⁵²

Juozas Tumas-Vaižgantas 1921 m. rašė: galima nesutikti su Basanavičiaus ir Šliūpo „aprioristiniu“ me-

todu, kai atsitiktinai pasigaunama idėja, kad lietuviai bus atkeliavę iš „tariamojo žmonijos lopšio“ – Vidurinės Azijos slėnių per Mažąją Aziją ir Balkanų pusiasalį. 1926 m. pabaigoje tautos patriarchą jis vadino XIX a. romantikų Teodoro Narbuto ir Simono Daukanto pasekėju, tikinčiu mokslo galia, savo veiksmais ir darbais brandinančiu patriotizmą. Basanavičius nuosekliai ėjo pasirinktu lietuvybės keliu, altruistiškai atsidavęs vienai idėjai, – visa tai darė jį „tautos konstruktoriumi“, o ne vienu atveju ir „destruktoriumi“. ⁵³ Vaclovas Biržiška 1927 m. pavasarį rašė: per 40 metų Basanavičius surinko gausybę duomenų, nė per plauką nenusileido hipotezės apie lietuvių kilmę iš trakų kritikams, pasekėjais laikė Vincą Pietarį, Joną Šliūpą, Amerikos lietuvių veikėją ir tautosakos rinkinių leidėją Juozą Otto Širvydą, slovakų kunigą filologą Adalbertą Srbą, prie šalininkų, „berods dalinai“, priskyrė Petrą Klimą, Adomą Jakštą-Dambrauską. ⁵⁴ Klimas tarp šalininkų bus patekęs dėl atsargios recenzijos „Apie trakų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon“, paskelbtos *Mūsų senovėje*. Recenzento manymu, veikalo autorius apsidraudė nuo skeptiškai nusiteikusių tautiečių, teigdamas, kad savo uždaviniu laiko ne lietuvių, o trakų-frygų istoriko intencijas. ⁵⁵ Kazimieras Būga 1923 m. recenzijoje rašė, kad šis veikalas, jei būtų pasirodęs 1880–1890 m., ne vieną lietuvių būtų padaręs patriotu, jis pats irgi ta teorija žavėjęsis, daktarui garbę suteikia *Aušra*, pasakų ir dainų rinkiniai, tačiau „Prieraiše“ kalbininkas įspėjo jaunuomenę, kad aklai netikėtų lietuvių kilme iš Balkanų ir Mažosios Azijos, pridurdamas, esą naivu tikėtis, jog dėl pareikštos kritikos Basanavičius atsiskaitys jaunystės klaidų. ⁵⁶

Aleksandras Radžius straipsnyje „Lietuvių tautosaka ir Basanavičiaus teorija apie lietuvių kilmę“ aptarė folkloro įtaką trakiškai teorijai rastis. ⁵⁷

Justas Paleckis 75-ųjų metinių proga sveikindamas „atgimimo tėvą“, kuris savo hipotezėmis kėlė lietuvių tautos savigarbą, pareiškė: „Norisi tarti: gerai, kad Tu ne su mumis, Tautos tėve, o ten, Lietuvos tikrojo sostinėje, kurią Tu esi vertas matyti ir joje būti. Tikrai gal mes neverti savo sostinės, gal neturime gana širdies grynumo jai atvaduoti ir Tau, Tautos Tėve, į akis pažvelgti.“ ⁵⁸

Arčiau mūsų laikų

Algirdas Julius Greimas knygoje „Iš arti ir iš toli“ Basanavičių vadina vieninteliu europinio masto mitologu Lietuvoje, be jo nesame turėję nei vieno lietuvių antropologo. Jis buvo Lietuvos istorijos mitų kūrėjas, o jo studijos apie obuolių simbolizmą, kaukus ir aitvarus nepasunsios iki šiol. ⁵⁹ Istorikas Zenonas Ivinskis 1960 m. rašė: ilgas gyvenimas Bulgarijoje, senojoje trakų žemėje, Basanavičių, stipriai įsigilinusį ir įsijautusį į mūsų liaudies kultūrą, jos folklorą, nuteikė manyti, kad lietuvių tauta gilioje praeityje buvo giminiška klasikinio pasaulio tautoms, būtent graikams ir romėnams. ⁶⁰ Tautos patriarchas buvęs tipiškas praeities mėgėjas romantikas, medžiagos rinkikas, kuriam stigo kritiško požiūrio ir metodo. Pasak istoriko, *labai konkretizuota, romantiškai mitologizuota lietuvių praeitis su savais „dievaičiais“, įdomiomis legendomis ir mitais* padarė didesnę įtaką lietuvių atgimimui negu kritiškos ir autentiškais faktais paremtos, bet perdėm racionaliai nublankintos mokslinės studijos.

Vaido Šeferio manymu, Basanavičius perėmė idealistinį Simono Daukanto požiūrį į ikikrikščioniškąją Lietuvą. Prieš vykdamas į Bulgariją jis buvo jau gerai išstudijavęs Herodoto raštus – pagrindinį trakologijos šaltinį, tuo metu susiklostė ir jo teorija apie lietuvių ryšius su senąja trakų civilizacija, neva paklojusia pamatus visai šiandieninei Europai. Taigi daktaras ieškojo ne argumentų galimiems ryšiams pagrįsti, bet „faktų“, kurie patvirtintų didingą lietuvių praeitį. Vaido Šeferio požiūris artimas Nerijos Putinaitės vertinimams, kad trakologija susijusi su ideologiniu panlietuviybės lauku. ⁶¹

Basanavičius parašė studijų iš istorijos, archeologijos, etnografijos, folkloristikos, mitologijos, kalbotyros, iškėlė lietuvių kilmės iš trakų-frygų hipotezę, kurią visą gyvenimą stengėsi pagrįsti. Buvo didelis eruditas, tačiau neturėjo pakankamo lingvistinio išsilavinimo, todėl daug kur klydo, vis dėlto nemaža dalimi jo pateiktų duomenų remiasi ir dabartiniai tyrinėtojai, kaip antai Ivanas Duridanovas ir Vladimiras Toporovas. ⁶² Zigmui Zinkevičiui trakologija vertinga tuo, kad sukėlė susidomėjimą paleobalkanų ir baltų kalbų giminyste, atkreipė

mokslininkų dėmesį į tų kalbų panašumus (čia Basanavičiaus įnašas neginčytinas). Vis dėlto Zinkevičius daro išvadą, kad tautos patriarcho įdėtas triūsas naudingas tik dėl faktinių duomenų.⁶³

Lietuvos archeologai pripažįsta Basanavičiaus nuopelnus: jis pirmasis pradėjo nuosekliau tyrinėti vėlesnius senkapius ir antropologinius radinius juose, Lietuvos archeologijos akiratį praplėtė pateikęs iki tol nežinotą gausią Pietų Europos ir Vakarų Azijos archeologinę medžiagą, pradėjo spręsti etnogenezės problemas, pasitelkdamas archeologinius radinius.⁶⁴ Bulgarijai jis nusipelnė kaip aktyvus senienų rinkėjas – 80 000 archeologinių radinių yra išpūdingas skaičius net ir kraštui, kuris turtingas senovės vertybių, o Lietuvos mokslo draugijai jis perleido poros tūkstančių antikinių monetų rinkinį.

Kiekvienas trakologinis darbas vertintinas atskirai, konkretizuojant Basanavičiaus darbų novatoriškumą ir nuopelnus konkrečioms sritims. Leonardas Sauka tai jau padarė „Jono Basanavičiaus tautosakos bibliotekos“ tomų pratarinėse.

Bulgarijoje Basanavičius laikomas antropologijos pradininku, beje, šį mokslą jis suprato labai plačiai. Atsiradusi medicinos, gamtos, socialinių ir humanitarinių mokslų sandūroje, antropologija atitiko jo, kaip mediko ir istorijos mylėtojo erudito, interesus. Tirti tautos kilmę reikėjo kompleksinių žinių nuo archeologijos ir mitologijos iki lingvistikos ir medicinos, ypač viliojo greitai modernėjanti kultūros antropologija ir etnografija. Romantinės aspiracijos kaitino vaizduotę, o sparti XIX a. antrosios pusės humanistikos sričių branda teikė vilčių, kad ateityje laukia nemažai atradimų. Trakologinės studijos – aušrininkų idealų ir tautinio romantizmo padarinys.

Pozityvistinės pažiūros, susipynusios su polinkiu į tiriamąjį darbą, skatino Basanavičių atsieti mokslui. Jo darbų kryptį lėmė atgimimo poreikiai – tautos sąmonės ugdytojai pirmiausia turėjo atsakyti į klausimą, kas yra lietuviai. Basanavičius kaupė duomenis, kad pagrįstų lietuvių kilmės iš trakų–frygų hipotezę, rinko tautosaką, kad parodytų lietuvių dvasinės kultūros turtingumą.

Basanavičius nenukrypo į filologinius kraštutinius kaip kai kurie kiti aušrininkai, jo pateikta lietuvių kilmės teorija nenustelbė kitų hipotezių, nepaisant didžiulio jos autoriaus autoriteto. Trakologija nebuvo įrašyta į mokyklinius vadovėlius kaip neginčytina tiesa, o amžininkai ją vertino ne tiek iš mokslo pozicijų, kiek žvelgdami per patriotizmo prizmę. Juozo Ambrazevičiaus žodžiais tariant, atgimstančios Lietuvos legendai priderėjo jos herojus.⁶⁵

Teigti, kad trakologija padarė įtaką lietuvių tapatumui, neturime pakankamo pagrindo. Kita vertus, klaidos ir spėjimai – tai neišvengiami mokslo raidos palydovai.

Kūryba be idealizmo yra beprasmė. Troškimas įrodyti lietuvių kilmę iš trakų įkvėpė Joną Basanavičių ir jis nuveikė daug daugiau, negu būtų įstengęs neturėdamas šio romantinio impulso... ■

¹ J. Basanavičius, Raštai, Antra knyga, Publicistika, recenzijos, Iš gyvenimo kronikos ir laiškų, *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, 15 t., Vilnius, LLTI, 2004, p. 88.

² Lietuviszkieji rasztai ir raštinkai. Raszliaviszka peržvalga parengta Lietuvos mylėtojo, Tilžė, 1890, p. 175.

³ Ibid., p. 194–195.

⁴ J. Basanavičius, Lietuviu „Dunojus“ ir Rimėnu „Danubius“, *Aušra*, 1884, nr. 10–11, p. 347.

⁵ J. Basanavičius, Apie lietuvišką Trakų tautystę, *Žinyčia*, 1900, nr. 2, p. 6.

⁶ Jono Basanavičiaus asmeninės bibliotekos katalogas, sudarė ir parengė S. Narbutas ir D. Narbutienė, Vilnius, LLTI, 2008, p. 438–439.

⁷ J. Basanavičius, Žiponas ir žipone auksingumas bei sidabringumas lietuviškun dainun, Tilžė, 1885, p. 5–6.

⁸ G. Beresnevičius, Lietuvių ir lenkų istoriografija apie lietuvių mitologiją XIX a. pirmoje pusėje. Mitologinės tradicijos įtaka lietuvių identiteto formavimuisi, *Literatūra*, nr. 48 (5), 2006, p. 21–27.

⁹ P. U. Dini, Dar kartą apie lietuvių romėniškosios kilmės teoriją: lingvistinė valakiškojo varianto samprata, *Archivum Lithuanicum*, t. 5, 2003, p. 196–198. Baltų kalbotyros apyaušriai. Baltų kalbų paleokomparatyvistinės sampratos kalbotyros istoriografijos kontekste, *ibid.*, t. 11, 2009, p. 445, 452–453.

¹⁰ G. Beresnevičius, Getų ir jotvingių religinių įvaizdžių paralelės, *Liaudies kultūra*, 2001, nr. 4, p. 11–14; Jazygai, jutungai, jotvingiai: kariai raiteliai nuo Meotidės iki Dunojaus: keli štrichai jotvingių genezės klausimu, *ibid.*, 2002, nr. 2, p. 7–11.

¹¹ *Vienybė lietuvininkų*, 1891-11-04, nr. 44, p. 527–528.

¹² *Vienybė lietuvininkų*, 1892-02-10, nr. 6, p. 71–71–2.

- ¹³ Dr. J. Basanavičius, Ar nereikalinga mums „etnographiška“ draugystė? *Varpas*, 1902, nr. 2, p. 43–45.
- ¹⁴ J. B-s, Konstancya Skirmuntt. Z najstarshych czasow plemienia litewskiego, Krakow, 1892, *Varpas*, 1893, nr. 1, p. 10–11.
- ¹⁵ J. Szliupas, Lietuvystes praeitis, dabartis ir ateitis, Baltimorė, 1897, p. 5.
- ¹⁶ Pranas Klimaitis, Lietuvos istorija, pradedamosioms mokykloms vadovėlis, Vilnius, 1912, p. 4–5.
- ¹⁷ Isz priezasties knygelės P. D-ro Basanavicziaus, „Etnologiškos smulkenos“, *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, 1895-04-15, nr. 8, p. 59–61.
- ¹⁸ Etnologija arba Mokslas apie Žemės tautas, pagal M. Haberlandt ir Letourneau sutaisė Šernas, Chicago, 1903, p. 530.
- ¹⁹ *Varpas*, 1894, nr. 2, p. 29–32.
- ²⁰ Lietuva pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1900 m., Vilnius, 2006, p. 72–73, 139–142. J. Jonas [J. Žilinskas-Žilius], Gudai ir lietuviai, etnografiškas piešinėlis, 1900 m. sausis, Wilkes-Barre, 1900.
- ²¹ Kun. J. Žilinskas, Lietuvių tautos kilmė, *Žinyčia*, 1902, nr. 4–5, p. 1–8.
- ²² Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. XIII, Vilnius, 2008, p. 169–170.
- ²³ Kur lietuvių senovėje gyventa? Patriotiškas vistariškai-archeologiškas ištyrinėjimas, Bitėnai, 1903, p. 9, 24.
- ²⁴ P. Tarasenko, Priešistorinė Lietuva, Vadovas krašto praeities tyrimo darbams, Kaunas, 1927, p. 79, 82–83.
- ²⁵ Vyt. Širvydas, Lietuvių istorijos šaltiniai, Pirmosios tautos Europoje, *Studentų žodis*, 1937, nr. 2, p. 33–34.
- ²⁶ J. Basanavičius, Rinkiniai raštai, Vilnius, 1970, p. 857–858.
- ²⁷ VUBRS, f. 1, s. v. D305, l. 21.
- ²⁸ R. Akavickas, Archeologas Jonas Basanavičius, *Baltų archeologija*, 1994, nr. 2, p. 20.
- ²⁹ J. Šliūpas, Latvių tauta, kitąkart ir šiandien, Plymouth, 1900, p. 204.
- ³⁰ Lietuviškoji enciklopedija, t. 3, Kaunas, 1935, st. 351–352.
- ³¹ M. Кирчанов, Zemnieki, latvieši, pilsoni идентичность, национализм и модернизация в Латвии, Воронеж, 2009, c. 129.
- ³² I. Lemeškinas, Jiržis Polyvka ir lituanistika, arba Kaip Jono Basanavičiaus levai atsidūrė Prahoje, *Tautosakos darbai*, t. XXXV, Vilnius, LLTI, 2008, p. 323–328.
- ³³ Prof. Biržiška apie D-rą Basanavičių ir savo kelionę į Vilnių, *Vilniaus aidas*, 1927-03-10, nr. 28, p. 2.
- ³⁴ A. Smetona, Rinkiniai raštai, Kaunas, 1990, p. 404.
- ³⁵ A. Smetona, Dėl d-ro J. Basanavičiaus 70 metų sukaktuvių, *Švietimo darbas*, 1922, nr. 3–6, p. 253–254.
- ³⁶ Gedulo diena Kaune, *Lietuvos žinios*, 1927-02-23, nr. 43, p. 3.
- ³⁷ O. Finkelšteinas, Ties Basanavičiaus kapu, *ibid.*, 1927-02-21, nr. 41, p. 1–2.
- ³⁸ D-ras Jonas Basanavičius, *Lietuvis*, 1927-02-18, nr. 37, p. 1–2.
- ³⁹ Vl. Nausėdas, Vasario 16-oji ir Basanavičius, *Akademikas*, 1933-02-15, nr. 3, p. 49.
- ⁴⁰ St. Povilavičius, Basanavičius – mūsų garbės narys, *ibid.*, p. 52.
- ⁴¹ Dr. J. Puzinas, Basanavičius lietuvių prosenovės tyrinėtojas, *ibid.*, p. 64.
- ⁴² Dr. J. Puzinas, Lietuvių prosenovė ir kalba, *ibid.*, 1937-05-01, nr. 8, p. 185–186.
- ⁴³ Dr. J. Balys, Basanavičiaus tautosakos darbai, *ibid.*, nr. 3, p. 61.
- ⁴⁴ J. Balys, Basanavičiaus darbai mūsų istorijai, *Panevėžio balsas*, 1926-11-18, nr. 42, p. 3.
- ⁴⁵ M. Krupavičius, A. a. Dr. Jonas Basanavičius, *Židinys*, 1927, nr. 3, p. 190.
- ⁴⁶ V. Bičiūnas, Tarp romantizmo ir realizmo, *Gaisai*, 1931, nr. 4, p. 324.
- ⁴⁷ F. Kirša, A. a. Dr. J. Basanavičius, *Trimitas*, 1927-02-24, nr. 8, p. 228.
- ⁴⁸ Z. Ivinskis, Jonas Basanavičius, *Soter*, 1927, nr. 2, p. 158–159.
- ⁴⁹ A. Merkelis, Jonas Basanavičius, *Mūsų Vilnius*, 1937-02-15, nr. 4–5, p. 58.
- ⁵⁰ A. Merkelis, Mūsų tautos atgimimo patriarkas, *Jaunoji karta*, 1937, nr. 7, p. 128.
- ⁵¹ J. Kutra, Dr. J. Basanavičius. 75 m. amžiaus ir 50 m. literatūros darbo sukaktuvėms paminėti, *Biržų žinios*, 1926-11-28, nr. 40, p. 1.
- ⁵² Z. Kuzmickis, Dr. Jonas Basanavičius, *Lietuva*, 1927-02-18, nr. 39, p. 1.
- ⁵³ Vaižgantas, Basanavičiaus darbų objektas, *Sekmoji diena*, 1921-11-27, nr. 39, p. 4; Doc. J. Tumas, Jono Basanavičiaus reikšmė, *Iliustruotoji Lietuva*, 1926-11-20, nr. 47, p. 374.
- ⁵⁴ V. Biržiška, Dr. Jonas Basanavičius. 1851.XI.22-1927.II.16., *Mūsų žinynas*, 1927-03-04, nr. 35, p. 132–133.
- ⁵⁵ *Mūsų senovė*, 1922, nr. 3, p. 431–435.
- ⁵⁶ *Tauta ir žodis*, 1923, I knyga, p. 413, 417.
- ⁵⁷ A. Radžius, Lietuvių tautosaka ir Basanavičiaus teorija apie lietuvių kilmę, *Židinys*, 1937, nr. 7, p. 20–35.
- ⁵⁸ J. P. Tautos patriarchą sveikinant, *Naujas žodis*, 1926-11-01–30, nr. 21/22, p. 1.
- ⁵⁹ A. J. Greimas, Iš arti ir iš toli, Literatūra, kultūra, grožis, Vilnius, *Vaga*, 1991, p. 31, 77, 89, 410.
- ⁶⁰ Z. Ivinskis, Ikišioliniai lietuvių kultūros istorijos tyrinėjimai, bibliografiškai-kritiška apžvalga, *Aidai*, 1960, nr. 1.
- ⁶¹ V. Šeferis, Tautinė tapatybė lietuvių biografijose (Jonas Basanavičius, Jonas Šliūpas, Vincas Kudirka), *Literatūra*, 2006, *Vilniaus universiteto leidykla*, nr. 48 (5), p. 51.
- ⁶² Lietuvių kalbos enciklopedija, Vilnius, *Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas*, 1999, p. 80–81.
- ⁶³ Z. Zinkevičius, Istorijos iškraipymai, Vilnius, *Katalikų akademija*, 2004, p. 124; Lituanistikos (baltistikos) mokslas ir pseudomokslas, Vilnius, *Lietuvių kalbos institutas*, 2006, p. 15.
- ⁶⁴ P. Kulikauskas, G. Zabiela, Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.), Vilnius, *Diemedis*, 1999, p. 163.
- ⁶⁵ J. Ambrazevičius, Lietuvos legenda ir jos herojus 1918.II.16-1927.II.16-1937.II.16, *XX amžius*, 1937-02-15, nr. 37, p. 3.

Audronė GIRDZIJAUSKAITĖ

MONIKA MIRONAITĖ – MAŽAS ESKIZAS DIDELIAM PORTRETUI

Pamenu, 1973-ųjų žiemą, tais man labai sunkiais metais po tėvo mirties, paskambino Roma Dambrauskaitė iš *Pergalės* žurnalo ir paprašė, kad parašyčiau apie Moniką Mironaitę jos 60-mečio proga. Net šurpas nugarą nuvėrė! Rašyti aktorius, ypač primadonos, portretą labai sudėtinga, nes visi tikisi gražių, iškilmingų žodžių, pašlovinimo be išlygų ir abejonių. Be to, reikia būti įdėmiai sekus portretuojamojo kelią, matyti kaip ant delno visus jo darbus, suvokti, kuo jis išsiskiria iš kitų, kas sudaro jo vaidybos specifiką, o svarbiausia – bandyti pažvelgti į vidų, perprasti vaidybos paskatas, motyvaciją... Arba reikia būti Dana Rutkute, kuri šį žanrą buvo įvaldžiusi ypač puikiai. Man ta užduotis atrodė neįkandama dėl įvairių priežasčių. Viena vertus, nemokėjau, nedrįsau rašyti aktorių portretų, antra vertus, kiek mačiau Monikos vaidmenų, tikrai didelį įspūdį padarė tik Luiza iš „Klastos ir meilės“ (tai spektaklis, matytas vaikystėje), gal dar keli Vilniaus dramos teatre. Rusų dramoje ji buvo jau ne tokia jauna, be to, aistringa, psichologiškai tiksli, koncentruota jos vaidyba kirtosi su šio teatro aktorių anuo laiku kiek forsuota, „parodomąja“ vaidybos maniera. Nors ji stengėsi – Nora, Nastasja Filipovna, Gitel Moska, dar keli vaidmenys buvo tikrai verti dėmesio, – aplinka ir pati teatro estetika (partneriai, scenovaizdis, kostiumai ir kt.) aktorę savaip gramzdino... Geriausiai sekėsi, kai su tvirtu partneriu vaidino kameriniuose spektakliuose – Stellą Patrick Campbell su Borisu Krasilnikovu, Gitel Moską su Artiomu Inozemcevu.

Monika Mironaitė 1966 m.

Tąsyk straipsnį pavadinau „Mažas eskizas dideliame portretui“ ne iš apsimestinio kuklumo, o todėl, kad rašiau ne apie vaidmenis, bet apie pačią Moniką Mironaitę, bandžiau suvokti, kokia tai moteris, apibūdinti jos esmę. Kalbėjau su ja pačia, su daugeliu jos kolegų, aišku, ir su Artiomu Inozemcevu, kurio emocingi pasakojimai davė bene daugiausia peno.

Per pertrauką tarp rytinių repeticijų ir vakarinio spektaklio Artiomus įburbė į mūsų kiemą motociklu, įlėkė į butą ir iš karto, lyg tęsdamas savo vidinį monologą, ėmė kalbėti. Maldavau sustoti, palaukti, kol atnešiu kavos ir pasiimsiu bloknotę, bet jis negalėjo liautis. Atrodė, nemato nei manęs, nei kur yra atsidūręs, iš pradžių nenorėjo ir sėstis, tik plačiais mostais piešė vaizdus, kokie jam iškyla prieš akis, kai prisimena Moniką užkulisuose, scenoje, gastrolėse, privačiame gyvenime. O jiems teko būti arti vienas kito ir pažinti vienas kitą „kiaurai“. Panašu, kad tai buvo paskutinis toks stiprus Monikos jausmų proveržis. Ir ji man apie tai pasakojo, bet šiurkščiai, niekindama savo partnerį, negalėdama atleisti jam išsiskyrimo. O Artiomo karštame, atvirame pasakojime nebuvo nė šešėlio ko nors užgaulaus, negero, dviprasmiško. Jeigu ir užsiminė apie kažką negatyvaus, tai dažniausiai atlaidžiai, su humoru. Atrodė, kad vis dar stebisi jos ištvirme, vidine jėga, gebėjimu bet kokiomis sąlygomis susikaupti, nugalėti scenos baimę ir net ligą. Ir scenos baimę kaip ligą.

Vizitas pas Moniką buvo paskirtas 16 valandą – tokiu metu ji paprastai keldavosi po dienos miego. Kai atėjau, radau ją dar gulinčią, suniurusią, piktą, visiškai nenusiteikusią bendrauti. Atsikėlė, perbraukė ranka plaukus ir piktokai manęs paklausė, apie ką čia dar galima kalbėtis, ar yra kokia prasmė, sakė nežinanti, ar iš viso turi ką pasakyti, o prisiminti praeities apskritai nenorėtų. Paklausė, ar gerčiau kavos. Nuėjome į virtuvę, Monika virė kavą, kalbėjo apie vaikus, apie anūką Roką, sakė esanti prastos nuotaikos ir, jeigu aš ko nors iš jos tikiuosi, tai be reikalo. Geriam kavą svetainėje, abi rūkom. Matau, mieguistumas dingsta, akys skaidrėja. Pasakiau, kad norėčiau parašyti jos kūrybinį portretą, bet blankokai atsi-

menu vaidmenis (buvau pasinėrusi į maskvietišką gyvenimą), be to, man smalsu pažvelgti į tai, apie ką šiaip jau recenzijose nerašoma. Tada ji labai tvirtai ir aiškiai pasakė: teatras – tai pamazgų duobė, į kurią įkritęs to purvo jau niekada nebensuplausei. Atseit teatras ją kaip žmogų supurvino ir sumenkino, nors buvusi daug kam gabi, galėjo būti dainininkė, dailininkė, muzikantė ar net filologė, tada gal tą duobę būtų aplenkusi. Bandžiau ją guosti, sakiau, kad visada buvo reikalinga žiūrovams, kurie ją garbina. Tada ji, jau visiškai pabudusi, plačiai atmerkė akis ir sušuko skambiu balsu: „O mano katorga? Trylika metų katorgos?!“ Apstulbau, nes apie jokią jos tremtį nieko nebuvau girdėjusi, o čia – net trylika metų! Ir staiga suvokiau: „Jūs turite galvoje savo darbą Rusų dramoje?“ – „Taip, turiu galvoje tuos metus Rusų dramoje po partinės organizacijos padu!“ Čia reikėtų prisiminti, kad būtent publika, daugiausia studentija, kaltino Mironaitę, neva dėl jos nusižudė jaunas aktorius Virginijus Ignatonis, todėl 1954 m. paskelbė jai boikotą, reikalavo pasitraukti iš Vilniaus dramos teatro. Taip likimas ją pačiame jėgų žydėjime nubloškė į Rusų dramos teatrą (1955–1968).

Monika po truputį, lyg bodėdamasi, pradėjo skausmingai pasakoti, tarsi per jėgą išplėsdama sujaukto savo gyvenimo epizodus. Nedrįsau nei pertraukti jos, nei įsiterpti su klausimu. Tik kartais, kai sujudėdavau, ji staiga ironiškai klausdavo: „Norit išgirsti tai, apie ką jums jau pasakojo kiti, koks nors Zulonas ar kokia bobelė? O gal jums įdomu, kaip ten buvo su tuo vokiečiu? Taip, vokiečiu tas kulturtrėgeris persekiojo mane. Bet matytumėt jį – toks ryžas, visas šlakuotas!“ – Monika net nusipurtė.

O aš nustėrau: iš tikrųjų jau buvau susitikusi su Petru Zulonu, kuris man papasakojo keletą epizodų iš teatro gyvenimo karo metais, bandė „apšviesti“ keletą tamsių užkaborių. Užsiminė ir apie Mironaitę, ir apie kitas ano meto primadonas, apie jų „nuodėmes“, nusišėdamas, kad ir pats būtų mielai ta nuodėme pasidalijęs...

Visą naktį gėrėm kavą ir rūkėm, ji kalbėjo, o aš tylėjau ir beveik nieko neužsirašinėčiau, tiesiog klausiausi keistos išpažinties... Kartais Monika atsistodavo, prieidavo

prie lango, išėjusi į koridorių kažkam skambindavo, bet netrukus padėdavo ragelį. Kai paklausiau, ko ji taip nerimauja, atsakė, kad Baltušis vėl sėdįs pas kaimynus, kur geria, lošia kortom, ir tai būna dažnai, ji pykstanti, nes toks naktinis gyvenimas „prie gero nenuves“. Ir pridūrė: kol nebuvo prie valdžios, atrodė žmogus kaip žmogus, o „ten – visai supuvo“. Nustebau, iš Monikos išgirdusi tokią charakteristiką, bet taip ir nesupratau, ar mylėjo ji savo vyrą, pavyduliavo jo ar nekenė?

Aktoriai, ypač aktorės, stengiasi sukaupti ir išsaugoti savo archyvą – afišas, spektaklių programas ir fotografijas, laiškus, sveikinimus, gerbėjų raštelius, kaspinėlius, sudžiovintus gėlių žiedus. (Iš to kandžiai šaiposi Strindbergas savo antifeministiniuose romanuose.) Turėjo jų, nors ne per daugiausia, ir Monika Mironaitė. Keletą kartų svečiuodamasi pas ją varčiau fotoalbumus. Moterišku žavesiu ypač spinduliuoja jos jaunystės nuotraukos: veidas, pasak Elenos Žalinkevičaitės-Petrauskienės, buvęs „panašus į atvaizdą kamėjoje“, bet ilgainiui šilta veido išraiška, kerintis akių spindesys išnyksta, harmoniją ir orumą išreiškiantys bruožai buitiškėja. Tik vaidmenų nuotraukose kartais blykstelį buvusio žavesio atšvaitai.

Kas lieka iš aktoriaus vaidmenų? Mūsų laikais – garso ir vaizdo įrašai, filmuota medžiaga, fotografijos. Vartai senų spektaklių nuotraukas ir supranti, kad viskas – scenovaizdis, vaidmenys, atmosfera – fotografo rankose. O jeigu jis nesupranta teatro, nemėgsta jo, nesuvokia jo specifikos (t. y. kertinių šios meno rūšies akmenų), tai ir jo fotografijos tuščios, nieko nesakančios. Archyvuose saugomos šūsnys „paradinių“ portretų, „bendrų planų“, kurie neperteikia nei režisūros pobūdžio, nei spektaklio stiliaus. Monikos fotografijų taip pat šedevrais nepavadinai. Žinoma, jos skirtingos. Ankstyvosios yra geresnės. Sukauptu, įdėmiu žvilgsniu į mus žvelgia jaunutė princesė Kukačinė, bandanti įminti pasaulio paslaptis. Ypač puikios nuotraukos iš Romualdo Juknevičiaus spektaklio „Nora“ – pagrindinės herojės veidas, visa figūra išreiškia ir nerimą, ir ryžtą, skleidžia moterišką žavesį. Jose matyti ne tik anuomet madingas grimas su išdidintomis, tamsiai apvedžiotomis akimis, bet ir juntama iš kino atkeliavusi vokiečių aktorių ekspresionistinės vaidybos dvasia.

Personažus charakterizuoja ir sceniniai jų kostiumai. (Sarah'os Bernhardt, Ellenos Terry, Helenos Modrzejewskos sceniniams kostiumams, kuriuos siuvo geriausi siuvėjai iš autentiškų medžiagų, teatro istorijos knygose skiriami ištisi skyriai, o patys kostiumai eksponuojami pasaulio teatro muziejuose.) Primadonai Monikai Mironaitei likimas pašykstėjo tokios prabangos, ypač sovietmečiu, kai apskritai nebuvo iš ko rinktis. Ant pigiausių medžiagų dažais būdavo piešiami raštai, imituojamos prabangios faktūros. (Iki šiol pasakojamos legendos apie Juozo Miltinio dažyklą ir dažymo „apeigas“.) Monika kartais atsakydavo vilktis jai nepatinkantį kostiumą, o kartais sugadindavo jį savo pačios pridėtomis detalėmis, aksesuarais. Iš tiesų nesuvokiama: ji subtiliai jautė muziką, nusimanė apie dailę, bet imdavo ir pasielgdavo tarsi prasto skonio miesčionė. Beje, ir gyvenime Monika didesnio dėmesio savo drabužiams neskyrė. (Pamenu, po karoėjau su mama Gedimino gatve ir staiga ji man sako: „Žiūrėk, Audrute, anapus eina įžymi dramos artistė Monika Mironaitė.“ Mačiau ten viintelę moterį – nedidelio ūgio, susigūžusią, su keistos formos skrybėlaite ant galvos, rankas susikišusią į kailinę movą. „Ar tai šita?“ – paklausiau nustebusi.) Niekada nemačiau jos originaliai, stilingai apsirengusios. Turėjo moterų gerbėjų ir dažnai net scenoje gaubėsi, man regis, jų dovanotomis kiauraraščiu megztomis skaromis. Nederino daiktų nei formos, nei spalvos požiūriu. Tikrasis originalumas reiškėsi jos gebėjimu jautriai atverti personažo sielą, žavėtis kitų sukurtu grožiu.

Monikos intelektas buvo sinkretiškas, ji viskuo domėjosi, viską norėjo pažinti, patirti – dainavo, skambino pianinu, tapė, daug skaitė, mėgo rašyti. Lankė parodas ir koncertus. Artimai bendravo ir susirašinėjo su Tatjana Nikolajeva, kurios portretas kurį laiką kabėjo virš jos lovos. Žaismingai draugavo su Beatrice Grincevičiūte, Rita Sakaliene (Nidoje lankiausi dailioje jos viloje ant kopos, kartu vaikščiodavome, girdėjau, kaip bangų mūšos fone visos trys dainuoja romansus). Bendravo su įvairių profesijų žmonėmis, ypač su menininkais, aistringai mėgo intelektualinius žaidimus.

Kartą birželį į savo šeimos sodą pakviečiau Vilniuje gastroliavusius Kauno dramos teatro aktorius (tai buvo

Vaitkaus klestėjimo laikotarpis 8-ojo dešimtmečio pa-
baigoje) ir dvi scenos veteranės – Kazimierą Kymantaitę ir Moniką Mironaitę. Sėdėjome po senomis žydinčiomis obelimis prie ilgo stalo, vaišinomės, klausėmės lakštingalų, aptarinėjome ką tik matytus kauniečių spektaklius... Kazimiera su vyno taure rankoje spontaniškai atsistojo ir, pakėlusį akis į temstantį dangų su jau patekėjusiomis žvaigždėmis, ėmė skaityti poeziją, o vėliau Monika, sėdėdama prie žvakių, lyg laumė būrėja užkūrė aktoriams tikrą pirtį – įkinkė į intelektualius žaidimus: pavyzdžiui, dešimt klausimų pateikęs ir išgirdęs tik „taip“ arba „ne“ turėjai atspėti, kokią įžymią personą ji turi omenyje. Tarp talentingo jaunimo abi artistės jau tėsiai pagerbtos ir laimingos.

Mironaitei nereikėjo ilgai mindžikuoti ant pakilimo tako – kūrybinio gyvenimo pradžia buvo netikėta ir sėkminga. Ji pradėjo vaidinti 4-ojo dešimtmečio viduryje, kai susiformavo naujoji lietuvių režisierių karta. Jie spektaklius jau ne tik „organizavo“, bet ir norėjo prabilti savo balsu, mąstė apie savąją epochą. Pirmieji Monikos darbai su režisieriais Borisu Dauguviečiu, Algirdu Jakševičiumi, Romualdu Juknevičiumi atstojo jai teatrinio profilio mokyklą, kokios aktorei neteko baigti (ji buvo „išėjusi“ tik Vlodo Fedoto-Sipavičiaus vadovaujamo Eksperimentinio teatro studiją 1932–1934). Tuo metu ji buvo vienintelė universitetą baigusi aktorė. Reikli sau, žavi ir talentinga, Monika buvo visa galva aukštesnė už kitus.

Pacituosiu Alfonso Nykos-Niliūno žodžius, kuriuos poetas parašė dienoraštyje, kai sužinojo apie Monikos Mironaitės mirtį: „[...] bandžiau prisiminti ją man labiausiai įstrigusiuose vaidmenyse – „Buridano asilė“ ir „Noroje“ [...]; jos nuostabiai gražų šiek tiek įtrūkusį balsą ir dėl to tokių intymų ir tikrą. Aš atsimentu ją tokią permatomą ir lengvą kaip drugelis, ypač šalia visų kitų teatro širšių. „Noroje“ ji buvo nepalyginama ir neprilygstama.

Gerai, kad aš po Vilniaus jos niekur ir niekad nebemačiau, net nuotraukoje, laiko ir fotografų deformuotos.

Anekdotinė digresija. Paskutinį kartą man teko su ja būti tam pačiam kambarį pas Juozą Jurginį, kur mane nusivedė Vytautas Paulauskas. Tatai atsitiko vėlyvą 1942

metų rudenį, tuoj po „Noros“ premjeros. Ten susirinkusioje didelėje kompanijoje buvo ir ji. Dauguma svečių buvo žinomi, bet man asmeniškai nepažįstami žmonės, daugiausia teatralai. Į subuvimo pabaigą staiga aš buvau paskelbtas nebeatsimenu kokio draugijinio žaidimo laimėtoju, kurio dovana – pabučiuoti Norą. Visi sužiuro į mane. Bet aš nespėjau nė išsigąsti: jinai pati priėjo prie manęs ir taip stipriai pabučiavo, jog po to visą savaitę vaikščiojau kaip girtas“ (Alfonso Nyka-Niliūnas, Dienoraščio fragmentai 1978–2000, Vilnius, Baltos lankos, 2003, p. 604).

Vėlesniais metais prie Monikos žavesio ir intucijos prisidėjo neginčytinas meistriškumas, leidęs jai vaidinti įvairaus žanro ir stiliaus pjesėse. Kaskart natūraliai pasinerdama į personažą, ji prikaustydavo žiūrovų dėmesį. O talentas? Pasak Mironaitės, „pirmutinė talento sąlyga – noras pasidalyti, nenugalimas noras pasakyti tai, ką nori pasakyti. Aš visada norėjau kalbėti apie romantiškus, švarius, gražius dalykus...“ Nors konkurenčių lyg ir neturėjo, vis tiek jautė didžiulę atsakomybę ir nė akimirką negalėjo „paleisti vadžių“. Būtent šie Monikos bruožai, šis valingas maksimalizmas leidžia vadinti ją primadona. Geriausiai tą rodo vaidmenys, kuriems jos išorė visiškai netiko, kaip antai Nastasja Filipovna ar Gitel Moska. Kai atsiveria uždanga ir pamatai ją, nedidelio ūgio, kresną, sunkiom rankom ir kojom, jau nebe jauną, persmelkia mintis, kad nieko jai neišeis. Stebi žūtbutinę aktorės kovą už vaidmenį ar su vaidmeniu ir įsitikini, kad didžiulėmis sukauptos valios pastangomis ji tą kovą beveik visada laimi.

Stebuklus apie aktorės dvasinės ir fizinės būklės metamorfozes, prieš jai išeinant į sceną, pasakojo ir Laimonas Noreika: „Man teko matyti tokį vaizdą, kurio ilgai nepamiršiu. Į grimo kambarį įėjo Mironaitė. Susirietus, mažytė, tirtanti, čiaudinti, be balso... Veidas paniuręs ir neišraiškingas, gal net pilkas, atrodė sušalusi, nelaiminga, sena. Aš pagalvojau, kaip ji vaidins trisdešimties su viršum metų artistę, pasaulinę žvaigždę, gražią kaip manekenę? Po keliolikos minučių aktorė jau buvo scenoje – ji vaidino Eliną Makropulos, jos kūnas buvo kupinas jėgos, veidas atspindėjo visus vaidmeniui reikalingus dvasinius niuansus. Viskas ėjosi gerai.

Kūrybai reikalinga dvasinė įtampa, be jos turbūt nė vienas menininkas nekuria. Matyt, Mironaitės talentas tuo ir reiškiasi, kad jai kurti – laimė. Kitas aktorius teatre vargsta, teatras jį alina. Sakykim, nustatytu dienos metu – nori ar nenori – tu turi vaidinti netekimo, praradimo kulminaciją. Ar kiekvienas galėtų? O ji galėjo, nes kaip tik tas visų dvasinių jėgų sukaupimas ir yra jos veiklos ir gyvenimo prasmė. Mironaitė visuomet siekė derinti racionalųjį ir emocinį pradą, ieškojo vidurio tarp dioniziškojo ir apoloniškojo prado. Ji nepanašė į tuos aktorius, kurie laukia sėkmės ar įkvėpimo. Tai, kas aktorės vaidinama, visuomet buvo apgalvota, nušlifluota. Pagrindinis darbo krūvis tekdavo repeticijoms. Jos meistriškumas reiškėsi ne tiek išstobulinta kūno plastika, kiek visu psichofiziologiniu savęs valdymo kompleksu.“

Mironaitė nevaizdavo aistrų, bet veikė jų kurstoma. Scenoje rečiau galėjai pamatyti išorinę temperamento išraišką, dažniau dėmesį prikaustydavo jos veidas – atviras, įkvėptas, ir, žinoma, ypatingas balsas, jo intonacijos. Aktorės jausmų technika buvo tobulesnė už plastiką. Nors ji gebėjo kurti stebuklus ir savo kūnu, kai to reikėdavo. Ilgametis Monikos partneris Alfonsas Radzevičius yra puikiai aprašęs nepakartojamą, legendą tapusią „kraupią ir pašėlusią“ jos pirmosios Noros (1942) tarantelą.

Visus Mironaitės vaidmenis reikėtų skirstyti ne pagal kūrybos tarpsnius, o į dvi rūšis: „autobiografinius“, „savus“ ir „svetimus“. Prie tų savųjų priskirtina pirmoji Nora, Arbuzovo Tania iš to paties pavadinimo pjesės, Liza „Bajorų gūžtoje“ pagal Turgenevą, Larisa Ostrovskio „Bekraitėje“, Anisja Tolstojaus „Tamsos galybėje“, Gitel iš Gibsono pjesės „Dviese sūpuoklėse“, Nastasja Filipovna Dostojevskio „Idiote“, Jerome'o Kilty „Mielojo apgaviko“ Stella Patrick Campbell ir dar keletas. Kurdamas šiuos vaidmenis aktorė, matyt, vadovavosi savo vidine tiesa, intuicija. Atrodo, jeigu ji patektų į savo personažų situacijas, jai kiltų tokios pat emocijos, tokios ar panašios mintys. Štai pirmoji (1942) Nora – kupina meilės, ji jaučiasi laiminga aukodamasi savo vyrui (Rusų dramatos teatre 1959 m. pastatyti „Lėlių namai“ buvo gerokai sociologizuoti, meilės tema nustumta į antrą planą, ir aktoarei jau nepavyko suvaidinti tokio dramatiško No-

ros lūžio kaip Juknevičiaus spektaklyje prieš septyniolika metų), „Bajorų gūžtos“ Liza, serganti meile, – kančių ir dvejonų kamuolys. Balta, trapi, tyra ir pakili – tiesiog nežemiška būtybė. O meilės pakaitalą laikiusi tikrąja meile Gitel Moska, kokia naivi, šviesi jausmų nutvieksta, kokia tyra ir švari finale. Visas pavėluoto moters brendimo procesas prabėga prieš akis. Juntama vidinė aistra, dvasios virpesiai, judesio čia tik tiek, kiek būtina, ir viskas atrodo taip paprasta, lengvai pasiekama.

Mironaitė turėjo savo mėgstamas temas. Ryškiausia iš jų – viską atleidžiančios, pasiaukojamos meilės tema. Tačiau, pasak aktorės, meilė tampa versme tik tada, kai ji nepasotinta. Kaip žemė pavasarį kuria nuostabius dalykus, taip ir meilė žmogų... Ją labiausiai jaudino iliuzijų žlugimas, kančia ir apsisvalymas kenčiant. Aktorė ne tik scenoje, bet ir gyvenime nuolatos nešiojosi tą kančią, sielvartą, ji buvo tarsi nukryžiuota ant nepasitenkinimo kryžiaus, lengvai pažeidžiama ir beginklė. Bet tai nebuvo pesimizmas ar pasyvumas – intensyvūs jausmai, dideli kūrybinės energijos ištekliai leido jai žvelgti į gyvenimą su viltimi, filosofiskai atlaidžiai. Tuos motyvus aktorė rasdavo visur – dramoje, prozoje, poezijoje. Tiesa, pasiaukojamos meilės tema ėmė nykti iš repertuaro.

Vaidybos stiliumi ir darbo metodu Mironaitė – universali aktorė, su pasisėkimu vaidinusi įvairaus žanro ir stiliaus vaidmenis įvairių tautų dramaturgų kūrinuose. Bet nepasakytum, kad vaidindama Norą, Stellą, Nastasją Filipovną ar carienę Aną ji ieškojo nacionalinių bruožų. Ne, nuo scenos skelbė bendražmogiškus humanistinius idealus, o gebėjimas perprasti ir subtiliai perteikti personažo charakterį leido jai pakilti virš nacionalinių ar vietinių problemų. Daugelį vaidmenų paženklino jos asmenybės atspindžiai. Tačiau reikia pripažinti, kad Mironaitės pasaulėjautai buvo ypač artimos rusų moterys – romantiškos ir aistringos, apdovanotos dosnia siela. Didžiąją dalį tokių personažų ji suvaidino Rusų dramatos teatre, kuriame dirbo trylika metų. Jai teko patobulinti rusų kalbos mokėjimą, apsiprasti su nauju kolektyvu, kurti vaidmenis su aktoriais, išėjusiais visiškai kitokią mokyklą ir puoselėjančiais kitokias tradicijas, sunkiomis sąlygomis gastroliuoti po tolimiausius Sovietų Sąjungos pakraščius. Ir tapti šio teatro primadona.

Vilniaus miesto teatras (Akademiniis dramos teatras). Henrik Ibsen. „Nora“. 1942-10-31. Režisierius Romualdas JUKNEVIČIUS, Nora – Monika MIRONAITĖ. Nuotraukos iš LTKM archyvo

Monikos aistrų, pridursime, draudžiamų ar negerų, pasaulis buvo toks stiprus ir slaptas, kad jame susikaupti energija prasiverždavo bauginančiomis iškrovomis. Nežaboti troškimai gali toli nuvesti – į išdavystę, konfliktą, jie apsunkina bendravimą su žmonėmis. Ilgainiui Monikos veide įsirėžė pikta išraiška, ji dažnai atrodydavo „surūgusi“, pilka, negraži. Pamenu du tokius pykčio prieuolius. Pirmą, kai Stasio Ušinsko Marionėčių teatro 50-mečio jubiliejaus rengėjai 1986 m. pavasarį pakvietė ją, vaidinusią pirmajame spektaklyje, į iškilmingą minėjimą Menininkų rūmuose, ji atrėžė, kad niekada kojos nekels ten, kur bus „tas šlykštus tipas“ Fedotas-Sipavičius. Visą gyvenimą ji negalėjo atleisti kažkokios kaltės ar skriaudos pirmajam savo režisieriui. Galima tik nujauti. O antrą kartą pakviesta į kitą to paties teatro jubiliejų, jau po Fedoto-Sipavičiaus mirties, ji atvyko. Žinojau, kad „Lėlės“ teatre bus dvi pirmojo vaidinimo artistės – Ona Mažeikytė ir Monika Mironaitė, todėl atsinešiau dvi ilgas kuplias rožes. Kai priėjau prie Monikos, kuri sėdėjo plačiajame take, nusilenkiau jai ir bu-

vau beįteikianti rožę, netikėtai išgirdau kupiną pasidygėjimo, žemą Monikos balsą: „Tik ne iš jūsų rankų!“ Teko apsisukti ir, visai publikai smalsiai stebint, eiti šalin. Man tas vakaras jau buvo užnuodytas... Bandžiau suvokti – už ką taip? Bet nieko negalėjau prisiminti...

Senstantį, bespalvį, rūškaną jos veidą puošė tik daili burna ir atvira, lyg vaikiška, šiek tiek valiūkiška šypsena, vis rečiau benušvintanti. Ankstesniais laikais ta šypsena puikiai derėjo su balsu, kuris tobulai perteikdavo visų registų skambesį, susimąstymo, nusivylimo, vaiksaus džiugesio intonacijas – visus jausmų niuansus. Tas balsas ypač pa-

vergdavo skambėdamas per radiją, kai netrukėd ir netrikėd joks vaizdas.

Monika buvo puiki skaitovė – nė vieno tuščio, probėgšmais pasakyto žodžio. Ji, rodos, nekėlė sau tikslo skaityti „už poetą“, bet įsijautusi tapdavo Salomėja, Marina Cvetajeva, o jeigu nesusitapatindavo, tai mąstė, svarstė, nerimavo drauge su Kristijonu Donelaičiu, Vincu Mykolaičiu-Putinu, Kaziu Binkiu ar Jonu Strielkūnu. Jos balso nesupainios su jokių kitu. Kartą Palangoje Mironaitė turėjo skaityti Cvetajevos poeziją. Dieną ėjom prie jūros, ji maudėsi, ilgai sėdėjo žiūrėdama į tolį... Atrodė pavargusi, suirzusi, net pikta. Norėjo, kad niekas netrikdytų, nešnekintų... Tai buvo susikaupimas, publikos baimė. Vakare atėjau į Rašytojų vilą jos palydėti. Žiūrim – suknelė ties juosmeniu įplyšusi! Čia pat ant „gyvo kūno“ teko siūti kitos spalvos siūlu, bet va – Monika užsimeta šalį ir jau einam Daukanto gatve skvero link. Kurhauzo salėje susirinko daugybė žmonių. Dabar ir aš ėmiau jaudintis: vasa-rotėjai – savotiška publika. Ar klausys, ar susikaups?

Salėje daug žilų galvų – maskviečiai, leningradiečiai, per savo amžių prisiklausę puikiausių aktorių, gerai išmanantys rusų poeziją. Pirmąsias dešimt minučių dar buvo girdėti šnaresys, o paskui – tylu, tylu. Lietuvių aktorė skaito Cvetajevą jos gimtąja kalba. Pirmoji koncerto dalis buvo energinga, mažorinė, antroji – skaudžiai jaudinanti. Skaitovės ir salės nuotaika susiliejo...

Girdėjau Mironaitę skaitančią daug kartų, bet labiausiai įstrigo vienas vakaras 8-ojo dešimtmečio pradžioje, Naujųjų metų išvakarėse. Į savo namus pakviečiau Universiteto studentus, kuriems dėščiau teatro istoriją, artimus draugus, Vilniaus kvarteto muzikantus ir Moniką, kuri žadėjo paskaityti čigonų poeziją, pačios verstą iš vokiečių kalbos. Kai atidariau duris, pamačiau, kad ji laiko rankoje mažytę žvakidę su degančia žvake: „Tai jums“, – pasakė. Buvau sujau-dinta tokio gesto. Klausėmės Schuberto, paskui Moni-ka sklaidė savo rankraščius ir skaitė lėtai, paisydama specifinio eilutės ritmo, įsiklausydama į savo tariamus žodžius, kartais pakartodama vieną ar kitą strofą. Lyg klausytų savęs: ar taip gerai? Buvo nepaprastai įdomu, klausėmės nekvėpuodami, tarsi bijodami pabaidyti jos kūrybos dvasią...

Monika buvo itin prieštaringa, netgi, sakyčiau, – su-jaukta asmenybė. Iki šiol neįmanoma suvokti, kokios buvo tikrosios jos pažiūros, išsiaiškinti jos poelgių motyvų, suprasti, kokie iš tikrųjų buvo jos santykiai su artimais žmonėmis. Į dar baisesnius jos gyvenimo šabakštynus įvelia dukters – Dagnės Jakševičiūtės knygos apie motiną (viena iš jų sudaryta „Monika Mironaitė: Apie gyvenimą, meilę, kūrybą“, 2002, o kita parašyta „Monikos Mironaitės gyvenimo roman-“as“, 2008).

Vartau Monikos archyvą Teatro, muzikos ir kino muziejuje. Kas vedžiojo jos ranką, kai 1948 m. rašė straipsnį „Tarybinis personažas mūsų teatrų spektakliuose“, išspausdintą *Literatūroje ir mene?* Įdėmiai peržiūrėjusi ir išanalizavusi daugybę spektaklių, aktorė konstatuoja: „Deja, tarybinių personažų galerija mūsų scenose kol kas dar labai negausi. Ne visuomet

aukštą lygmenį pasiekia ir jų traktuotė.“ Tie perso-nažai netrukus tiesiog užtvindė scenas, vos nenu-skandindami viso lietuvių teatro... Beje, pati Monika sovietines moteris vaidino labai nuoširdžiai, su aukštu „tarybiškumo“ koeficientu – iš mano vaikiškos atminties išskyla prosovietinė Tatjana Gorkio „Priešuo-se“, Maša „Kremliaus kurantuose“ (abu spektaklius režisavo Borisas Dauguvietis 1946–1947 m.).

Sunku patikėti, kad minėtą straipsnį parašė artistė, neseniai vaidinusi tokius tyrus personažus kaip Kuka-čin savo vyro Algirdo Jakševičiaus režisuotuose „Mar-ko milijonuose“ pagal Eugene'ą O'Neillą (1938), Nora Romualdo Juknevičiaus, irgi labai artimo jai žmogaus, garsiajame spektaklyje pagal Henriko Ibseno to paties pavadinimo pjesę (1942).

O kaip ją charakterizuoja kalba, išdrožta teatro susi-rinkime 1946-ųjų pavasarį, kai ji meistriškai susidoro-jo su Juknevičium kaip „demoralizuoto teatro“ vadovu ir – čia jau grynai iš „sorealizmo“ pozicijų – kaip su menininku? Ne veltui po to Juknevičius ir buvo ištrem-tas į Telšius vadovauti mėgėjų teatrui. Nejau Monika tikrai taip mąstė? Tikėjo savo žodžiais? Manė turinti teisę mesti kaltinimus žmogui, su kuriuo dar neseniai dirbo ranka rankon? O gal jautė spaudimą ir gelbėjo savo kailį? Keista, kad ji taip nesunkiai perėmė sovietmečio įpročius, kai rašomi skundai dirbo savo bendradarbių ir net šeimos narių elgesio, daromi agitacinio pobūdžio pareiškimai, skelbiamos viešos išpažintys, atsiprašymai, pasižadėjimai...

Šiaip ar taip, scenai – tam keistam ir negailestingam organizmui, kuris kas vakarą miršta ir kas vakarą at-gimsta, dažnai be gailėsčio užbraukdamas tai, ką sukūrė vakar, – Monika Mironaitė atidavė daug dvasinių jėgų ir nervų. Vien tai, kad prie jos gyvenimo ir darbų nuolat grįžtama, kad jos kūryba svarstoma mokslinėse studijo-se, aptariama prisiminimuose, byloja – legenda tebėra gyva. ■

Vilnius – Nida, 2010

MENININKAS ISTORIJOS VERPETUOSE

M. K. Čiurlionio 100-osioms mirties metinėms

Politiniai perversmai, ekonominė suirutė, kultūriniai ir nacionaliniai iššūkiai – XIX–XX a. sandūra buvo sklidina nerimo ir įtampos. Bundančią krašto valstybingumo viltį apkartino spaudos lietuviškais rašmenimis draudimas, kilo nelengvi tautinio apsisprendimo, kalbos ar dvikalbystės klausimai, kurių atžvilgiu nevienareikšmišką poziciją užėmė bažnyčia, ypač įtakinga institucija... Sudėtinga politinio ir kultūrinio gyvenimo kasdienybė į įvykių sūkurį įsuko daugelį lietuvių menininkų.

Druskininkai, kur prabėgo Mikalojaus Konstantino Čiurlionio vaikystė, nuo XIX a. garsėjo kaip populiarus mineralinių vandenų kurortas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse. Vasarotojus viliojo nuostabi gamta, rami aplinka. Čia mielai važiuodavo poilsiautojai iš Rusijos.

Bet po 1863 m. sukilimo miestelių, garsėjusių vasaros karnavalais ir pramogomis, dauguma rusų ėmė laikyti maištininkų centru, keliančiu grėsmę imperijai. Sukilėlių padarytų „skriaudų“ caro valdžia nepamiršo ilgai. Antai 1885 m. *Vilenskij vestnik* rašė: „Atvykęs rusas Druskininkuose pasijaus svetimas, jį lydės nemalonūs praeities prisiminimai. Mat aplinkiniai miškai buvo puikus prieglobstis 1863 m. sukilėliams, o pats miestelis, į kurį suplūsdavo minios lenkų inteligentijos tiek iš karalystės, tiek iš Rusijos šiaurės vakarų krašto, galėjo būti ir tikriausiai buvo viena iš revoliucinės propagandos bazių. Tai įrodyti gali aplinkybė, kad čia nuo 1842 m. yra Romos kata-

likų bažnyčia. O žinome, kur tik įsikurdavo katalikų kunigas, ten būtinai kildavo neapykanta stačiatikių tikėjimui ir rusų vyriausybei.“¹ Straipsnyje rašoma ir apie 1861 m. Druskininkuose vykusias iškilmes, skirtas Liublino unijos 292-osioms metinėms. Kunigas Juzefas Majewskis tada pasakė jaudinantį pamokslą, smerkdamas caro patvaldystę, perpildytoje kurorto salėje visą vakarą skambėjo patriotinės dainos ir po kiekvienos iš jų buvo skanduojama: „Laisvę tautoms!“ Tačiau ši vieša patriotizmo išraiška, turėjusi politinę potekstę, dar negalėjo būti siejama su lietuvių tautiniu atgimimu.

Paauglystėje Čiurlionis „patyrė tam tikrą lenkiško patriotizmo įtaką, esant vis dar labai gyviems vyresniųjų prisiminimams apie sukilimus ir karus. [...] Čiurlionis dar prieš studijas Varšuvoje skaitė ir net persirašinėjo kovingo bei patriotinio turinio eilėraščius apie sukilėlių kovas prieš caro kariuomenę“² – rašo prof. Vytautas Landsbergis.

M. K. Čiurlionis ir pats bendravo su 1863 m. sukilimo dalyviais. Gydytojas J. Markevičius (Markiewicz), Druskininkuose artimai bendravęs su Čiurlionių šeima, rėmęs Varšuvoje studijuojantį Mikalojų Konstantiną, irgi buvo sukilėlis. Smalsus jaunuolis „iš pirmų kūrų“ išgirdo apie sukilėlių tikslus ir jų kovų kainą.

Katalikų bažnyčia, rėmusi sukilėlius, buvo persekiojama carinio režimo ir, beje, Lietuvoje jos padėtis buvo gerokai sunkesnė nei Lenkijoje. Čia ji patyrė

kur kas didesnius suvaržymus, tačiau vis tiek neliko nuošalyje nuo politinio ir visuomeninio gyvenimo.

Caro valdžia sumaniai naudojosi auksine taisykle „Skaldyk ir valdyk“, todėl visomis išgalėmis stengėsi supriešinti, sukiršinti lietuvius su lenkais. Ir tas jai neblogai sekėsi, juo labiau kad stiprėjant lietuvių nacionaliniam nusiteikimui, bažnytinė institucija užėmė tam priešišką poziciją. Antai kunigas Boleslovas Voleiko, į Druskininkus atvykęs 1906 m., pasak Jadvygos Čiurlionytės, buvo aršus šovinistas, kėlęs sau tikslą galutinai sulenkinti kurortą ir kaimą. Jis tuojau pat kaip litvomaną iš darbo bažnyčioje atleido Čiurlionio tėvą.³ Tai buvo skaudus smūgis. Beje, būtent iš tėvo Čiurlionis gavo pirmąsias muzikos pamokas ir supratimą apie muzikos meną, susietą su bažnytinėmis apeigomis ir atitinkamu repertuaru.

Tokių lenkintojų kaip Voleiko Lietuvos bažnyčiose atsirado nemažai. Dauguma lenkų ar nutautėjusių lietuvių, toks buvo ir šis Druskininkų kunigas, aiškino, kad net Dievas nesupranta lietuviškų maldų.

Į politinį gyvenimą M. K. Čiurlionis įsitraukė Varšuvoje. Jis nujautė artėjančią revoliuciją, pritarė savo draugų politinėms pažiūroms. To laikotarpio laiškuose gana detalai aprašė 1905 m. neramumus Varšuvoje. Bet ar sutapo Čiurlionio ir jo draugų lenkų požiūris į nacionalinius išsivaduojamuosius sąjūdžius? Ar pritarė jam artimas draugas Eugenijus Morawskis, kai Čiurlionis nutarė įsilieti į lietuvių tautinį atgimimą? Ką slepia šie Čiurlionio laiško žodžiai: „Mano persikėlimas yra neišvengiamas. Varšuva su savo pamokomis man pasidarė šlykšti.“⁴

Neabejotina, kad „pamokų“ tautinio atgimimo klausimais Varšuvoje jis gavo gal net ir iš artimiausių savo bičiulių. Ir Morawskis, ir kiti dažnai viešėdavo Čiurlionių namuose Druskininkuose, įdomu, kur svečiai jausdavosi atvykę – į valstybingumą praradusią Lietuvą ar į Lenkijos kresus? Juk lenkai siekė atkurti ne ką nors kitą, o tik lenkiškąją Abiejų Tautų Respubliką – *Żečpospolitą*. Tokį tikslą kėlė lenkų inteligentai. Apie kokį nors Lietuvos atsiskyrimą negalėjo būti nė kalbos, lietuvių tautinio atgimimo siekiai Lenkijos spaudoje buvo aršiai kritikuojami...

Lietuvių pastangos išsivaduoti iš carizmo pančių turėjo tam tikrą specifinį aspektą. Po 1863 m. sukilimo bajorai, ir ne tik jie, nebenorėjo toliau sieti savo šalies (Lietuvos ar buvusios LDK) likimo su unijiniu partneriu – Lenkija. Nesantaikos ženklai ryškėjo vis labiau. Kilo natūralus pasipriešinimas lenkų kultūros įtakai. Taigi Lietuvos nepriklausomybės idėją „grūdino“ lietuvių ir lenkų, o ne tik lietuvių ir rusų konfliktas.⁵

Kas padėjo Čiurlioniui apsispręsti, kur link eiti? Kunigo Voleiko elgesys? Lenkų nacionalinis atgimimas? Varšuvos lietuviai? Dailės mokyklos bendramokslis, Lietuvos patriotas Aleksandras Paliukaitis? Meilė Sofijai? Tarp lietuvių ir lenkų didėjanti nesantaika, nors pats Čiurlionis į visa tai nesivėlė? O gal jautrios sielos menininką traukė lietuviškas peizažas, lietuviškų dainų grožis, vidinis ryšys su etnografinė Lietuva?

Stiprios ilgaamžės tautinės ir kultūrinės lenkų tradicijos įkvėpė juos sukilti prieš caro patvaldystę, o lietuviams teko dviguba našta – ne tik priešintis cariniam režimui, bet ir atgaivinti, puoselėti lietuviybę, siekiant išsilaisvinti iš lenkų kultūrinės įtakos. Atėjo lietuvių inteligentijos brandos metas.

O juk tada nelengva buvo net suprasti, kas yra Lietuva, kur Lietuvos sienos, kur geografinės jos ribos. Kur etninė Lietuva? Kodėl lietuvių kalba stumiama iš viešojo gyvenimo? Ar lietuvių liaudies dailė, muzika ras vietą inteligentų širdyse? Sunkių klausimų bundančiai lietuvių šviesuomenei kilo daugybė ir juos reikėjo spręsti nedelsiant.

Visuomenės veikėjas, teisininkas Mykolas Römeris teigė, kad istorijos raida sukūrė dvi Lietuvas – lenkišką ir lietuvišką, o tokiomis sąlygomis tautinis atgimimas neišvengiamas.⁶ Buvo net siekiama, kad ir lenkakalbiai bajorai išmoktų lietuviškai.

Pirmą kartą suabejota įsisenėjusiu dualizmu *gente lituanus – natione polonus* (tautybė lietuvis – pilietybė lenkas). 1906 m. Adomas Dambrauskas-Jakštas knygelėje „Lietuvių balsas į Lietuvoje gyvenančius naujos generacijos magnatus, piliečius ir šlėktas“ jokių kompromisų nepripažino ir skelbė: „Lietuvis – tai

lietuvis, lenkas – tai lenkas, o dabartinė Lietuva yra ten, kur lietuvių liaudies lūpose skamba lietuvių kalba. Lenkas negali būti lietuviu, o lietuvis lenku.“⁷

Antra vertus, Jakštas suprato lenkų inteligentų ir bajorų poziciją, kurią atspindėjo vadinamieji krajojcai: „Susimildami, paaiškinkite man, jei galite, kaip mes, ponai, galėjom nuo lietuvybės atsitraukti, jeigu jos dar visai nebuvo, kaip mes galėjome lietuviškų idealų išsižadėti, jei jie vos tik vakar atsirado?“⁸

Net lietuvių valstiečiai seniai suprato, kad vien su lietuvių kalba toli nenuėisi. Lenkiškumas dažnam lietuviui asocijavosi su aukštuomene ir gera socialine padėtimi.

Čiurlionio vidinę nuostatą atliepia 1863 m. sukilimo dalyvio Otono Zavišos žodžiai – 1904 m. skaudama širdimi jis rašė: „Mums belieka mąstyti apie gimtinę lenkiškais žodžiais, bet lietuviškomis mintimis.“⁹ Argi ne tai buvo skaudusis Čiurlionio gyvenimo leitmotyvas?

Bet išaušo diena, kai ir žodžiai, ir mintys pradėjo lietus lietuviškai. Tai buvo kūrybingas, laimingas ir įdomus vilnietiškas laikotarpis.

Vilnius buvo apimtas nerimastingo politinių ir istorinių lūžių laukimo. Nacionalinio tapatumo, tautinio atgimimo, liaudies meno (muzikos ir dailės) klausimais Čiurlionis nebuvo vienišas. Čia susitelkė tvirtas branduolys žmonių, suprantančių tautodailę, liaudies dainų grožį ir ieškančių kelio į Lietuvos nepriklausomybę, kurios Čiurlionis, deja, nesulaukė.

Vilnietiškas Čiurlionio gyvenimo tarpsnis persmelktas tautinio atgimimo vilčių, o varšuvietiškas paženklintas politiniais įvykiais. Tad nieko nuostabaus, kad politinis motyvas Čiurlionio kūryboje suskambėjo, kūrėjui gyvenant Varšuvoje. Ryškiausia to iliustracija – *h-moll* preliudas op. 11 nr. 3, parašytas 1902 m. Atlikėjai kartais nurodo, kad jis sukurtas lenkų sukilėlių dainos „Su gaisrų dūmais“ tema.

Kompozitorius Juzefas Nikorowiczius 1846 m. sukūrė pjesę fortepijonui ar vargonams, pavadinęs ją „choralu“. Įkvėptas šios melodijos, poetas Kornelis Ujejskis sukūrė poemą *Z dymem pozarow, z kurcem krwi bratnej, Do ciebie Panie bije ten głos* (su gaisrų

dūmais, su pralietu brolių krauju į Tave kreipiuosi, Viešpatie). Joje piešiami žiaurūs vaizdai, kruvinos išdavystės, kviečiama į kovą ir prašoma Dievo pagalbos. Giesmėje išreikštas tvirtas tikėjimas savo teisumu.

Choralas greitai išpopuliarėjo, įgijęs lenkų tautinės giesmės ar himno reikšmę. „Su gaisrų dūmais“ labai dažnai skambėjo ir per 1905 m. neramumus. Tad Čiurlioniui ji buvo ne šiaip sau eilinė dainelė ar giesmelė, kurią gieda sukilėliai, patriotiškai nusiteikę bičiuliai, o gal ir jis pats. Choralas plačiai skambėjo atėjus „Tautų pavasariui“ – 1848–1849 m., kai Europoje vyko revoliucijos. Vėliau jis tapo 1861, 1863 m. sukilėlių himnu.

Mažorinė giesmės dermė, ryžtinga melodija, nesudėtinga harmonija asocijavosi su maištinga dvasia, kuri kviečia į kovą ir tiki pergale. Tai būdinga slavų revoliucinėms dainoms...

Neabejotina, kad giesmę „Su gaisrų dūmais“ Čiurlionis buvo daug kartų girdėjęs, tačiau kodėl choralas suskambo jo kūryboje?

Čiurlionis preliude tiesiog pažodžiui ar panačiui pakartojo choralo melodiją, bet jo pjesėje nėra nei patoso, nei ryžto, nei optimizmo. Yra tik slegiantis ilgesys, liūdesys, vidinis nerimas ir įtampa. Netgi vidurinėje – pragiedrėjimo dalyje girdėti skausmingos intonacijos, gan aštrūs akordų deriniai. Šį preliudą galima traktuoti kaip Čiurlionio minčių seką, atspindinčią jo santykį su politiniais neramumais, vidinius išgyvenimus ir ramų išorinį santūrumą.

Kai aptariamoms dailės ir muzikos sąsajoms, apeliuojama į Čiurlionio paveikslų muzikalumą. Į tai kreipia patys paveikslų pavadinimai. Chronologiškai preliudas artimas septynių paveikslų ciklui „Laidotuvių simfonija“. Tad paieškokime paralelių ir palyginkime fortepijoninį preliudą su „Laidotuvių...“ ciklu, nors aiškinti muzikos kūrinius ar paveikslus – keblus užsiėmimas.

1903 m. rugsėjį Varšuvoje Čiurlionis tapė nenustatytą simbolinį paveikslą, vėliau ėmėsi „Laidotuvių simfonijos“. Mirties temą dailininkas pasirinko, tikėtina, ne vien todėl, kad buvo stipriai paveiktas

Varšuvoje matytų Edvardo Muncho grafikos kūrybų.

„Laidotuvių simfonijai“ artimas ir paveikslas *Trwoga* („Pavojus“, 1902 m.) Čiurlionis rašė: „Rusijoje artinasi audra.“ Intuicija jo neapgavo. Tą patį teigia paveikslas *Trwoga*. Prof. V. Landsbergis jį sieja su artėjančia revoliucija – net girdi drobėje nutapyto varpo skambesį: „Patį pavadinimą galima laisvai versti „Perspėjimas“ arba „Nuojauta“, o kokio ji pobūdžio, kas nujaučiama – didelis gaisras – matyti iš paties paveikslo, kaip perspėjimas, arba nuojauta.“¹⁰

Čiurlionio „Laidotuvių simfonijoje“ nėra pačių laidotuvių. Yra kažkokią žinių nerimastingai skelbiantis varpas ir karūna. Gal tai jai skirti varpo dūžiai, pranašaujantys mirtį? Toliau ilga, labai ilga didelės, beveidės minios kelionė dieną ir naktį per šviesą ir tamsą. Dangus niukiasi, tirštėja tamsa. Pilkšvi siluetai, apšviesti vilties, o gal vėlių žiburėlių, lėtai slenka gilios, baugios bedugnės pakraščiu tolyn. Kur link? Čia nėra kryžių, nėra kapinių, nėra kapo duobės. Tik tamsūs šešėliai, panyrantys į nežinią.

Vienintelis laidotuvių simbolis – karstas, kuris priklauso mirties simboliui – giltinei. Čia valdo ji. Gal tai tik nuojauta, tik mirties vizija? Gedulo procesija dingsta, jos nebėra. Liko tik tylą, sąstingis, skausmas, vienatvė, tamsa ir laukimas.

O apie ką byloja preliudas? Melodijos potekstė aiški: liejasi brolių kraujas, apima netekties sielvartas, vidurinėje dalyje pasigirsta vilties gaida, prošvaistė, bet ir čia sąskambiai aštrūs. Tai vienintelis žinomas Čiurlionio fortepijoninis kūrinys, kuriame kairėje pusėje lėtai, vienodai, atkakliai tarsi sunkūs žingsniai viena paskui kitą rikiuojasi ketvirtinės natos ir akordai tyliai užgęsta tarsi gedulingos procesijos žingsnių aidas „Laidotuvių simfonijoje“.

Jau minėjau, kad choralas „Su gaisrų dūmais“ greitai išpopuliarėjo. Savitai šį choralą 1877 m. panaudojo rusų kompozitorius Modestas Musorgskis vokalinio ciklo „Mirties dainos ir šokiai“ paskutinėje dalyje „Karvedys“. Tai fatališkas garsovaizdis – žuvusiųjų mūšio lauke maršui, kraupiai aukų eisenai vadovauja giltinė. Tačiau, pasak lenkų muzikologės Teresos

Maleckos, cituojant lenkiškos giesmės melodiją šioje ciklo dalyje atsiranda tam tikra teksto ir muzikos priešprieša.¹¹

Verčia susimąstyti keli panašumai: Musorgskio mirusiųjų maršas su karvedžiu/giltine ir Čiurlionio procesija, einanti į nežinią, vedama giltinės, triumfuojančios ant karsto. Ir Musorgskis, ir Čiurlionis pasirinko tą pačią *h-moll* tonaciją. Ar tai tik sutapimas?

Choralą „Su gaisrų dūmais“, kaip ryškų lenkų patriotinės giesmės vaizdinį, 1915 m. simfoniniame preliude *Polonia* (op. 76) panaudojo Edvardas Elgaras, dedikavęs jį Ignacui Paderewskui ir Emiliui Mlynarskiui, paprašiusiam, kad kompozitorius sukurtų kūrinį, paremtą lenkų nacionaline muzika. Tikėtina, kad Paderewskis ir bus pasiūlęs kompozitoriui šį populiarių choralą. Belieka priminti, kad Mlynarskis gimė Kybartuose, vedė Oną Grincevičiūtę, būsimosios dainininkės Beatricės tetą, ir paveldėjo Ilguvos dvarą, kuriame lankydavosi ir jo bičiulis Paderewskis.

M. K. Čiurlionis gyveno kūryba – tai buvo tikrasis neaprepiamai erdvus jo minčių pasaulis. O likimas lėmė jam gyventi sunkiais, lemtingais istorinių virsmų laikais ir patirti šio žemiškojo pasaulio šviesiasias ir tamsiasias puses... ■

¹ R. Griškaitė, *Mineralinis miestelis*, Vilnius, 2003, p. 77.

² V. Landsbergis, *Visas Čiurlionis*, Vilnius, 2009, p. 15–16.

³ J. Čiurlionytė, *Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį*, Vilnius, 1970, p. 24.

⁴ M. K. Čiurlionis, *Apie muziką ir dailę*, Vilnius, 1960, p. 204.

⁵ V. Trumpa, *Lietuviai XIX amžiuje*, Chicago, 1989, p. 49, 61 ir kt.

⁶ M. Römeris, Lietuvos-lenkų santykių problema, *Naujoji Romuva*, 1940, nr. 18–19.

⁷ [A. Dambrauskas-Jakštas], *Głos Litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie*, Kowno, 1906, p. 22.

⁸ A. Jakštas, *Tris pašnekesiai ant Nemuno kranto: Nykėtukai. Didvyriai. Lenkai*, Kaunas, 1906, p. 47.

⁹ O. Zawisza, *Litwini w Litwie*, Wilno, 1907.

¹⁰ V. Landsbergis, *Visas Čiurlionis...*, p. 140.

¹¹ T. Malecka, *Słowo, obraz i dźwięk Modesta Musorskiego*, Akademia muzyczna w Krakowie, 1996, s. 80–81.

BAUDŽIAVA LIETUVOJE – SĄLYGOS, ŽLUGIMAS, PAMOKOS

Lygiai prieš 150 metų, 1861 m. kovo 3-iąją Rusijos caras Aleksandras II pagaliau ryžosi panaikinti baudžiąvą – specialiu manifestu iškilmingai paskelbė, kad „baudžiauninkai gaus nustatytu laiku visas laisvų kaimo gyventojų teises“.¹ Aišku, Europos kontekste tai buvo smarkiai pavėluotas sprendimas, nepaisant to, jis vis tiek labai svarbus, turėjęs didelę įtaką ir Rusijos imperijos, ir Lietuvos likimui, paspartinęs ekonomikos ir kultūros raidą. Kad geriau suprastume ir įvertintume šio įvykio reikšmę mūsų krašto ir tautos istorijai, nusikelkime į dar tolimesnę praeitį ir trumpai aptarkime, kas gi ta baudžiaiva, kaip iki jos panaikinimo gyveno mūsų protėviai?

Tai ypač svarbu todėl, kad moderni lietuvių tauta XIX a. antrojoje pusėje atsirado beveik išimtinai iš valstiečių, t. y. iš buvusių baudžiauninkų ir jų palikuonių. 1897 m. Rusijos gyventojų surašymo duomenimis, net 93,3 proc. visų lietuvių buvo valstiečiai,² kaimo žmonių atkaklumas lėmė, kad išliko lietuvių kalba, tradicijos, kultūra, juk tai jie atlaikė caro valdžios, dvaro, mokyklos, Bažnyčios užmojus nutautinti kraštą – arba polonizuoti, arba surusinti.

Lietuviškojo feodalizmo ypatybės

Paprastai feodalizmas apibūdinamas kaip ekonominė visuomenės santvarka, pagrįsta monopoline

viešpataujančios feodalų klasės teise į žemės nuosavybę. Tą žemę priverstinai ir veltui turėjo dirbti valstiečiai baudžiauninkai, dažniausiai neturintys jokių teisių, o ypač teisės palikti savo ponus. Tai ir buvo baudžiaiva. Beje, šį žodį 1590 m. pirmasis pavartojo Mažosios Lietuvos šviesuolis Jonas Bretkūnas (1536–1602) Biblijos vertime.³ Baudžiauninkų padėtis nedaug skyrėsi nuo vergų padėties, ir žmonės vietoj dabar įprastos „baudžios“ dažniau sakydavo „vergystė“. Istorikas Simonas Daukantas šiuos žodžius vartojo kaip sinonimus. Terminas „vergystė“ pavartotas ir caro manifesto vertime į lietuvių kalbą, rusų valdžia vis dėlto leido jį platinti, nors ir nepripažino sąvokų *Lietuva*, *lietuvių kalba*.

Tikroji vergija Lietuvoje niekada nebuvo plačiai paplitusi, senų senovėje kaimuose gyveno laisvieji valstiečiai, kurie tą laisvę labai brangino. Todėl taip narsiai gynėsi nuo kryžiuočių ir kalavijuočių, nešusių ne tik krikštą, bet ir tautinę nelaisvę, ir baudžiąvą. Šią atkaklaus mūsų protėvių priešinimosi atėjūnams priežastį akcentavo ir Simonas Daukantas, ir Jonas Basanavičius.⁴ Tačiau sėkmingai išvengę kryžiuočių jungo, Lietuvos kaimo žmonės pakliuvo į savųjų ponų, bajorų priespaudą. Taigi baudžiauninkais pas mus buvo paversti ne vergai, kaip daugelyje šalių, suteikiant jiems minimalias teises, o laisvieji valstiečiai – jų teises ir laisvę maksimaliai ap-

ribojant. Evoliucija vyko atbula kryptimi. Šį procesą aprašė istorikas Juozas Jurginis, ištyręs, kaip atsirado baudžiauninkų prototipai: *kaimynai*, nusigyvenę valstiečių bendruomenės nariai, ir *veldamai* – valstiečiai, kuriuos didysis kunigaikštis atiduodavo valdyti ir išnaudoti bajorams. Plečiantis žemės ūkio produktų rinkai, didėjant jų paklausai šalies viduje ir užsienyje, baudžiauninkais tapo ir vadinamieji karališkieji valstiečiai.⁵ Baudžiava Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje išgalėjo pamažu – maždaug nuo XIII a. iki Valakų reformos 1557 m. Trečiasis Lietuvos Statutas, pasirodęs 1588 m., galutinai nubrėžė ribą tarp bajorų, kilmingųjų, ir valstiečių, baudžiauninkų, luomų. Neišspausdintoje „Lietuvos istorijoje“ Jurginis pabrėžė, kad pas mus, skirtingai nuo kaimyninių šalių – Rusijos, Livonijos, baudžiatvius santykius įtvirtino savos valdžios institucijos, be didesnės įtakos iš šalies.⁶ Taip nusistovėjo ir baudžiauninkų prievolės ponams ar jų vietininkams, o jos ne visur buvo vienodos.

Baudžiauninkai buvo skirstomi į lažininkus ir činšininkus. Pirmieji buvo kur kas labiau engiami, nes turėjo eiti *lažą* dvarui – dirbti jam su savo arkliais ar jaučiais, su savo inventoriumi ir maistu nuo saulėtekio iki saulėlydžio, po 3–5 dienas kiekvieną savaitę, o juk reikėjo prižiūrėti ir savo ūkį. Činšininkai vietoj lažo mokėjo dvarui žemės nuomos mokestį – *činsą*, aišku, jiems gyventi buvo lengviau, bet tokių visada buvo mažuma, pavyzdžiui, 1790 m. Vilkmergės (Ukmergės) paviete jie sudarė tik 18,4 proc. visų baudžiauninkų. Be šių prievolių, dar buvo *gvoltai* – per darbymetį dvarui turėjo dirbti visi darbingi šeimos nariai, net žindomus kūdikius tekdavo palikti be priežiūros namuose. Buvo *šarvakai* – tai statybos, kelių taisymo darbai, sargybos prievolė ir t. t.

Šių dienų požiūriu tai ne kas kita, o priverčiamieji darbai, čia vienintelis stimulus, kad būtų dirbama daugiau ir geriau, – bausmės. Ponai ir prievaizdai sugalvodavo jų įvairiausių, istorikai nustatė daugiau kaip dešimt, pradedant „paprastu“ plakimu rykštėmis ir baigiant įmantriausiomis, sadistinėmis bausmėmis – tai suluošinimas, „sodinimas ant totoriškos kumelės“ ir t. t.⁷ Gal todėl ir atsirado žodis *baudžia-*

va, kuris visų pirma asocijuojasi su bausme, smurtu, prievarta?

Baudžiauninkai kentė ne tik sunkų darbą ir bausmes – jie buvo visiškai beteisiai žmonės, ponai galėjo elgtis su jais kaip panorėję. Galėjo ir negyvai užplakti, atimti sūnų ar dukterį gašliems savo potraukiams tenkinti, kartais parduodavo ar išmainydavo net visą kaimą. Mano lietuvių kalbos mokytojas Juozas Žiurlys, studijų metais keliaudamas po Lietuvą su švedų mokslininkais, Žemaitijos viduryje aptiko latvių kaimą – pasirodo, kadaise, baudžiatvius laikais, vienas ponas, gyvenęs Latvijoje, visus jo gyventojus išmainė į šunis...⁸

Žiauriai engiamiems baudžiauninkams nebuvo kur ieškoti teisybės ar pagalbos – valdžia paprastai palaikydavo ponų veiksmus. Todėl vargšai galėjo tik melstis arba skandinti savo kančias degtinėje, tiesa, tarp jų atsirasdavo drąsuolių, kurie imdavo maištauti. Didžiausias iš sukilimų įvyko Šiaulių ekonomijoje – valdiškame dvare 1769 m.,⁹ mažesni – Anykščių dvare 1545 m., Užpalių dvare 1834–1840 m. ir kitur.¹⁰ Žinoma, tuos sukilimus žiauriai numalšindavo.

Verta paminėti dar vieną lietuviškosios baudžiatvius ypatybę: rusų, lenkų valstiečiai vergavo tegul ir piktiems, bet vis dėlto saviems ponams, o mūsiškiams tie engėjai buvo dar ir svetimi. Tiesa, jų protėviai buvo daugiausia vietinės kilmės, lietuviai, bet jų ainiai vėliau, po Liublino unijos (1579 m.), nusprendė, kad geriau būti lenkais, todėl atsižadėjo savo tautos ir kalbos. Lietuvos dvarininkai niekino, žemino tuos, kurie jiems dirbo ir krovė turtus, ne vien todėl, kad priklausė žemesniajam luomui, bet ir todėl, kad laikėsi kitokių papročių ir tradicijų, kitaip kalbėjo. Viena vertus, tai sunkino priešpauą, antra vertus, žadino tautinę sąmonę ir žmonių pasipriešinimą.

Nors baudžiauninkų gyvenimas buvo labai sunkus ir LDK laikais, bet 1795 m., kai Lietuvą okupavo Rusija, jis dar pasunkėjo. Didėjo ponų savivalė, atsirado naujų prievolių, iš kurių pati sunkiausia – privaloma tarnyba caro armijoje net 20 ar 25 metus. Vien iš Kauno gubernijos 1843–1855 m. į rekrutus buvo paimta 24,5 tūkst. vyrų.¹¹

Vergystė baigiasi

Šiandien, ypač po Rusijos ir Vokietijos totalitarinių režimų siaubingų eksperimentų, tikrai nebereikia įrodinėti, kad priverstinis darbas mažai efektyvus. Tačiau daugelį amžių jis laikytas normaliu, teisėtu, ir tik laipsniškai, labai pamažu tarp valdančiųjų klasių ėmė rasti žmonių, suprantančių, kad tokios prievartos reikia atsisakyti, nes tai amoralu ir, svarbiausia, – nepraktiška. Pirmieji tą įvertino skandinavai: Norvegijoje, kur baudžiava ir taip buvo švelniausia, lažas išnyko jau XVII a., Anglijoje visi baudžiavos pėdsakai dingo 1672 m. – valstiečiai gavo laisvę, bet be žemės, Prancūzijoje feodalizmą likvidavo 1789-ųjų revoliucija, Prūsijoje, Lenkijoje tą įvykdė Napoleonas 1807 m.

Rusijoje baudžiava išsilaikė ilgiausiai – iki 1861 m. ir net ilgiau. Tiesa, kai kuriose jos dalyse valstiečiai laisvi, nors ir be žemės, tapo gerokai anksčiau: mūsų kaimynus latvius, estus valdę vokiečių bajorai jau XVIII–XIX a. sandūroje suprato, kad baudžiavinis ūkis neperspektyvus, todėl įrodinėjo carui, kad baudžią reikia panaikinti. Tą padaryti jiems pavyko jau 1816–1819 metais,¹² ir tai viena iš svarbiausių priežasčių, kodėl kaimynai gyveno geriau už mus.¹³ Dar anksčiau laisvę gavo mūsų Užnemunės valstiečiai – 1807 m., Napoleono viešpatavimo krašte laikais, tačiau tą laisvę apsunkino daugybė sąlygų ir prievolių, todėl dvarininkų galimybės išnaudoti valstiečius ten nesumažėjo.¹⁴

Kai kurie Lietuvos dvarininkai išlaisvindavo valstiečius savo iniciatyva, tokių faktų būta net XVII a.¹⁵ Vilnios dvarininkas Povilas Ksaveras Bžostovskis, siekdamas suintensyvinti savo ūkį Pavlovo dvare dabartiniame Šalčininkų rajone, 1769 m. ėmėsi radikalaus eksperimento: suteikė baudžiauninkams laisvę, išdalijo jiems žemę, lažą pakeitė činšo mokesčiu, leido verstis amatais, prekiauti savo produkcija, negana to – įkūrė vadinamąją Pavlovo respubliką su seimu, išdu, kariuomene ir net savais pinigais. Dvaro pajamos padidėjo dvigubai.¹⁶

Panaikinti baudžią skatino ir gana dažni valstiečių maištai, kurie, nors būdavo žiauriai nuslopinami, pridarydavo ponams didelių rūpesčių ir nuostolių –

kartais net javai laukuose likdavo nepjauti.¹⁷ Dėl to savo susirūpinimą carui pareiškė net jo žandarų vadas Aleksandras Benkendorfas: „Baudžiava – tai parako rūšys po valstybės rūmais ir tuo pavojingesnis, kad kariuomenė sudaryta iš valstiečių.“¹⁸

Nepaisant to, pasipriešinimas permainingoms buvo milžiniškas – didelė Rusijos dvarininkų dalis kategoriškai pasisakė prieš baudžiavos panaikinimą, tiesa, Lietuvoje tokių buvo mažiau.¹⁹ Tenka pripažinti, kad ir dalį valstiečių permainingos baugino: jie sunkiai įsivaizdavo, kaip reikės gyventi be ponų – savarankiškai.

Vis dėlto šią problemą caro valdžiai teko spręsti, ir tą ji pradėjo daryti nuo valstybinių valstiečių, t. y. nuo valstybės išdui priklausančių dvarų vakarinėje imperijos dalyje. 1839 m. gruodį Nikolajus I pasirašė Nuostatus apie valstybinių dvarų valdymą vakarinėse gubernijose ir Balstogės srityje, kuriuose buvo išdėstyta reformos tvarka.²⁰ Taktiniu požiūriu tai buvo protingas pasirinkimas: šių gubernijų žemės ūkis buvo našesnis, be to, valstybinių valstiečių buvo gerokai mažiau: 1861 m. duomenimis, Vilniaus gubernijoje jų buvo 200 tūkstančių, o baudžiauninkų, priklausančių ponams, – 410 tūkstančių, Kauno gubernijoje atitinkamai 208 ir 235 tūkstančiai.²¹

Bet svarbiausia – šie valstiečiai buvo kur kas geriau pasirengę tokiai radikaliai reformai, nes ir iki jos turėjo geresnes darbo ir gyvenimo sąlygas: tik 43 proc. valstybinių dvarų vertė valstiečius eiti lažą, kiti baudžiauninkai mokėjo činšo mokesį, o privačių dvarų net 62 proc. reikalavo atlikti lažą. Valstybinių dvarų valstiečiai kartais net vadinami laisvais žmonėmis, tai, žinoma, netiesa, jų laisvė buvo apribota, tačiau dvarų valdytojų savivalė buvo mažesnė, o baudžiauninkų prievolės, tarp jų ir činšo dydis, būdavo surašomos oficialiuose dokumentuose – dvarų inventoriuose.

Baudžiavos panaikinimas valstybiniuose dvaruose vyko palyginti ramiai, per keliolika metų, iki 1857-ųjų, visi buvę jų baudžiauninkai tapo laisvais žmonėmis, savo sodybų ir dirbamos žemės savininkais, tiesa, už tai jiems teko susimokėti. Gavę laisvę 20–30 metų anksčiau negu privačių dvarų baudžiauninkai, šie valstiečiai įgijo nemažą pranašumą, ne veltui iš jų

kilo ir daugelis nepriklausomos Lietuvos kūrėjų, pavyzdžiui, broliai Petras, Jonas ir Antanas Vileišiai, Steponas Kairys ir kiti.

Baudžiovos panaikinimas privačiuose dvaruose vyko skausmingai, net dramatiškai. Caras bijojo, kad jo manifestas paskatins valstiečių neramumus, todėl iš anksto parengė kariuomenę jiems malšinti.²² Taip daug kur ir atsitiko: valstiečiai buvo nepatenkinti, kad reforma vyksta lėtai, dvarininkai ją sabotavo, pasak liudijimų, kai kurie, perskaitę caro manifestą, net alpo.²³ Valstiečiai užvertė skundais valdžią dėl neteisybų, bruzdėjo, kėlė maištus. Jie vyko daugelyje dvarų,²⁴ grafo Tiškevičiaus dvare Biržuose maištas truko ištisus metus.

Didelę įtaką 1861 m. reformai padarė 1863 m. sukilimas, iš pradžių – neigiamą, nes ji sustojo. Vėliau caro valdžia, kad susilpnintų pasipriešinimą, gana sėkmingai sėjo nesantaiką tarp valstiečių ir dvarininkų, vieniems šiek tiek pataikaudama, kitiems – dvarininkams – darydama spaudimą, nes laikė juos sukilimo organizatoriais. Antai padidino valstiečiams skirtos žemės plotus, todėl Vilniaus, Kauno gubernijose jie gavo 16–19 proc. žemės daugiau nei valdė iki 1861 m., sumažino išpirkos už žemę ir sodybas mokesčius. Pagerėjo ir valstybinių valstiečių padėtis – jiems buvo sumažintas čišo mokeskis ir t. t.²⁵ Kadangi tai vyko Vilniaus generalgubernatoriaus Michailo Muravjovo viešpatavimo laikais ir daugiausia jo iniciatyva, tai istorikas Petras Klimas rašė: „Turėsime pavadinti Muravjovą Lietuvos valstiečių vaduotoju.“²⁶ Gal tai kiek ir perdėtas Koriku praminto generalgubernatoriaus nuopelnų įvertinimas, tačiau sukilimas paspartino reformą, Lietuvoje valstiečiai gavo kiek geresnes sąlygas nei kitur Rusijoje.

O dvarininkams šis caro satrapas keršijo: atiminėjo dvarus, apdėjo kontribucijomis – jie turėjo apmokėti sukilimo malšinimo išlaidas.²⁷ Tačiau ir po reformos maždaug du trečdaliai geriausios žemės plotų liko dvarininkų rankose,²⁸ jie išlaikė ir ekonominę galią. Dėl to kilo daug naujų ekonominių ir socialinių problemų, kurias spręsti turėjo jau nepri-

Steponas GAILEVIČIUS. Ukrainų koplytstulpis baudžiovos panaikinimui atminti

klausomos Lietuvos Steigiamasis Seimas. 1922 m. priimtas Žemės reformos įstatymas galutinai likvidavo feodalizmo liekanas Lietuvos kaime.

Baudžiovos ir jos panaikinimo pasekmės ir pamokos

Sunki, mūsų krašte ilgiau nei daugelyje Europos šalių trukusi feodalizmo priespauda paliko gilius randus tautos sąmonėje. Ar ne iš ten, iš baudžiovos, ateina perdėtas mūsų nuolankumas, paklusnumas valdžiai – savai ir svetimai, naivus tikėjimas „gerais“ ponais? Antra vertus, ji, žinoma, užgrūdino mūsų protėvius, išugdė jų ištvermę ir atsparumą vargūi, padėjo išlikti istorijos audrose.

Nors 1861 m. reforma turėjo nemažai trūkumų, jos reikšmė buvo didžiulė, ypač todėl, kad kaime, kaip minėta, tada gyveno absoliuti tautos dauguma. O reforma išlaisvino kaimo žmones, sudarė palankias sąlygas jų materialinei ir dvasinei kultūrai kilti, taip atsirado prielaidos tautiniam sąjūdžiui. Mat ūkininkai jau galėjo leisti vaikus į mokslus – taip atsirado naujoji inteligentija, tapusi tautos žadintoja. Žinoma, caro valdžiai tai nepatiko, ji visai varžė lietuvių galimybes stoti į gimnazijas, šiek tiek geresnes sąlygas turėjo tik Sūduvos gyventojai.²⁹ Daugybė valdžios daromų kliūčių (spaudos, kultūrinių organizacijų draudimas ir kt.) privertė lietuvius „grumtis dėl elementariausių tautos kultūrinio reiškinio teisių“.³⁰

Ne veltui sakoma, kad istorija moko žmones nekartoti praeities klaidų. Deja, į tai įsiklauso ne visi. Antai Stalinas 1929 m. ėmė ir sugrąžino priverstinius darbus – baudžiamą kaime. Šios „reformos“ pasekmės buvo tragiškos – pražudyta daugybė darbščių ūkininkų, o derlingų žemių šalis liko be savos duonos.

1933 m. iš kelionės po SSRS grįžęs žurnalistas Justas Paleckis vieną savo kelionės įspūdžių knygos skyrių pavadino „Darbo entuziazmas ar baudžiava?“ Nebūdamas nei agronomas, nei ekonomistas jis iš karto pastebėjo, kad kolūkių sistemoje netrūksta baudžiamos elementų.³¹ Netrukus tą teko išgyventi ir Lietuvos kaimui.

Manyčiau, ir XXI a. esama baudžiavinio mąstymo recidyvų: niekam ne paslaptis, kad daugelio mūsų verslo įmonių ir net valstybės įstaigų vadovų politika personalo atžvilgiu labai skiriasi nuo vakarietiškos, nes į samdomą žmogų žiūrima kaip į baudžiauninką ir niekas viršininkui nedraudžia to daryti – nei valstybė, nei profsąjungos, kurių veiklos apskritai nematyti... Įtariu, kad toks darbdavių požiūris yra viena iš masinės emigracijos priežasčių. Antai Estijos ekonominė padėtis ne ką geresnė negu mūsų, bet iš ten bėga tris kartus mažiau žmonių... ■

¹ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 2, V., 1965, p. 9.

² R. Vėbra, Lietuvių visuomenė XIX amž. antroje pusėje, V., 1990, p. 93.

³ Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams, V. 1960, p. 65, 85.

⁴ J. Basanavičius, Rinktiniai raštai, V., p. 156; S. Daukantas, Darbay senuju Lietuviu yr Žemaiciu, Kaunas, 1929, p. 15, 16.

⁵ J. Jurginis, Baudžiamos įsigalėjimas Lietuvoje, V., 1962, p. 298–301.

⁶ J. Jurginis, Lietuvos istorija (rankraštis), Lietuvos literatūros ir meno archyvas f. 205, ap. 1, b. 351, p. 14, 15.

⁷ J. Jurginis, Lietuvos valstiečių istorija, V., 1978, p. 130, 137, 173, 242.

⁸ Lietuvių literatūros ir tautosakos bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 11, b. 279.

⁹ Baudžiava, K., 1935, p. 28.

¹⁰ J. Jurginis, Lietuvos valstiečių istorija, p. 144.

¹¹ K. Jablonskis, Istorija ir jos šaltiniai, V., 1979, p. 92–94; Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais, t. III, V., 1968, p. 379.

¹² Ю. Кахк, История Эстонской ССР Таллин, 1987, с. 231; История Латвийской ССР, Рига, 1971, с. 908.

¹³ Plačiau šia tema žr. J. Rudokas, Kodėl atsilikome nuo kaimynų, *Fortuna Privata*, 2008, Nr. 5.

¹⁴ Baudžiava, p. 30.

¹⁵ M. Jučas, Baudžiamos irimas Lietuvoje, V., 1972, p. 198.

¹⁶ Ten pat, p. 199–201.

¹⁷ Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai... p. 379–382.

¹⁸ Cit. iš: J. Jurginis, Lietuvos valstiečių istorija, p. 205.

¹⁹ M. Jučas, p. 224.

²⁰ И. И. Ковкель и др., История Белоруссии, Минск, 2001, с. 92–94.

²¹ Baudžiava, p. 69.

²² Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 2, p. 5–7.

²³ Baudžiava, p. 203.

²⁴ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 2, p. 37.

²⁵ L. Gentvila-Bičkauskas, 1863 m. sukilimas Lietuvoje, V., 1958, p. 320, 323, 326, 331.

²⁶ P. Klimas, Muravjovo laikmetis Lietuvos žemės ir žemininkų istorijoje, V., 1920, p. 16.

²⁷ P. Šležas, Muravjovo veikimas Lietuvoje (1863–1865), K., 1933, p. 8.

²⁸ L. Gentvila-Bičkauskas, p. 321, 335.

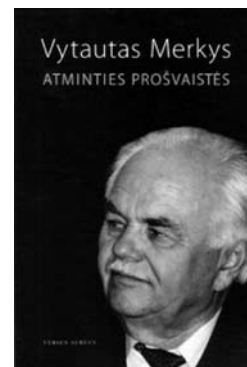
²⁹ R. Vėbra, Lietuvių visuomenė XIX amž. antroje pusėje, V., 1990, p. 165, 172.

³⁰ Ten pat., p. 219.

³¹ J. Paleckis, SSRS – mūsų akimis, K., 1933, p. 186, 205.

ISTORIJOS VINGIAI

*Vytautas Merkys, Atminties prošvaisės,
Versus aureus, 2009. – 407 p., iliustr.*

Vytautas Merkys, apžvelgdamas savo gyvenimo kelią, pasakoja apie tėvus, gimtinę, vaikystę, mokslo metus, mokytojus, profesorius, dėstytojus, darbovietes, bendradarbius, cenzorius, „angelus sargus“, įvairius sovietmečio kuriozus, bet daugiausia dėmesio skiria „pragariškam“ istoriko darbui. Prisiminimų knyga informatyvi, su daugybe faktų jau tapusių istorija, parašyta gyvai, vaizdžiai, lengvai.

Į gimtąjį Čivų sodžių (Skapiškio vals. Rokiškio raj.) autorius žvelgia istoriko žvilgsniu – pasakoja apie valakų reformą, skirstymą į vienkiemius, sėjomainą, statybas, namų suplanavimą, sodybą, išimintinus kaimo žmones, buitį, papročius, istorinius įvykius. Jam įstrigo tėvo pasakojimas apie Ameriką, kur šis gyveno ir dirbo 14 metų, kaimynų prisiminimai apie kitas šalis. Tai buvo tarsi pirmosios geografijos pamokos. Iš pasakojimų sužinojo ir apie 1863 m. sukilimą, ir apie revoliuciją Rusijoje, kitus istorijos įvykius.

Į Skapiškio pradžios mokyklą, įsikūrusią naujame ūkininko name, 1937 m. jis atėjo jau „rašto išmokęs“ ir buvo priimtas į pirmo skyriaus antrą grupę. Vaizdžiai aprašo, kaip prieš pamokas meldavosi, kad „Viešpats padėtų Vilnių atvaduoti“, skaitė *Skautų aidą* ir kt. Pradžios mokyklą baigė 1940 m., dar nepriklausomoje Lietuvoje. Knygoje vaizdžiai aprašyti mokytojai ir karo metų gimnazistų karta.

Kai virš Kupiškio (ten Merkys mokėsi gimnazijoje) pasirodė rusų lėktuvai, buvo jau aišku, kad vokiečiai neatsilaikys. Miestą užplūdo rusų kareiviai, daugiausia azijiečiai, beveik nemokantys rusiškai. Rudenį mokykloje pradėta mokyti rusų kalbos, o tikybos pamokos uždraustos. Kad išvengtų tarnybos sovietų armijoje, daug kas ėmė klastoti dokumentus: vieni jauninosi, kiti sendinosi. 1944 m. buvusioje vaistinėje atsirado stribų būstinė, ten kankindavo

partizanus. Vieno partizano sidabrinį žiedą su monograma nutraukė su visu pirštu. Mokinius varydavo surašinėti, kiek gyvulių turi valstiečiai. Žmonės sakydavo, kad turi perpus mažiau, negu iš tikrųjų laikė, nes bijojo, kad neatimtų.

1946 m. vasarį stribai ir enkavėdistai apsupo Merkio tėvo (mama mirė 1941 m.) namą, kur buvo susirinkę pavakaroti kaimynai. Enkavėdistai, pasistatę kieme kulkosvaidį, pradėjo šaudyti. Tėvą nušovė iš karto, o kaimynas Petras Vaitiekūnas bėgo ir parkrito sniege. Buvo nušautas pistoletu į galvą. Kontrolinį šūvį paleido ir į tėvą. Apiplėšė namus – pasiėmė važelį, pasikinkė arklį, žuvusiuosius nuvežė į Skapiškį ir sumetė į pašiūrę šalia stribų būstinės. Kad „banditų“ nepaguldytų turgaus aikštėje, geroji pamotė (Vytautas ją vadino mama) už krūminę ir lašinius tėvo palaikus išpirko. Kulų sumaitotą, žiurkių apgraužtą kūną numazgojo ir palaidojo Skapiškio kapinėse „sumedėjusia“ širdimi. Kai statė paminklą, negalėjo įrašyti, kad tėvas „žuvęs“.

Baigęs Kupiškio gimnaziją (1945 m.) Merkys pasiryžo mokytis toliau. Svajojo studijuoti elektrotechniką Kaune, bet pasirinko istoriją Vilniaus universitete, nes sostinėje jau mokėsi pusbrolis Alfonsas Merkys, taigi turėjo kur apsisistoti. Per stojamuosius egzaminus mandatinei komisijai labiausiai rūpėjo socialinė kilmė. Klausinėjo: kiek tėvai turėjo žemės ar laikė samdinių?

Aprašytas Vilniaus vaizdas pokariu. Vietoje apdainuotos trispalvės, kurią svajota iškelti Gedimino kalne, išvydo ant stiebo apspurusią raudoną vėliavą. Visas senamiestis buvo virtęs griuvėsiais ir be gailėsčio griauamas toliau. Eidamas į paskaitas matė, kaip Gedimino gatvėje nuo pastato lynais nutempė šv. Jurgio skulptūrą. Iš apgriuvusių namų kaliniai lupė plytas ir statė vadinamuosius Mokslininkų

rūmus. Daugiausia griuvėsių buvo prie Rotušės, Vokiečių gatvėje. Namai buvo ardomi Savičiaus, Latako, Bokšto gatvėse ir kitur. Studentus varė valyti griuvėsių, per mėnesį reikėjo dirbti po 20 valandų, o storas namų sienas griauti buvo nelengva. Merkys rašo: „Deja, mes dirbome ne Vilniaus atstatymo, o priešingą darbą. Ko neįveikė sugriauti artilerija, baigėme mes, studentai.“ Darbus organizavęs fakulteto prodekanas Vladimiras Kostelnickis aiškino, kad vietoje Vokiečių gatvės griuvėsių bus „įleista oro“ – nuties bulvarą. Šį sumanymą per radiją gyrė ir poetas Antanas Venclova. Tas bulvaras buvo dalis magistralės nuo Žaliojo tilto Minsko plento link. Laimė, plano įvykdyti nepavyko, bet žaizdos senamiestyje liko.

1946–1947 mokslo metais studentams dalijo amerikiečių atsiųstus drabužius. Pirmiausia juos išsirinkdavo komjaunuoliai, kitiems – likdavo suplyšę. Nepaisant nepriteklių, stengėsi mokytis, paskaitas užsirašinėjo, lankė dramos, operos teatrus. Memuarų autorius rašo: „...gyvenimas Vilniuje pynėsi su mokslo troškimu, su miesto kultūra bei meno grožiu ir... politinio režimo grimasomis“. Prisimena ir pats vos nenukentėjęs už vaikišką pokštą: SSKP CK politbiuro nariams, kurių nuotraukas nuolat spausdino *Tiesos* laikraštis, pripaišė barzdas, ūsus ir už tai buvo apkaltintas antisovietine veikla. Išsisuko, nes teta Ona spėjo sudeginti „įkalčius.“

Merkys apgailestauja, kad universitete daugiau laiko buvo skirta ne istorijos studijoms, o pašaliniam dalykam. Vieną savaitės dieną atimdavo karinis parengimas – iš pradžių komanduodavo dar lietuviškai, o vėliau – tik rusiškai. Vasarą atlikdavo praktiką Pabradės poligone ir gaudavo leitenanto laipsnius. Didelę dalį studijų laiko užėmė ideologinės marksizmo-leninizmo paskaitos ir dialektinis materializmas, kurį dėstė Eugenijus Meškauskas, vėliau perėmė *Tiesos* redaktorius Genrikas Zimanas: „Jis VKP (b) istoriją reikalavo mokėti lyg Talmudą.“ Pusantrų metų klausėsi marksistinės politekonomijos, kurią dėstė tuometinis švietimo ministras Vladas Niunka. Turėjo nagrinėti Markso „Kapitalą“, Stalino raštus. Benjaminas Fogelevičius klasikų „tiesas“ reikalavo iškalsti atmintinai.

Merkys suskaičiavo, kad jam teko išklausti 26 ideologinio ir pagalbinio pobūdžio kursus, o istorijos – tik 14. Baigdamas universitetą, jautėsi nieko gerai neišmokęs: nei

užsienio kalbų (nesusidarė grupė), nei meno istorijos, kuri buvo dėstoma epizodiškai, ypač trūko paleografijos žinių.

Gavo paskyrimą į Lietuvos istorijos instituto aspirantūrą, tačiau Juozas Žiugžda pareiškė, kad jo nepriims, „nes dar reikia įgyti visuomeninio patyrimo [...] paskirti Jučas ir Merkys šių reikalavimų neatitinka“. Taip pasielgta, matyt, todėl, kad 1951 m. LKP (b) CK biuras apkaltino Istorijos institutą ideologijos stoka ir svarstė, kaip jį ideologizuoti.

Merkys kurį laiką dėstė istoriją rusų grupei Vilniaus sodininkystės-daržininkystės technikume, vėliau įsidarbino Revoliucijos istorijos muziejuje. Iš 23 muziejaus tarnautojų dauguma – buvę revoliucionieriai, karo dalyviai, o „žemesnio rango kastą sudarė universiteto auklėtiniai“. Pats nesimpatiškausias, visur matydavęs tik „priešus“, buvo direktorius Leopoldas Rešeliauskas, buvęs raudonasis partizanas.

Merkys savo akimis matė, kaip Revoliucijos muziejus kūreno iš kažkur atvežtas XIX–XX pr. lituanistines Vilniaus spaustuvių knygas. Jis direktoriui pasakė: jeigu muziejui jos netinka, tai reikia perduoti Mokslų akademijos bibliotekai. O šis liepė nešmeižti sovietų valdžios, nes atimsiąs leidimą naudotis slaptais archyvais. 1953 m. Merkys parašė pareiškimą išeiti iš darbo. Reikėjo gauti charakteristiką. Jos į rankas nedavė. Tik vėliau sužinojo, kas joje parašyta: „Politiniu atžvilgiu visiško muziejus vadovybės pasitikėjimo neturėjo ir reikalingas daug gilesnis jo patikrinimas.“

Kai dar dirbo muziejuje, Merkiui teko agituoti žmones, kad 1951 m. gruodžio 16 d. dalyvautų teisėjų rinkimuose. Vyko į Puvočių mokyklą, su balsadėžėmis vaikščiojo po kaimus, lydėjo stribai, atkišę šautuvus į pakelės krūmus. Prie mokyklos susirinko minia žmonių, nes buvo pažadėta atvežti cukraus. Cukraus neatvežė, bet žmonės pabalsavo. Suskaičiavus balsus, paaikšėjo, kad jų yra daugiau kaip 100% (!), perteklių sudegino...

Nuo 1953 m. rugsėjo 15 d. Merkys pradėjo dirbti Istorijos ir teisės institute. Juozui Žiugždai sukėlė nerimą bloga pretendento charakteristika, todėl ėjo tartis į LKP CK Mokslo ir kultūros skyrių, kuriam vadovavo Stasys Lazutka, bet šis neprieštaravo, kad Merkys būtų priimtas.

Institute darbinės atmosferos nebuvo. Dienos ėjo tuščiai, Merkys jautėsi nereikalingas.

Chruščiovinio atšilimo metais imta reikalauti jau ne tik ideologinių privalumų, bet ir profesinio darbo. Institute

kūrėsi nauji sektoriai. Merkys vadovavo Kapitalizmo istorijos skyriui, kuris tyrė 1861–1940 m. laikotarpį.

Socialistinės visuomenės istorijos sektorius (vadovas Henrikas Šadžius) buvo tokio dydžio kaip Feodalizmo ir Kapitalizmo istorijos sektoriai kartu sudėjus. Daugumą jo darbuotojų sudarė „išsitarnavę partijos arba administracijos veikėjai“, buvo keletas „liaudies gynėjų“, vienas KGB dimisijos pulkininkas – Aleksandras Jefremenka. Taigi istorijos mokslas ir toliau buvo profanuojamas, o senosios istorijos tyrimai sąmoningai ribojami.

Juozą Jurginį dėl praeities ideologinių „klaidų“ atleido iš Istorijos instituto direktoriaus pavaduotojo pareigų, į jo vietą paskyrė G. Koniuchovą, „lietuviškai nemokėjusį nė žodžio“. Jam patikėjo ideologinį barą.

Nuo 1948 iki 1970 m. institutui vadovavusį Žiugždą knygos autorius apibūdino kaip susidvejinusią asmenybę: viena pusė „paradinė, oficiali, kita – senojo padoraus inteligento reliktas“. Sovietmečiu Žiugžda reiškėsi „ideologiniu kovingumu ir didžiosios rusų tautos apologija“. Zimano užsakymu rašė straipsnius apie imperialistus ir dėkojo didžiajai rusų tautai už carų laikus, smerkė genetikus, garbino Staliną. Merkys laiko jį „sovietiniu įkaitu“.

Knygoje aprašytas ir 1946–1948 m. Istorijos institutui vadovavęs istorikas, teisininkas Povilas Pakarklis, „politiškai ir idėjiškai spalvinga asmenybė“. Buvęs praktikuojuantis katalikas, vėliau laisvamanis. 1940 m. dalyvavo Liaudies vyriausybėje. Karo metais Maskvoje gavo profesoriaus vardą. Grįžęs į Lietuvą, dirbo akademinį darbą. Merkys rašo negirdėjęs jo „giedant ideologinių giesmelių“. Mokslų akademijos prezidentas Juozas Matulis nurodė institutui rinkti ir leisti pagrindinius Lietuvos istorijos šaltinius, teisinius aktus, materialinės kultūros paminklus. Pakarklio užsakyму kunigai ir kiti išvertė į lietuvių kalbą Livonijos kronikas, Prūsų teisiną, XIII a. popiežių bules ir kt. Buvo padėtas pagrindas rimtoms istorijos studijoms rašyti. Bet LKP CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus už tai apkaltino jį apolitiškumu, atseit renka archyvinus šaltinius, užuot rūpinęsis marksistinio LSSR istorijos vadovėlio rašymu.

Pakarkliui buvo uždrausta rašyti apie kryžiuočių valstybę, kur gyventa mažlietuvių. Jo knyga „Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai“ (1948 m.) Koniuchovas pavadino ideologiškai žalinga. Nustačius, kad knyga „neaktuali“, lei-

dėjai uždėjo „aktualią“ antraštę „Lietuvos kovos prieš kryžiuočius ir popiežiją“.

Pakarklis taikė analitinį istorijos metodą, – rašo Merkys. Tyrinėjo Prūsijos istoriją, tikėjosi išleisti Prūsijos karalių lietuviškus ediktus (krašto istorijos ir kalbotyros šaltiniai), bet medžiaga ilgam buvo dingusi, tik po jo mirties dalį ediktų pavyko rasti pas kažkokį kolekcininką. Juos parengti spaudai ėmėsi pats Konstantinas Jablonskis, o jam talkino Petronėlė Žostautaitė, pabėgusi iš Radviliškio nuo partsekretoriaus Vytauto Petkevičiaus (vėliau rašytojo) priekabiavimų. Knygą praturtino „gromatų“ fotografuotinės kopijos. Žiugždai netiko nei publikacija, nei jos pavadinimas „Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams“. Tai buvo sovietmečio istorikų darbų viršūnė, o funkcionieriai tą vadino politine klaida.

Pakarklis, praradęs viltį išleisti ediktus ir negalėdamas gilintis į vakarinių lietuvių nutautėjimą, ėmėsi tyrinėti Rytų Lietuvos slavėjimą. Vasaromis kartu su Vaciu Miliumi važinėjo po Vilniaus kraštą ir užrašinėjo kalbą, dainas, pasakojimus. Nemenčinės apylinkėse ieškojo lietuvių Žvirbliu, bet niekas tokio nežinojo, tada jam šovė mintis, kad reikia klausti Vrublevskio (lenk. *wróbel* – žvirblis), ir rado – tai akivaizdus polonizacijos pavyzdys. Į asimiliacijos problemą Pakarklis gilinosi rašydamas apie karčemas bažnytiniuose dvaruose. Daug dirbo archyvuose: skaitė aktų knygas, dvarų inventorius. Ašmenos, Lydos, Gardino, Slanimo apskrityse rado lietuviškų pavardžių. Demaskuoti dvasininkus sovietmečiu buvo labai priimtina, bet valdžiai nepatiko, kad keliamas blaivybės klausimas. Pakarklio knyga, pavadinta „Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje XV–XIX a.“ (1955 m.) buvo sumaniai naudojama antireliginei ateistinei propagandai.

Sovietmečiu istorija turėjo tarnauti sovietiniam ateizmui, senoji historiografija buvo laikoma „klasinių priešų ideologine atrama, žmonių sąmonę nuodijančia antiliaudine buržuazine ideologija“. Bet koks nukrypimas nuo vieningos ideologijos buvo neleistinas. Sąžiningus tyrimus teko dangstyti oficialiąja ideologija ir žongliuoti marksizmo-leninizmo citatomis. Svarbiausia turėjo būti „pažangi“ įžanga ir išvados. Merkys prisipažįsta irgi to neišvengęs.

Nuo 1948 m. vyko didžiulis visų bibliotekų „valymas“, pašalintos iki karo išleistos knygos, periodinė spauda, „politškai nepatikimų“ autorių leidiniai. Ypač griežtai žiūrėta, kad neliktų į Vakarus pasitraukusių mokslininkų veikalų. Merkys daug dirbo spec. fonduose, į kuriuos patekti galima tik su leidimu. Išrašų iš bylų atskirai daryti neleido, reikėjo rašyti į specialius blankus, kuriuos patikrindavo spec. darbuotojas ir netinkamus išrašus užtepėdavo. Vyko ir barbariškas „nereikalingų“ bylų naikinimas. Nemažai vertinimų dokumentų buvo sukūrenti. „Didelė kliūtis istorikams buvo bibliotekose ir archyvuose saugomos informacijos dozavimas“, – rašo Merkys. Ne visada archyvų darbuotojai pateikdavo fondų sąrašus, neigėdavo, kad juos turi.

Mokslinius laipsnius lengviausiai gaudavo rašiusieji apie revoliucinį judėjimą ir sovietinį laikotarpį. Merkiui daktaro disertacijos temą teko suaktualinti, liepta rašyti ne tik apie XIX a. pramonę, amatus, bet ir apie proletariato susidarymą. Užkliuvo Gedimino Rudžio disertacijos pavadinimas „Lietuvos tautininkų vyriausybės politika darbininkų klausimu“. Mokslo tarybos narys Romas Šarmaitis pareiškė, kad ji objektyvistinė, ideologiškai neorientuota ir pavadino kryptingai – „Antidarbininkiška Lietuvos fašistinės vyriausybės politika“. Šiai temai vadovauti galėjo Sigita Noreikienė, bet ji buvo istorijos mokslų kandidatė, o reikėjo daktaro, todėl šalia įrašė ir Merkį. Vadovai disertantui rašyti netrukdė. Noreikienė – Justo Paleckio duktė, o Zimasas nemėgo Paleckio, todėl ir Sigitai buvo užkirstas kelias siekti daktaro laipsnio. Mokslinius laipsnius gauti trukdyta daug kam, ypač tiems, kuriuos triuškinu už „ideologines klaidas“. O Žiugžda, Šarmaitis mokslinius laipsnius gavo ir be disertacijų, – rašo Merkys.

Instituto darbuotojai rengė ekskursijas savo kraštui pažinti. Apie istorinius įvykius ir paminklus dažniausiai pasakodavo Merkys. Užsukdavo apžiūrėti bažnyčių. Tarp ekskursantų atsirasdavo ir KGB „padėjėjų“, kurie pranešdavo, apie ką buvo kalbama. Dėl to kai kurie žmonės yra nukentėję. Planuojant nutiesti bulvarą nuo Vokiečių gatvės iki Žaliojo tilto, ketinta nugriauti visus dešinėsios Liudo Giros (dabar Vilniaus) gatvės pusės namus ir Šv. Kotrynos bažnyčią. Merkys su kolegomis Mečislovu Juču ir Leonu Mulevičium ieškojo archyvinės medžiagos, sudarė tris svarbių įrodymų aplankus, kad pragaištingo plano būtų at-

sisakyta. 1979 m. tiesiant magistralę Minsko link, kėsintasi į Rasų kapines. Mokslo ir kultūros visuomenė ėmėsi žygių, kad brutali invazija būtų sustabdyta. Senosios žydų sinagogos vietoje buvo numatyta statyti požeminius garažus, planuota net „pašalinti Aušros Vartus, trukdančius magistralei į Minsko plentą nutiesti“. Jurgis Tornau ironiškai paklausė: „Ar būtų galima garažą po Katedra pastatyti?“ O jam rimtai atsakė: ne, „nes rusių įleidimas gana didelis“. Knygoje aprašyta ir daugiau panašių kuriozų.

Cenzūra sovietmečiu buvo kelių pakopų: autocenzūra, kolektyvo redakcija (bene sunkiausia), leidyklos, spaudos komiteto, CK, partinių ir administracinių įstaigų. Cenzūros tikslas – dozuoti informaciją ir apsaugoti sovietines „vertybes“. „Keleriopa cenzūra turėjo tramdyti istorikų mokslinę mintį [...] mokslo siekiančio istoriko darbas buvo pragariškas“, – teigia Merkys.

Sovietmečiu „istorikams dirbti reikėjo po „angelų sargų“ sparnais“. Istorijos institutas irgi turėjo „sargą“, kuris užsukdavo pas direktorių ar mokslinę sekretorę, kur suplaukdavo informatorių pranešimai. Po Romo Kalantos susideginimo direktoriaus pavaduotoju ūkio reikalams buvo priimtas Zenonas Noreika, buvęs informatorius, – rašo knygos autorius. Prižiūrėtojas būdavo ir ekskursinėse kelionėse. Juos išskirti iš grupės būdavo nesunku. Prieš keliones į „kapitalistines šalis“ vykdavo instruktažai, kaip elgtis, kad nesuterštum sovietinio piliečio vardo. Pavieniui vaikščioti po miestą vedlys neleidavo, reikėjo eiti su visa grupe. Merkio pirmoji kelionė į Skandinavijos šalis su SSRS kultūrininkų grupe (1960) jam pačiam buvo netikėta, juk jis – nepartinis ir dar viengungis. Pasirodo, jį rekomendavo Lietuvos kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugija, o laidavo Juozas Jurginis. Kelionėje į JAV Merkys vyko skaityti pranešimo *Santaros–Šviesos suvažiavime*. Kartu vyko rašytojas Juozas Aputis ir aktorius Vladas Bagdonas, o „sargas“ buvo KGB I skyriaus majoras Andrej Židko. Kelionę organizavo „Tėviškės“ draugija. „Maniau, kad „Tėviškė“ – tai CK propagandos įstaiga, o iš tikrųjų buvo KGB priedangos organizacija“, – rašo akademikas. Amerikos lietuviai atvykėlius svetingai priėmė. Iš JAV jie grįžo su pilnu lagaminu knygų, cenzoriai konfiskavo tik žurnalą *Metmenys*. Po kelionės Židko išsikvietė Merkį pokalbiui į „Neringos“ viešbutį, klausinėjo, su kuo buvo susitikęs, tą pokalbį įrašinėjo.

1984 m. rudenį Merkį ištiko širdies smūgis, todėl nusprendė ieškoti ramesnio darbo. Ekonomikos instituto direktorius akademikas Eduardas Vilkas 1986 m. rudenį pakvietė Merkį vadovauti Liaudies ūkio ekonominės minties skyriui. Ekonomikos institute jis buvo priimtas maloniai. Jaunesniems bendradarbiams paskyrė temas: apie „Lietūkį“, apie Lietuvos Respublikos vidaus ir užsienio paskolas bei skolas. Pats manė rašyti apie XIX a. miestų reformas, baigti kitus darbus. Bet 1987 m. spalį Merkį pasikvietė direktorius, kartu buvo akademikas Raimundas Rajeckas ir pasakė, kad reikia pakeisti istorijos instituto direktorių Bronių Vaitkevičių. Tuo metu į Istorijos institutą buvo „nusitaikę“ Romas Šarmaitis ir Robertas Žiugžda, norėjęs užimti buvusią tėvo kėdę. Po pokalbio Merkį pasikvietė Mokslų akademijos prezidentas Juras Požėla ir tiesiai šviesiai pasakė, kad nori skirti jį direktoriumi. Merkys atsikalbinėjo, sakė esąs nepartinis, todėl pažeidžiamas. Požėla pažadėjo nuo to apsaugoti. Merkiui sutikus, ėmė bruzdėti „ideologijos sergėtojai“. Todėl Istorijos instituto direktoriumi Merkys buvo paskirtas laikinai – iki rinkimų, kurie įvyko po pusantrų mėnesių. Merkys sakė, kad norėtų Istorijos institutą paversti „mokslo įstaiga“, žadėjo pirmenybę teikti darbams, kurie reikalauja „profesinės kompetencijos ir personalinės erudicijos“. 1988 m. vasarį buvo „išventintas“ į direktorius. Jam teko prisistatyti LKP CK sekretoriums Ringaudui Songailai ir Algirdui Brazauskui. Songaila nieko neklausinėjo, kalbėjo pats, tvirtino, esą Gorbačiovo perestroika nori pasinaudoti „antisovietiniais gaivalais“. Brazauskas klausinėjo apie institutą. Merkys pasakojo, kad prikalbino Adolfą Tautavičių ir Vytautą Urbanavičių imtis išsamių Vilniaus Žemutinės pilies archeologinių tyrinėjimų. Brazauskas darbams pritarė ir žadėjo padėti. Merkys rašo, taip tapęs „nomenklatūriniu darbuotoju“.

Istorijos institutas gavo užduotį parengti naujos Lietuvos SSR konstitucijos projektą. Buvo sudaryta komisija. Pirmininkavo Mokslų akademijos partinės organizacijos sekretorius Eduardas Vilkas, dalyvavo Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktorius Jonas Lankutis, akademikas Antanas Buračas, narys korespondentas Juozas Bulavas (pašalintas iš partijos 1959 m.). Sąjūdžiui reikalaujant, konstitucijos projektą ne kartą taisė, pabrėždami suverenumo teisę iki Lietuvos valstybės paskelbimo. Istorijos

institutas aktyviai sekė ir dalyvavo visuose 1988–1991 m. įvykiuose.

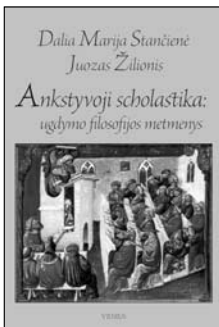
Baigęs Istorijos instituto reformas, pertvarkęs jo skyrius, Merkys pasiprašė atleidžiamas iš direktoriaus pareigų ir tapo Tautinio atgimimo ir Lietuvos Respublikos istorijos skyriaus vyresniuoju moksliniu bendradarbiu.

Knyga baigiama skyreliu *Quo vadis?* Akademikas Vytautas Merkys rašo, kad Istorijos institute pradėjo dirbti nesutiktas, o išėjo kaip nevertas atsisveikinimo.

Apmąsto, „kas dabar vyksta historiografijoje ir kaip tai siejasi su „praėjimiu“, ateities perspektyvomis“. Džiaugiasi, kad nuo Sąjūdžio laikų historiografijos tematika labai išsiplėtė, kad leidžiama „Lietuvos Metrika“, tačiau istorijos dirvoni plātūs, o daugelis nori lengvesnių arimų. Dar nežinia, kada bus parengta lokalinės istorijos – gyvenviečių – enciklopedija, vos pradėti socialinių grupių ir etninių mažumų istorijos tyrimai. Istorikams labai svarbu suvokti metodologinius istorijos mokslo pokyčius. Pasitaiko ir cinizmo apraiškų, antai viena filosofė su tautiniais mitais kovoja „J. Basanavičių apšaukdama psichiniu ligoniu, o V. Kudirką – nevykėliu gydytoju“. Istorijos mokslas subjektyvus, subjektyvūs būna ir šaltiniai, bet dėl to negalima nesiskaityti su istorijos mokslo palikimu, – teigia akademikas.

Istorikais pasivadinę politologai, užuot tyrę dabartinę Lietuvos padėtį ir prognozavę ateitį, atsigręžia į istoriją ir pataria, kaip reikėjo nedaryti klaidų tada... Pasak Merkio, klaidingai suvokiamas ir „ėjimas į Europą“, kai kuriems istorikams įvaręs nevisavertiškumo kompleksą. Dar Sąjūdžio laikais Vilniaus universitetas panaikino Lietuvos istorijos katedrą. Sovietmečiu siekta ištrinti lietuvių tautą sovietinio internacionalizmo katile, o dabar stiprėja tendencija laikyti Lietuvą kaimyninių tautų politinių ir kultūrinių interesų susidūrimo vieta, kitaip tariant, tų tautų istorijos dalimi. Žinoma, kad subręstų nauja istorikų karta, reikia laiko. Tačiau kosmopolitizmas ir vartotojiškumas daro savo, ir Vasario 16-ąją jau nurungė Valentino diena...

Skaitykite šią įdomią atvirą, labai asmenišką, o kartu visuomenišką, istoriškai asociatyvią, aprėpiančių beveik 80 metų tarpsnį, prisiminimų knygą – ji labai padės ieškoti atsakymo į amžinąjį klausimą *Quo vadis?* ■

Tomas KIAUKA

AKTUALUS BALSAS, AT AidINTIS IŠ TOLIMOS PRAEITIES

Dalia Marija Stančienė, Juozas Žilionis, Ankstyvoji scholastika: ugdymo filosofijos metmenys, Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, Vilnius, 2010, p. 397

Kiekvieno europiečio sąmonėje susiklostęs tam tikras Europos istorijos paveikslas, suskirstytas į laikmečius ir epochas, iš kurių vienos šviečia ryškiai ir atrodo nepaprastai patrauklios, pavyzdžiui, Renesansas arba Švietimo epocha, o kitos tenkinasi kuklia vieta ryškiųjų šešėlyje arba netgi priskiriamos prie nuopuolių, taigi vertos dėmesio nebent kontrastui išryškinti. Prie tokių priklauso ir XI–XII a. laikotarpis, vadinamas ankstyvosios scholastikos epocha. Mums ji visų pirma asocijuojasi su masine nuožmia pagonišku kraštų christianizacija, baimės persunktu religiniu primitivizmu, brutaliais Kryžiaus žygiais, absurdiška kova tarp religinės ir pasaulietinės valdžios... Visa tai įprasta vadinti „tamsiaisiais gūdžiaisiais viduramžiais“.

Tačiau tai tik vienas iš daugybės gajų stereotipų – tarsi teigia ir tą teiginį įrodo scholastikos tyrinėtojų Dalios Marijos Stančienės ir Juozo Žilionio monografija „Ankstyvoji scholastika: ugdymo filosofijos metmenys“. Knygos autoriai piešia visai kitokius šios epochos kontūrus – tai buvo metas, kai steigėsi pirmieji universitetai, kai suklestėjo vienuolynai, tapę

mokslo, meno ir žinių centrais, kai skirtingos, kartais prieštaringos filosofinės ir tikėjimo tradicijos ieškojo sutarimo ir harmonijos, kai protas ir tikėjimas, užuot neigę vienas kitą, siekė tarpusavio supratimo, kai antikos paveldas, niekam nerūpėjęs išstisus šimtmečius, vėl buvo atrastas, naujai interpretuotas ir perduotas ateinančioms kartoms. Kad visa tai ne tušti žodžiai, patvirtina šio laikmečio gotikinės architektūros katedros – vieni iš nuostabiausių žmonių civilizacijos kada nors sukurtų kultūros paminklų. Kas nežino Strasbūro, Kelno ar Šartro šventovių!

„Tamsiuosius viduramžius“ akademiniuose sluoksniuose reabilitavo jau Johanas Huizinga, parašęs garsųjį veikalą „Viduramžių ruduo“ (1919), bet lietuviškajame kontekste toks požiūris ir po 100 metų dar nėra įsitvirtinęs. Ši interpretacijų prasilenkimą iš dalies galima paaiškinti rimtos mokslinės literatūros stoka, taigi aptariamoji knyga pagrįstai pretenduoja šią spragą bent iš dalies užpildyti.

Autoriai pateikia išsamų, plataus spektro, solidų mokslinį veikalą, kuriame pristato ir analizuoja

svarbiausias laikmečio scholastinės filosofijos paradigmas, mokyklas, anuo metu keltus svarbiausius klausimus, svarstytas problemas ir ginčus. Išsamiai aptariamasis dialektinio, kontempliatyvaus, spekuliatyvaus mąstymo metodologinės prielaidos, jų santykis su tikėjimo doktrinomis, įnašas į Rašto egzegezę, įtaka mokslo ir meno raidai.

Monografija pradedama įvadu į to meto kultūrinį ir visuomeninį kontekstą, akcentuojami svarbiausi laikmečio bruožai, padarę įtaką ankstyvosios scholastikos ugdymo filosofijai. Universitetų steigimas ir vienuolynų suklestėjimas – du svarbiausi veiksniai, lėmę epochos intelektualinį ir dvasinį klimatą, būtent tada užsimezgė mokslo ir meno pumpurai, pražydę Renesanso laikais. Prisiminkime, kad ne kur kitur, o Sen Deni abatijoje atsirado ir gotikos stiliaus užuomazgos.

Kitose knygos dalyse nuosekliai pristatomos skirtingos įvairių vienuolynų ir ordinų puoselėtos teologinės mokyklos. Pradedama nuo Anzelmo ir Abelardo, kurie, pasitelkdami dialektikos meną, siekė tikėjimo ir proto vienovės, nuo spekuliatyvosios mistikos ryškiausių atstovų – Petro Damiano ir Bernardo Klerviečio, kurie dialektikos metodui priešpriešino kontempliacijos meną, pereinama prie scholastinės Šv. Viktoro vienuolyno mokyklos ir jos atstovų – Hugo Senviktoriečio ir garsiojo sentencijų autoriaus Petro Lombardo, bandžiusių teologinę dialektiką derinti su mistika.

Penktoje dalyje aptariama Šartro mokykla, saviškai interpretuojanti ir siejanti Platono metafiziką su Aristotelio logika, plėtojanti metafizinį pasaulio suvokimą pagal neoplatoniškąją sistemą. Ant šios filosofijos pamatų atsirado ir metafiziškai pagrįstas estetiškas šviesos, spalvos ir formos suvokimas, konkretų pavidalą įgavęs statant gotikines katedras, iš kurių viena įstabiausių yra pastatyta Šartre. Tai ryškus pavyzdys, kaip teorinis mokymas virsta praktiniais darbais ir paveikiais dvasinės patirties fenomenais.

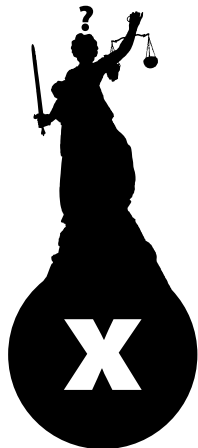
Šeštoje ir septintoje knygos dalyse pristatomas arabų ir žydų filosofijos indėlis į filosofiją ir teologiją. Ankstyvosios scholastikos mintis neįsivaizduojama

be jo, nes būtent arabų mokslininkai Avicena ir Averojus buvo svarbiausi Aristotelio filosofijos mediumai tarp Rytų ir Vakarų kultūrų, o žydų filosofijos ir mistikos suklestėjimas musulmoniškoje XI–XII a. Ispanijoje, glaudžiai susijęs su Biblijos teksto tradicija, davė reikšmingų impulsų biblinės egzegezės ir bibliinių komentarų plėtojimui – krikščioniškosios teologijos pagrindui.

Knygoje neapsiribota vien tik mokyklų ir filosofų pristatymu – nemažai dėmesio skiriama ir svarbiems intelektualiniams įvykiams, ir filosofiniams ginčams. Analizuojamas Anzelmo ontologinis Dievo įrodymas, aptariamasis viduramžiams svarbiausias filosofinis universalijų ginčas, nenuslėptas ir Bernardo Klerviečio konfliktas su Abelardu, leidžiantis giliau suvokti laikmečio tikėjimo, mąstymo ir gyvenamosios sampratos. Ypač gyvai ir įdomiai atpasakota dramatiška legendinė Abelardo ir Eloizos meilės istorija, autentiškai iškelianti jausmų ir proto, moralės įstatymo ir sąžinės pasirinkimo, meilės Dievui ir meilės žmogui dilemas.

Monografija baigiama ankstyvosios scholastinės minties apibendrinimu ir svarbiausių aspektų akcentavimu. Mokslinę knygos vertę papildė išsamus literatūros sąrašas, dalykų ir vardų rodyklės. Visa medžiaga pateikiama chronologiškai ir sistemiškai pagal temas.

Apibendrinant galima teigti, kad ši knygoje reprezentuojama epocha, šalia gerai žinomų problemiškojų realijų, atsiskleidžia kaip auganti, kryptinga, ieškanti dialogo tarp priešybių, siekianti harmonijos ir grožio. Be jos nebūtų buvę ir Renesanso, o jeigu lygintume su šiuolaikiniu postmodernizmo laikmečiu, tai iš tolimos praeities ataidintis tos epochos balsas šandienos kontekste suskamba netikėtai aktualiai – ne vien todėl, kad dabartinė Vakarų filosofija vėl kalba apie metafizikos atgimimą, bet ir todėl, kad „tamsiaisiais viduramžiais“ irgi mąstyta apie tas vertybes, kurių šiandien ypač trūksta, – tai tikėjimas gėriu ir prasmės paieškos. ■

Lietuvos šalies žmonių padavimai. LXXXVIII

POLITINIS POLTERGEISTAS

Birštonas! Šis vardas plačiai ir toli pasklido po platųjį pasaulį. Bet išgarsino jį ne mineraliniai vandenys, o gerojai tauresni gėrimai. Pasaulio žiniasklaidos pirmieji puslapiai mirga antraštelėmis: „Teisiamasis suėmė teisėją!“ Ir tai visiška tiesa! Ir tai įmanoma tik Lietuvoje! O buvo taip: vieną rytą teisėjas Birštonas, apsvilkęs Temidės tarno mantiją, prisėdo prie stalo ir, pasistiprinęs gyvybės vandeniu, ėmėsi bylų. Tuo metu užėjo vienas teisiamasis ir ėmė teirautis, koks likimas jo laukia.

– Paskuda, eik tu n...

Matyt, *namo* leido eiti geraširdis teisėjas, kadaise išlaisvinęs paties Henriko sūnų Enriką (abiejų pavardė redakcijai žinoma).

Bet teisiamasis visiškai priešingai suprato, kur yra siunčiamas, be to, ir jo pavardė visai ne tokia, o pikčiausia, jo teigimu, kad „teisėjas buvo jau viską išgėręs“. Štai trys priežastys, trys banginiai, sukėlę milžinišką audrą vandens stiklinėje.

Teisiamasis iškart paskambino aštriadančiams žurnalistams, kietakakčiams policininkams, net gaisrininkams ir teisėjų garbės sargybai, o Birštonas, stengdamasis jų visų išsvengti, nugriuovo nuo laiptų.

Minėtų tarnybų garbei reikia pasakyti, kad policininkai į įvykio vietą vykti atsisakė. Ir štai kodėl: pasirodo, teisiamasis, suėmęs savo teisėją, jau porą metų yra kaltinamas tuo, kad sulaužė policininkui kojos pirštą! Tai kaip jie vyks, jei juos kviečia pats nusikaltėlis, o jie brangina abiejų savo kojų pirštus? „O kaip aš galėjau tai padaryti, kai policininkai avi tokius tvirtus batus?“ – išsisukinėja vilnietis, pamušęs Temidei iškart abi užrištas akis.

Vienas muša, kitas rėkia, risdamasis nuo laiptų, o atsakyti teks Jos Ekscelencijai, ir ne tik už Birštoną – už visos Lietuvos (!) piktžolės justicijos* darželyje. Geležinė rūta net ėmė svarstyti, ar nereikėtų surengti poltergeisto** seanso, bet ne tik Temidės tarnų namuose, o ir Seime, ir Vyriausybėje, ir daug plačiau – net Europarlamente, kad išvaikytų korupcijos, šešėlinės ekonomikos, šešėlinės politikos ir net šešėlinės kultūros dvasias. Bildukų išvairymo vajaus nusprendė imtis nedelsdama ir jau ketino vykti į Briuselį pasikonsultuoti, bet kaip tyčia ir ten kilo korupcinis skandalas. Lobistais apsimetę *The Sunday Times* žurnalistai maždaug 60-čiai europarlamentarų nusiuntė laiškus su nedviprasmiškais pasiūlymais. Daugelis juos ignoravo, 14 asmenų susisiekė su tariamais lobistais, o 3 Briuselio kopūstai (rumunas, austras ir slovėnas) užkibo ant demaskuotojų kabliuko. Lietuviams, sako, nieko net nebuvo siūlyta, o be reikalo – jie būtų lengvai papirkę britų žurnalistus. Įkvepiančių pavyzdžių esama nemažai. Antai toks Evaldas, teisiamas už mėginimą papirkti sostinės tarybos narį konservatorių Vidą, kad šis nebalsuotų už interpeliaciją tuometiniam merui Imbierui (šiuo metu posėdžiaujančiam Briuselyje), bus Seimo narys, nes čia saugiausia slapstytis nuo teisėsauogos. Evaldas lemena, kad įsijungs į Mišrią parlamentarų grupę, nes nori apsaugoti gerą (t. y. tvarkingą ir

* Justicija – tai ne akantinių šeimos daugiametė žolė arba krūmas (*Justicia*), bet teisingumo organų sistema (*Justitia*).

** Poltergeistas (vok. *Poltergeist* < *poltern* – bildėti + *Geist* – dvasia) – lietuviškai *bildukas*, nerami namų dvasia, kuri vis baladojasi, išmėto daiktus, ypač naktimis.

teisingą) savo partijos vardą, o *mišrūnams* vis tiek jau niekas nebepakenks.

Po Seimą baladojasi ir daugiau bildukų. Bet išlenda į viešumą ir jų globėjai. Antai įtarimus dokumentų klasifikacijai, pareikštus Jonui Šimėnui (slapti šaltiniai teigia, kad etikos sargybinis nr. 1, kitaip – Salamakinai, tam tikslui buvo atsinešęs net antrankius!), lengvai išsklaidė jo patarėja Rasa, poną Joną uždengusi krūtine. Čia jums ne Izraelis, kur eksprezidentą Moshę pavaldinės krūtine be gailėsčio pasodino...

Salamakinui teko padėti antrankius į stalčių, bet jo komisija vis tiek nesėdėjo be darbo – nubaudė socialdemokratą Bronių, kuris Lietuvos himną užtraukė nepasibaigus Seimo sesijai. Dabar svarsto, ar nubausti tuos, kurie, opozicionieriui giedant, demonstravo poziciją įžūliai sėdėdami, užuot pagarbiai atsisotų...

Taigi, kiekvienas medalis turi dvi puses, kaip ir antrankiai dvi rinkes. Antai Lady Gaga, mėgstanti šokiruoti publiką suknelėmis iš mėsos gabalų, nemėgsta ledų, pagamintų iš motinų pieno ir pavadintų „Baby Gaga“, todėl Londono ledainės savininką padavė į teismą. Gaila, kad teisėjas Birštonas nugriuvo nuo laiptų, jis būtų ieškovei tiesiai į akis pasakęs: „Paskuda, eik tu n...“, tiesa, jos vardas ne toks, o Londonas jai – ne namai, bet reikalo esmė vis tiek aiški. Vis dėlto pasaulyje pilna painiavos, kai pagalvoji... Ypač su tais svetimžodžiais. Pavyzdžiui, ką reiškia „paskuda“? Gal tai toks slaptažodis, kuriuo norima pasakyti *paskui dar* teks kai ką duoti? O argi neįsimintina istorija su UAB „Pravalas“? Visi manė, kad tai rusicizmas, net grasinosi tokį makaronizmą uždrausti, o, pasirodo, – tai lietuviškas Pravalos ežeras! Eisiu aš konsultuotis pas tą rusų mokyklos direktorę, kuri per viso Vilniaus (ar šalies!) anglų kalbos olimpiadą su mokiniais kalbėjosi išimtinai savo pačios gimtąja kalba. Gal ji išvers man tą nelemtą teisėjo Birštono frazę angliškai, o gal net švariai lietuviškai? ■

Tiesiai iš Birštono
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2011. 3 (555)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3

01125 Vilnius

Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Almantas SAMALAVIČIUS. *Television, Virtual Politics and Real Politics.* The author of the article discusses a phenomenon that has become widespread during recent years in Lithuania: the tendency of politicians to enter the world of entertainment as well as large number of entertainers who make their way into politics. Television is undoubtedly both the reflection of these tendencies and medium that plays its own role. It is suggested that we need more media literacy and TV studies in order to resist this dangerous phenomenon (page 2).

About the Zeitgeist, Soft Utopias and Aggressive Fictions. Philosopher Tomas Kavaliauskas interviews Boris Kapustin, professor of Moscow Institute of Philosophy and Yale University. “Democracy has become widely perceived in Russia as a plaything and a tool in the hands of the country’s new masters. Furthermore, this is a plaything/tool which has been crudely crafted and is very unskillfully employed. And who, apart from the fetishists of democracy who treat it as a value-in-itself, rather than a “method” (Schumpeter) whereby certain goals may be attained, can style this perception “irrational”, or pre- or anti-modern, or residual from the Soviet past? Instead, it seems to be an accurate and incisive take on the actual instrumentalization of democracy by capitalism, accomplished in the post-communist Russia in particularly grotesque and unsophisticated forms. Putin’s “authoritarianism” is but a method to prolong the existence of this awkward creature of the Russian post-communist capitalism, which already showed its alarming fragility in the crisis of 1998,” – says Boris Kapustin (page 6).

Eglė WITTIG-MARCINKEVIČIUTĖ. *Dilemma of the Europeans.* About a necessity to treat Communist crimes in the same way as the ones committed by Nazi. If future Europe rejects commitment to treat Nazi and Communist crimes equally it will become a society of two types of citizen: some will be more protected by laws than the others. Even equality will be assured in many other spheres, eastern Europeans will feel second-class citizens and subjects that are less important from a moral point of view (page 15).

To Compare Does Not Mean Equalizing. Violeta Davoliūtė interviews Ugur Umit Ungor, professor of Utrecht University, author of the book on Armenian genocide Mass Violence and the Nation State in Eastern Turkey, 1913–1950 (Oxford University Press, 2011) (page 21).

Redas DIRŽYS. *Who Needs Lithuanian Pavillion at Venice Biennial?* Polemical Notes. The 54th Venice Biennial that is being arranged this year attempts to seek special communication between national pavillions and international exhibition, called ILLUMInations by its ambitious curator Bice Curiger. The author discusses the strategy of Darius Mikšys who makes Lithuania’s pavilion (page 26).

Kostas OSTRAUSKAS. *Spec(tac)ulum mundi.* Mini dramas (page 29).

Leonas STEPANAUSKAS. *Analogy of Tolminkiemis – Lützen.* When German scholars of Baltic languages during their conference in Berlin Humboldt University heard about Lithuanian troubles over Kristijonas Donelaitis museum in Tolminkiemis (Cistyje Prudy, Kaliningrad region) that was threatened, they immediately recalled Lützen. The author of the article visited the place and he heard the guide joke that this is “Swedish territory”. However, this is just a contemporary legend created by collaboration between Germany and Sweden because of which a settlement in Saxony became tourist attraction. This is a good example how international cultural relations can be fruitfully developed (page 31).

Stasys MOSTAUSKIS. *Sigitas Geda: “I know what I mean to my country.”* The Depths of Eternity in the Poetry of Sigitas Geda. Attempt at Interpretation.

According to the author the poet appeals to people with the full depths of memory perhaps not always conscious, not always active, but profoundly alive – and what is even more important – such memory that can be awakened (page 33).

Kęstutis ŠAPOKA. *Polyphony of Meanings, the Mist of Real Being and the Back Seat of Moskvitch Car*. The author installation of Žilvinas Kempinas in Vartai Gallery. This universal artist manipulates various objects, volumes of spaces and our consciousness but through these manipulations he discusses many layers of culture and its multiple meanings (page 41).

Andrius JEVSEJEVAS. *Anti-utopia of Theatre*. The review of a play "Telephone Book" staged by a young director Vidas Bareikis (page 44).

Ingrida GERBUTAVIČIŪTĖ. *The Project of Contemporary Dance Keđja: Looking Forward and Backward*. This project of Nordic and Baltic countries was started just three years ago but one can already conclude that it enabled this region to show its "face" to Europe and the world (page 47).

Vyacheslav Ganelin: *„Belief and love to jazz to overcome everything“*. Vyacheslav Ganelin is a virtuoso, and a musician of tremendous versatility. With musician talks Mindaugas Peleckis (page 51).

Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ. *Will we value Sutartinės?* Original Lithuanian polyphonic songs, that were in 2010 included in UNESCO World Heritage List. Will these findings make changes in our values (page 54).

Toiletpaper. Francese Verona detailed script for a film about Maurizio Cattelano visit to Warsaw CAC (page 58).

Algirdas GRIGARAVIČIUS. *The Trakology of Jonas Basanavičius: Impulses and Contexts*. We can not say that Trakology has made any impact on Lithuanian identity. On the other hand, mistakes and hypothesis are parts of the development of human sciences. Inspired by an idea to prove origin of Lithuanians as Thracian people, Basanavičius performed many other important deeds even being mistaken about the roots of his fellow-countrymen (page 61).

Audronė GIRDZIJAUSKAITĖ. *Monika Mironaitė – a Little Sketch for a Large Portrait*. Actor Monika Mironaitė spend many years on stage and gave herself up to the art of acting. No wonder that she remained a legend of Lithuanian theatre to the very day, writes the theatre critic (page 71).

Jūratė TRILUPAIENĖ. *Artist in the Turbulencies of History*. 100th anniversary of the death of Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Čiurlionis was devoted to art that was the world of composer's and painter's thinking. And his everyday life was complicated as he lived in the period of turbulences that enabled him to know dark and bright sides of the world (page 78).

Jonas RUDOKAS. *Serfdom in Lithuania: Conditions, Fall and Lessons*. 150 years ago on March 3, 1961 Russian Tsar Alexander II finally issued a decree to end serfdom. No wonder we have a saying that people hardly draw any lessons from history and make them again and again. How could we otherwise explain the fact that Josif Stalin attempted in 1929 to introduce compulsory work – a serfdom in the countryside which was called even by the Leninist theorist Nikolaj Bukharin "a military-feudal exploitation of peasants" (page 82).

Ona MAŽEIKIENĖ. *The Turn of History*. Review of Vytautas Merkys' book of memoirs "Atminties prošvaisėtės" (Flashes of Memory) (page 87).

Tomas KIAUKA. *Important Voice from the Past*. Review of the book by Dalia Stančienė and Juozas Žilionis "Ankstyvoji scholastika: ugdymo filosofijos metmenys" (Early Scholasticism: Outline of Philosophy of Education) (page 92).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Political Poltergeist*. Ironic essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

Spaudė akcinė bendrovė Spauda, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Almantas SAMALAVIČIUS

The vanishing genius loci of Vilnius (En)

ARCHITECTURE Vilnius's Baroque and Gothic urban heritage was once a rallying point for Lithuania's independence movement following the architectural ravages of Soviet modernism. Now it is subject to a new onslaught from local finance capital – and no one seems to care.

Dalia LEINARTE

On emotions (En) (Lt)

The correspondence between Algirdas Julius Greimas and Aleksandra Kašuba, 1988-1992

The sociologist Zygmunt Bauman finds unstable families a threat to society. Anthony Giddens opens for negotiation and change. Dalia Leinarte finds Giddens more in keeping with the times and uses the correspondence between two Lithuanian intellectuals to illustrate her point.

Ivaylo DITCHEV, Tomas KAVALIAUSKAS

Territory, identity, transformation (En) (Lt)

A Baltic-Balkan comparison (En) (Lt)

Lithuania and Bulgaria: subjected to neoliberal forces of disintegration, territorial identities in the regulated zone of market democracy that is new Europe re-pattern along altered lines of conflict. Ivaylo Ditchhev and Tomas Kavaliauskas share Baltic-Balkan perspectives on the present.

Béla NÓVÉ

Talking about censorship and the lost world of samizdat (En) (Lt)

In 1980s Hungary, as in the USSR and other communist ruled countries, censorship and opposition to it was a crucial issue. A longtime dissident turned historian recalls the passionate debates at the time and establishes their continuing relevance in the post-wall world.

Almantas SAMALAVIČIUS

Lithuania: Universities on the threshold (En)

A blind drive towards utility characterizes higher education policy in Lithuania. The only remedy on offer for the ongoing brain-drain is based on the logic of the market. Lithuanian universities are steadily going the way of the rest of "common property" after independence.

Tomas VENCLOVA

Vilnius as an object of nostalgia (Pl) (Lt) (En)

Vilnius is often seen as a mysterious, magic and strange city, one that inspires myths and poetry, writes Tomas Venclova. Its closeness to nature makes Vilnius a pastoral city, while its multicultural character brings it close to Prague, Trieste or Sarajevo.

Violeta DAVOLIŪTĖ

History and politics between Left and Right, East and West (En) (Lt)

Opposition to last year's Prague Declaration on "European Conscience and Totalitarianism" reveals a change of attitude on the part of western Europe towards the East, writes Violeta Davoliūtė. Western fears about an upsurge of ultra-nationalism in eastern Europe suggests the era of democratic idealism has come to an end.

Kazys VARNELIS

The meaning of network culture (En) (Lt)

As digital computing meshes with mobile networking technology, society is undergoing a cultural shift. In postmodernism, being was left in a fabric of intensities; today, the self is affirmed through the net. What does this mean for the democratic public sphere?